

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜR DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ'NİN RÛZ Ü ŞEB MESNEVÎSİ
İNCELEME VE TRANSKRİPSİYONLU METİN**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeliha YAMAN ALBAN

**Danışman:
Yard. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ**

BURSA – 2012

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 700841003 numaralı Zeliha YAMAN ALBAN'nın hazırladığı "Nizârî-i Kuhistânî'nin Rûz ü Şeb Mesnevîsi, İnceleme ve Transkripsiyonlu Metin" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/11/ 2012 günü 10:00 – 10:50 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Yard. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof.Dr. Hatice ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi

Üye
Yard. Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN
Uludağ Üniversitesi

23/11/2012

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Zeliha YAMAN ALBAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : X + 277
Mezuniyet Tarihi : / / 2012
Tez Danışmanı : Yard. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ'NİN RÛZ Ü ŞEB MESNEVÎSİ

Rûz ü Şeb adlı eser, XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başlarında yaşamış ünlü şairlerden biri olan Nizârî-i Kuhistânî'nin “Gece ve Gündüz” arasındaki münakaşayı ele aldığı alegorik tarzda bir mesnevîdir. Eserde münâzara geleneğinin uç noktalarına varılmış ve konuya yoğun tasvir ve teşbihlerle zenginlik katılmıştır.

Nizârî, mesnevîye tevhd ile başlamış, ardından münâcât, na't ve dönemin şahına övgülerde bulunduğu medh bölümlerine yer vermiştir. Yirmi üç bölüm ve beşyüz elli beyitten oluşan Rûz ü Şeb mesnevîsinde, Gece ve Gündüz arasındaki münakaşa, dördüncü bölümden yirmi birinci bölüme kadar olan beyitleri kapsamaktadır. Mesnevînin sonunda, Haydarîliğin kurucusu Kutbeddin Haydar ile ilgili hikâyeye yer verilmiş ve sonrasında Nizârî, mesnevînin yazılış nedeni ve eserle ilgili bilgiler vermesinin ardından, dönemin İran şahı Şemseddîn Ali hakkında övgüler ve peygambere salâvat ile mesnevîyi sonlandırmıştır.

Bu çalışma, öncelikle konunun işlendiği dönem olan XIII. ve XIV. yüzyıl sosyal ve edebi hareketlerinin yer aldığı giriş bölümüyle başlamakta ve ardından sırasıyla, Nizârî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri, Nizârî'nin mensubu olduğu öne sürülen İsmâîlîlik ve Nizarîlik mezheplerinin açıklaması ve teze konu olan “Rûz ü Şeb” mesnevîsi ayrıca daha birçok edebi alanda çalışmaları bulunan Nasrullah Pürcevâdî'nin eser hakkındaki değerlendirmeleri, mesnevînin genel hatlarla ele alındığı eserin tertibi ve bölümleri, mesnevînin çevirisi, transkripsiyonlu metin, eser için hazırlanan sözlük, eserin orijinal resimleri, eserle ilgili fotoğraflar, kaynaklar ve dizinin yer aldığı yedi bölümden oluşmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

Nizârî-i Kuhistânî Rûz ü Şeb Mesnevî XIII/XIV. yy. İran
Edebiyatı
İsmâîlîlik

ABSTRACT

Name and Surname : Zeliha YAMAN ALBAN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : Former Turkish Literature
Degree Awarded : Master
Page Number : X + 277
Degree Date : / / 2012
Supervisor (s) : Asst.Prof.Dr. Sadettin EĞRİ

THE RUZ U SHEB MESNEVI OF NIZARI KUHISTANI

The work named Rûz u Sheb is Nizârî Kuhistânî's, who lived between end of XIII. century and beginning of XIV. century, an allagorical mesnevi, which handles a dispute between "Night and Daytime". In the work, to end-points of tradition of discussion had been reached and to subject, with intensive depictions and similes, wealthy had been contributed.

Nizârî, has started to his mesnevi with tawhid and after that has given place to yearning na't and mehd sections which he had have praises to Sheh of the term. The Rûz u Sheb mesnevi which contains twenty three sections and five hundred fifty couplet, includes a dispute between "Night and Daytime" couplets which present between forth section and twenty first section. At the end of the mesnevi, has been given place to stories about Kutbeddin Haydar, who is the founder of the Haydari cult, and after that Nizârî gives cause of written of the mesnevi and informations about work, and has ended mesnevi with praises about Persian Sheh of the term Shemseddin Ali and salavat to prophet.

This study, primarily begins with entrance sections which contains XIII. and XIV. centuries's movements of social and literary and after consists in order of seven sections, Nizârî's biography literary personality and works, explanation of sects of İsmaili and Nizârî which had driven forward that Nizârî is belong to, and Rûz u Sheb mesnevi has been subject to thesis and also Nasrullah Pürcevâdi's evaluations about this work, who has works in many more literary area, arrangement of the work and sections which handle mesnevi with general lines, translation of mesnevi, transcription text, a dictionary which prepared for the work, original pictures of the work, photographs about the work, bibliography and series.

Keywords:

Nizârî Kuhistânî

Rûz u Sheb

Mesnevî

XIII. / XIV. century
Persian Literature

Ismailism

ÖNSÖZ

“Rûz ü Şeb”, XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başlarında yaşamış olan ve döneminin meşhur şairlerinden olmasına rağmen günümüzde pek tanınmayan Nizârî-i Kuhistânî’ye ait bir mesnevîdir. Nizârî’nin günümüzde bilinmesine mani olan sebeplerden biri, onun çok sayıda kişi tarafından İsmâilîye mezhebine mensup olduğu görüşünün kabul görmesidir. Bu görüşü destekleyebilecek en önemli bilgiler ise, İsmâilî bir ailenin çocuğu olması ve tezde de belirtildiği gibi Nizârî’nin Cafer-i Sâdık’a duyduğu hayranlıktır. Ancak edinilen bilgilere göre, net bir yargıya varmak mümkün değildir. Nizârî, her ne kadar günümüzde tanınmasa da, dil ve üslup bakımından son derece kayda değer eserler kaleme almıştır.

Onun hayatı ve edebi kişiliğini ele alırken yaşadığı dönemi de unutmamak gerekir. Öyle ki Nizârî, Moğol istilasının hüküm sürdüğü zor bir dönemde yaşamış ve eserler vermiştir. Bu döneme kısaca değinecek olursak; Moğollar, geçtikleri her yerde ağır tahribatlar bırakmış ve bunun neticesinde ilim ve edebiyatla uğraşmak oldukça güçleşmişti. Bunun yanı sıra İran’da edebiyatın yükselmesine olanak sağlayan saraylar da Moğolların eline geçmiş ve ilim ve edebiyatla uzaktan yakından ilgileri olmayan bu topluluk, İran’da var olan nitelikli şairlerin ya ölümlerine ya da varlıklarını sürdürebilmek için ülke dışına kaçmalarına sebebiyet vermiştir. Nizârî de böyle bir döneme şahit olduğu ve bu acıları yaşadığından olsa gerek, şiirlerinde aşktan çok toplumsal konulara değinmiştir.

“Rûz ü Şeb”, Gece ve Gündüz –Gece’nin Nizârî’yi, Gündüz’ün dönemin İran şahını ya da Gece’nin Sünnîliği, Gündüz’ün ise Şîîliği temsil ettiğine dair görüşler mevcuttur.- arasındaki münakaşanın ele alındığı, 550 beyitten oluşan alegorik bir mesnevîdir. Eser, ilk olarak mesnevî geleneğinde alışlageldiği üzere tevhid bölümüyle başlamakta ve ardından kronolojik bir sıra içinde peygamberler, sahip oldukları nitelikler ve yaşadıkları dönemler hakkında bilgi verilmekte ve dönemin İran şahı medhedilmektedir. Gece ve Gündüz arasındaki münakaşanın çeşitli benzetmeler, akıcı bir dil ve derin anlamlarla yoğrulup uzunca ele alınmasının ardından, toplumsal konular ve fikir hareketlerine de yer veren Nizârî, mesnevînin sonunda, Haydariliğin kurucusu olan Kutbeddin Haydar-i Zave hakkında bir öykü nakleder. Eser hakkında bilgilerin de yer aldığı bu bölüm, dönemin İran şahı Şemseddîn Ali’ye övgüler ve peygamberimize salâvat ile son bulur.

Bu çalışma özetle; XIII. ve XIV. yüzyıl İran edebiyatını, Nizârî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserlerini, ardından dönemin fikir hareketlerinden İsmâîlîlik ve Nizarîliği, eseri incelerken kaynak aldığımız Nasrullah Pürcevâdî'nin değerlendirmelerini, eserin tertibi ve bölümlerinin ardından çevirisi, transkripsiyonlu metni ve sözlüğü kapsamakta, bunlara ek olarak tezin sonuna eserin orjinal metni, tezin oluşmasına katkı sağlayan kaynaklar ve önemli şahıs ve terimlerin yer aldığı dizin ve tezle ilgili fotoğraflar yer almaktadır.

Bunlara kısaca değinecek olursak; giriş bölümü, XIII. ve XIV. yüzyıl İran edebiyatının toplumsal ve sosyal fikir hareketlerini kapsamaktadır.

I. bölümde, bu dönemde yaşamış önemli şairlerden biri olan Nizârî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri yer almaktadır.

II. bölümde, Nizârî'nin mensup olduğu öne sürülen İsmâîlîlik ve Nizarîlik ve İran edebiyatıyla ilgili önemli çalışmaları bulunan ve Nizârî ile ilgili değerli fikirler öne süren Nasrullah Pürcevâdî'nin değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Ardından III. bölümde, mesnevînin konusu ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı, eserin tertibi ve bölümleri ele alınmıştır.

IV. bölümde, eserin beyitler halinde çevirisi, V. bölümde ise transkripsiyonlu metin ve ardından eserle ilgili hazırlanan sözlük eklenmiştir.

Kaynaklar ve dizinin ardından tezin sonlarında yer alan “ekler” kısmı, eserin orijinal resimlerini ve bu çalışmayla ilgili fotoğrafları ihtiva etmektedir.

Son olarak; değerli öğretileri, sınırsız hoşgörüsü ve yardımlarıyla her daim desteğini yanımda hissettiğim değerli hocam Sayın Yard. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ'ye, tezin oluşumuyla ilgili verdiği emek ve değerli katkılarından dolayı Sayın Hasan BEDEL'e, teze konu olan Rûz ü Şeb mesnevîsini temin etmemde sağladığı yardımlardan dolayı sayın Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER'e ve Hamideh VALİPOUR'a, bu tezin her aşamasında gösterdikleri sonsuz sabır ve desteklerinden dolayı ailemin her bir üyesine ve en önemlisi de dünyadaki var oluşunun sonuna dek bana maddi ve manevi her türlü desteği sağlayan sevgili babam Ali YAMAN'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TEZ ONAY SAYFASI.....	.ii
ÖZET.....	.iii
ABSTRACT.....	.iv
ÖNSÖZv
İÇİNDEKİLER.....	.vii
KISALTMALAR.....	.ix
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	.x
GİRİŞ1

I. BÖLÜM

NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ

A. Hayatı.....	5
B. Edebi Kişiliği.....	10
C. Eserleri.....	13

II. BÖLÜM

NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ DÖNEMİ, TARTIŞMALAR, DEĞERLENDİRMELER

A. İsmâîlîlik ve Nizarîlik.....	14
B. Nasrullah Pürcevâdî'nin Rûz ü Şeb Mesnevîsi Hakkındaki Değerlendirmeleri.....	16
1. Rûz ü Şeb Mesnevîsi.....	16
2. Mesnevînin Özeti.....	17
3. Rûz ü Şeb'in yapısı.....	20
4. Münâzara Kelimesinin İncelenmesi.....	21
5. Nizârî'nin Övgüleri.....	22
6. Mesnevîde Rumuz.....	24
7. Nizârî'nin Etkilendiği Şairler.....	26
8. İsmâîlî'lik ve Nizârî.....	28

III. BÖLÜM

ESERİN TERTİBİ VE BÖLÜMLERİ

A. Eserin Tertibi.....	32
B. Eserin Bölümleri.....	33
1. Giriş bölümü.....	33
2. Konunun İşlendiği Bölüm.....	36
3. Bitiş Bölümü.....	45

IV. BÖLÜM

RÛZ Ü ŞEB MESNEVÎSİNİN ÇEVİRİSİ

Rûz ü Şeb Mesnevîsinin Çevirisi.....	53
--------------------------------------	----

V. BÖLÜM

TRANSKRİPSİYONLU METİN

Transkripsiyonlu Metin.....	108
Sonuç.....	160
Sözlük	164
Kaynaklar.....	202
Dizin	205

EKLER

A. Mesnevî-i Rûz ü Şeb.....	210
B. Fotoğraflar.....	271
Özgeçmiş.....	277

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: Beyit
Bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
ev.	: Çeviri
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi
EI	: The Encyclopaedia of Islam
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
M.	: Miladi
md.	: Madde
.	: Ölüm
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
s.a.v.	: Sallallāhu aleyhi ve sellem
Ş.M.	: Şarkiyat Mecmuası
ty.	: Basım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Basım yeri yok

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ء	ء
ا	Ā, ā
آ	Š, š
ح	H, h
خ	H, h
ذ	Z, z
ط	T, t
ظ	Z, z
ع	ء
غ	Ġ, ġ
ق	Q, q
ص	Š, š
ض	Ž, ž
و	Ū, ū
ى	Ī, ī

GİRİŞ

VII/XIII. VE VIII/XIV. YÜZYIL İRAN EDEBİYATI

VII/XIII. ve VIII/XIV. yüzyılda Farsça konuşan şairler oldukça çoktur. Bu dönemin şairlerinin aldıkları eğitim ve yaşadıkları muhitler henüz Moğol istilasından etkilenmediği için bu dönem şiir ve tasavvuf açısından bir hayli bereketliydi. Ama Moğol istilasıyla beraber eğitilmiş aileler ve şairler İran içi ve dışında Moğollardan âmânda kalmak için tasavvuf dergâhlarına sığınmışlardı. Son kısım şairler de İlhanlılar ve Timur Lenk döneminde yaşamış şairlerdir. Bunlar da genellikle Anadolu ve Hindistan topraklarında yaşamışlardır.¹

İlhanlılar döneminde İran içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, hükümetin uyguladığı ağır vergi politikası ve ülke içi emniyetin oldukça zayıf olması farklı halk tabakalarının Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra Moğolların her şeyi yakıp, yıkmaları İran'ı yaşanılmaz bir yer haline getirmeye yetmişti.

Türklerin kurduğu ilk devlet olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun 1157 yılında dağılması ile Anadolu merkez eyaletlerinde bulunan bölge sakinleri, büyük gruplar halinde Selçuklunun yavaş yavaş bozulmakta olan sınır boylarına kaymışlardır. Sınır bölgelerine göç eden gruplar yalnızca tasavvuf ve tarikat mensupları değil, Moğolların hiçbir surette itina etmedikleri bilim adamları, din âlimleri, edebiyatçılar da bu durumdan bir hayli mustarip olduklarından sınır bölgelerine kaymışlardır. Rumlu'nun kaleme aldığı "*Abbasi Nazarında Dünya Tarihi*" adlı kitapta şöyle geçer;

"... İran'da birçok ilim ve irfan ehli, bilge, fakih, din âlimi ve edebiyatçı zorunlu olarak ya Anadolu topraklarına ya da Hint diyarına göç etmişlerdir. Bu göçler hatta Safevi İmparatoru I. Şah Abbas dönemine değin devam etmiştir."²

O dönem şairlerinin hemen hemen bütün hepsinin divânları günümüze değin ulaşmıştır. Bunlardan başlıcaları; Mevlânâ, Sadî-i Şîrâzî, Kirmânî, Hâfız-i Şîrâzî, Nizâm-i İsfahani, Keykavûs-i Râzî, Emir Hüseyinî, Hasan-i Dehlevî, İbn-i Yamîn, Selman Saveci, Arab Şah, Irakî, Emir Hüsrev-i Dehlevî, Kânî-i Tusi, Sultan Velet, Nizârî-i Kuhistânî, Alaad Dovle-i Simnânî, İmad Fakîh, Cihan Hatun olarak sayılabilir.

¹ Tercüme, www.aftabir.com/literature/history/7h-8h_literature_poem2.php

² Mehnaz Shayestefer, "Safevi Döneminde İran ve Osmanlı Toplumsal İlişkileri", **Misbah**, sayı 1, yıl 1, İstanbul, 2012.

VII/XIII. ve VIII/XIV. yüzyılda Farsça şiirlerde henüz eski şairlerin üslup ve teknikleri terk edilmemişti. Bu olay yavaş yavaş ilerleyen yüzyıllarda vuku bulmuştur.

Bu dönemde tasavvuf ve irfani şiirler, toplumsal meseleler ve ahlaki konularla iç içeydiler. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi de VII/XIII. ve VIII/XIV. yüzyılda tasavvuf ve irfanın bir hayli revaçta olmasıydı. Öte yandan Attâr-i Nişâbüri ve Sînâ'nın Fars edebiyatına kattıkları da azımsanamaz. Bu dönemin en büyük şairi de Rum diyarı mollası olarak adlandırılan ve irfani açıdan oldukça değerli bir esere sahip olan Mevlânâ Celaleddin-i Rumî sayılabilir. Bu dönemin diğer güzide eserleri arasında Sultan Velet'in Veletnâme ve Rubabnâme'si, Iraki'nin Uşşaknâme'si, Şeyh Mahmut-i Şebesteri'nin Gülşen-i Râz'ı, Avhad-i Merâki'nin Câm-i Câm'ı, Emir Hüsrev-i Dehlevî'nin Muttali'ul Envar'ı, Sadinâme veya Bostân adıyla meşhur Sadî-i Şîrâzî'nin divânı sayılabilir.

Bu dönemin İran kronolojisi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın iki ciltlik Osmanlı Tarihi kitabında şöyle anlatılmıştır:

“Fars edebiyatının durumu da bu dönemdeki diğer ilimler gibi önceki dönemle tamamen farklılık arz eder. Bu dönemi genel olarak edebiyat ve ilimlerin durumuna yakışmayan bir dönem saymak gerekir. Zira birincisi, bu dönem, içinde yaş ve kurunun birlikte yandığı kökten sarsıcı hücumlarla çağdaştı ve saldırgan Moğol ve Tatarların geçtikleri her yerden tabii olarak geriye yağmalanmış ve katliam görmüş bir avuç toprak kaldı. Ondan sonra da İran'da peş peşe devam eden inkılâplar ve iç savaşlar, Moğol hanlarının yerine geçenlerin iktidar arayışları buna eklendi ve baştan sona güvensiz, fakirlik ve tuzaklarla dolu bir dönem ortaya çıkardı ki tabii olarak ilim ve edebiyatla uğraşmaya yakışmazdı. İkinci de yaptıkları teşviklerle İran'da edebiyatın yükselmesinin ve pazarının revaç bulmasının sebebi olan saltanat ve hanedan sarayları ortadan kalktı, yerlerine oturan Moğol ve Tatarlar ne ilim ve edebiyatın alıcısıydılar ne de İranlılar gibi zevk letafetine ve yaşam inceliğine sahiptiler. Ne onlarla İranlılar arasında soy ve dil yakınlığı vardı ne de dinî inanç, gelenek ve yaşam şekilleri açısından birbirlerine yakındılar. Bu nedenle de İranlıların maddî ve manevî iyi hallerine duyarlılık ve yakınlık duymaları beklenemezdi. Üçüncüsü, VII/XIII. ve VIII/XIV. yüzyılların yağmalanmış halkı üzerine çöreklenmiş olan vahşet verici fakirlik ve perişanlık zevke ve sanata dair işlerle uğraşmayı zorlaştırmaktaydı. Dördüncüsü, Moğolların ve İlhanlı hükümetlerinin hücumları ve onlardan sonra gelen peş peşe inkılâplarla İran'ın Moğol istilasından önceki Harezmi, Maverannehir, Horasan gibi medeniyet ve kültür merkezleri ve bu merkezlerde bulunan

kütüphane, medrese ve mescitler yerle bir oldu. Büyük müderrisler, âlimler, edebiyatçılar ve arifler ya öldürüldü ya da darmadağın oldular. Şair ve edebiyatçıların edebiyat kitaplarının ve şiir defterlerinin birçoğu Harezmi, Maveraunnehir ve Horasan viraneleri altında ebediyete kadar gömüldüler. Genelde edebiyat pazarının kesata uğraması, âlimlerin ve eserlerinin azalması açısından büyük bir illet ortaya çıkardı. Beşincisi de bu zikredilenler Moğol sonrası İran'ın Moğollardan önceki İran'la bağlantı kökünün tamamıyla kesilmesine sebep olması ve bunun sonucu olarak da edebî dilin bozulması ve milli ve ilmî geleneklerin unutulmuşluğa terk edilmesiydi.

Ancak bu olumsuz ve yıkıcı etkenlerin yanında İran kültürünün ve Fars dilinin etkili olduğu toprakların köşe ve kenarında olumlu sebepler de göze çarpıyordu ki VII/XIII. ve VIII/XIV. yüzyıllardaki âlim ve ediplerin dikkate değer bir kesimin varlığına söz konusu olabiliyordu. Bu sebepler şöyle sıralanabilir:

1- Moğol saldırıları zamanında yani VII/XIII. yüzyılın başlarında İslâmî İran medeniyeti İran'ın doğusunda ve merkezinde yükselişinin en üst derecesine ulaşmıştı. Âlim, edip ve ariflerden oluşan büyük bir kesim, Moğolların amansız saldırıları sırasında ortadan kalktıysa da onlardan az bir kısmı ya komşu ülkelere kaçıp o bölgelerdeki emirlerin koruması altında işlerine devam etmişler ya da İran'ın içinde bir şekilde Moğol saldırılarından canlarını kurtarabilmiş ve memleketin köşe ve kenar yerlerine sığınmışlardı. Nitekim VII/XIII. yüzyılın birinci derece yazar, şair ve âlimlerin tümü bu gruptandır.

2- Bu büyüklerin eli altında bir grup âlim ve edebiyatçı eğitim gördü ki bunlar VII/XIII. yüzyılın sonlarında ve VIII/XIV. yüzyılın başlarında yaşadılar. Onlara ait çok değerli eserler elde mevcuttur.

3- Moğol saldırıları ve etkileri her büyük toplumsal değişimde olduğu gibi sonuçlarını bir anda göstermedi. Aksine bu saldırının etkilerini İran'da ilim ve edebiyatın çöküş dönemi olan VIII/XIV. yüzyıldan sonrasında aramak gerekir.

4- Moğol dönemindeki İran ve İran dışındaki kültür sığınakları ve “İlhânlılar ve Timurlular arası Yapılar” adıyla zikrettiğimiz İran imarı merkezleri VII/XIII. yüzyılın bir grup ilim, edebiyat ve siyaset büyüklerini veya onların çocuklarını ve öğrencilerini içinde barındırdı. Kılıçtan kurtulmuş âlim ve edebiyatçıların ünlü eserlerini ortaya çıkardıkları yerler de buralardı.

5- VII/XIII. ve VIII/XIV. yüzyıllardan sonra artık İran Moğol saldırıları benzeri kökten sarsıcı ve yıkıcı saldırılarla karşılaşmadığı için bu iki yüzyılda veya ondan sonra

meydana gelen eser ve teliflerin hemen hemen tümü yerinde kaldı. Bunun da gerçeği arayan bir kimseyi, bu iki yüzyılın eserlerin ortaya çıkması, âlim ve ediplerin yetişmesi için iyi bir devre olduğu şeklindeki bir yanılgıya düşürebilmesi mümkündür.

Bu zikredilene göre, Moğol saldırısının İran medeniyet ve kültüründe, buna eşdeğer olarak da Fars edebiyatında, hızlı bir çöküşe sebep olduğu gerçeği kaçınılmazdır. Bunun sonuçları VIII/XIV. yüzyılın ortalarından itibaren İran'ın medeniyet ve kültür tarihinde açık bir şekilde göze çarpmaktadır".³

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, c.1, Ankara, 1998.

I. BÖLÜM

NİZÂRÎ-İ KUHIŞTÂNÎ

A. HAYATI

Hakîm Sa'düddîn b. Şemsiddîn b. Muhammed Nizârî-i Kuhistânî, Moğollar devri İran edebiyatının en büyük şairlerinden biri olmasına rağmen, hakkında günümüze ulaşan çok az bilgi mevcuttur. Bunun en önemli nedenlerinden birisinin, mensubu olduğu İsmâîlî mezhebinden kaynaklandığı düşünülmektedir. İsmâîliye mezhebine mensup olmasının, eserlerinin devrinde ve daha sonraları rağbet görmemesine ve dolayısıyla tezkirecilerin, birbirlerinden aşağı yukarı aynen nakletmek suretiyle, hakkında kısa, kifayetsiz ve hatta esassız malumat vermelerine sebep olduğu düşünülebilir.¹ Bu sebeple onun hakkındaki en doğru bilgiye sadece kendi eserlerinden ulaşmak mümkündür.

Nizârî, İran'ın Kuhistan bölgesinde Bircend şehri yakınlarındaki Tun² kasabasında dünyaya gelmiştir ve kendisi de bu bilgiyi “Desturnâme” adlı mesnevîsinde kesin olarak doğrulamaktadır. Buna rağmen, onun yaşamının ilk yılları ve akademik kariyeri ile ilgili günümüzde çok az bilgi mevcuttur.

Çeşitli kaynaklarda 645/1247-8 yılında doğduğu bilgisi yer alsa da, doğum tarihi ile ilgili net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Y. Bertels, 1926'da şairin Desturnâme'sini Rusçaya tercüme edip, yayınladığında Nizârî'nin doğum tarihi olarak “Münâzara-i Rûz ü Şeb” adlı mesnevîsindeki tarihi bir kaydı tespit etmiştir ki, o da şöyledir:³

هم گرانى بود پس از پنجاه
در هم آمیختن سفید و سیاه⁴

¹ Orhan Bilgin, “Nizârî Hayatı ve Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, sayı VIII, İstanbul, 1972, s. 49.

² Rıza Kurtuluş, “Nizârî-i Kuhistânî”, *D.İ.A.*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 199.

³ Bilgin, a.g.m., s. 49.

⁴ “Münâzara-i Rûz ü Şeb”, b. 494.

نو بهاری به ماه نیسانی
نظم کردم جمادی الثانی⁵

جشن نوروز بر مبارک فال
تسع و تسعین و ستمایه ز سال⁶

Yukarıda yer alan beyitlere bakıldığında net bir bilgiye ulaşmak mümkün olmasa da Munâzara-i Rûz ü Şeb adlı mesnevîsini kaleme aldığında elli yaşını aşkın olması ve Edebnâme mesnevîsini 695/1296 yılında elli yaşında yazdığının bilinmesi⁷ h. 645-650/1247-1252 yılları arasında, hatta tam olarak 645/1247-8 yılında doğmuş olduğunu doğrulamaktadır.

Şairin ve babasının ismi birçok eserde yanlış tespit edilmiş ve tekrarlanmıştır. Mesela, A. Sprenger, Takî Kâsî'nin tezkeresine istinaden, şairin ismini Nasîm al-Dîn b. Cemâl al-Dîn, H. Ethe, Riue, İsmâîliye mütehasısı W. Ivanow, ve bunların eserlerinden istifade eden hocamız A. Ateş, Na'îm al-Dîn b. Camâl al-Dîn olarak kaydetmektedir. İran'da ise Sa'd al-Dîn Nizârî olarak bilinmektedir. Her halde ilk defa şairin isim ve künyesini doğru olarak, Külliyyat'ındaki bir kaydı (vr. 292b) görüp tespit eden G. Baradin olmuştur ki, Rypka mezkûr eserinde bunu zikreder. Bu kayıt da şöyledir:

شمس الدین ابن محمد پدرم تاب ثراه
یاد میدارم از او گفتم که در عهد شباب

Onun, şiirlerinde “Nizârî” mahlasını kullanması iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bunlardan ilki V./XI. yüzyılda İranlı İsmâîlilerin yaygın olarak bağlı oldukları Fatımîliğin Nizarî koluna bağlılıklarından kaynaklanmış bir isim olabilir ki, o aynı zamanda İsmâîli misyonerliği ile de tanınmaktadır. Hazret-i İmam Şah Nizâr'a duyduğu hayranlığın yanı sıra Şah İmami Nizarî tarikatına açıkça gösterdiği bağlılık da onun bu ismi almasında oldukça önemli rol oynadığını göstermektedir. İkincisi ise şairin fiziki görünüşüyle açıklanabilir. Öyle ki Nizârî'nin bu mahlası “nizâr” kelimesi Farsçada “zayıf, sıska,

⁵ “Munâzara-i Rûz ü Şeb”, b. 535.

⁶ “Munâzara-i Rûz ü Şeb”, b. 536.

⁷ Kurtuluş, a.g.e., “Nizârî-i Kuhistânî” s. 199.

çelimsiz” manasına gelmesi⁸ sebebiyle özellikle tercih ettiği düşünülebilir. Mesela Devletşâh her iki görüşü ifade ettikten sonra “birinci görüş akla daha yatkındır” demektedir. Nizârî fikir ve kana’leri yönünden her ne kadar İsmâîliye mezhebine bağlı idiyse de bu, onun kendisinden en az üç asır önce yaşamış Fatimî halifesi mensubiyetini gerektirmez. Herhalde bu fikri ileri sürenler, İran İsmâîlîlerinin ekseriyet itibariyle mezkûr halifeye bağlılıklarını göz önüne alarak böyle bir neticeye varmışlardır. Şair “Nizârî” mahlasının memduhu olan Kart şahlarından Şams al-Dîn b. Muhammad tarafından verildiğini ifade ediyorsa da, eserlerinde nizâr kelimesini daima zayıf, sıksa, çelimsiz anlamında kullanmaktadır. Yalnız Âyati her iki ihtimali de reddederek, onun “Nizârî” nisbesini, hocalarından Sayyid Abu’l-Hamd Mahdî b. Nizâr’a intisabı ile aldığını ileri sürer.⁹ İran’ın Kuhistan bölgesindeki Bircend şehrinden olduğu için o aynı zamanda Bircendli ya da Kuhistanlı olarak da tanınmaktadır.

Babasının, Kuhistan’ın büyük mülk sahiplerinden olduğu bilinmektedir. Bu bilgi göz önüne alındığında Nizârî’nin varlıklı bir aileden geldiği söylenebilir. Ancak Moğol istilasından sonra devletin yüklediği ağır vergiler yüzünden herkes gibi onun ailesinin de durumu giderek kötüleşmiştir. Nizârî’nin, Herat’ta kurulan Kart emirliğinin hizmetine girmesinin ardından eski itibarlarını geri kazanmışlardır. Nizârî, ilk eğitimini şair olan babasından almıştır. Sonrasında döneminin büyük âlimlerinden neredeyse bütün ilimlerle ilgili ders aldığı bilinmektedir ki, bu da onun bilgi ufkunun ne kadar geniş olduğunu gösterir. Bu birikim şiirlerine de çok net bir şekilde yansımaktadır. Öyle ki onun şiirleri başta kolay görünse de, içinde anlaşılması güç, derin anlamlar barındırır. Şiirlerinde Eflâtun, Aristo, İbn Sînâ ve Nasîrüddîn-i Tûsî gibi filozoflardan bahsetmesi felsefe, Hallâc-ı Mansûr ve Bâyezîd-i Bistâmî’yi zikretmesi de tasavvufa olan ilgisini ortaya koymaktadır. Arapça’nın yanında Türkçe de bilen Nizârî genç yaşta şiir söylemeye başlamış, Kart’lardan I. Şemseddin zamanında (1245-1278) saraya intisap ederek divânda görev almıştır. Şiirlerinde Firdevsî, Unsûrî, Senâî, Enverî gibi şairlerden bahsetmişse de en çok Hayyâm’ın etkisinde kalmıştır; Sadî-i Şîrâzî ile de görüşmüştür. Kendisinden etkilenenler arasında Kâsım-ı Envâr ve Ni’metullah-ı Velî anılabilir.¹⁰

⁸ Bilgin, a.g.m., s. 51.

⁹ Bilgin, a.g.m., s. 51.

¹⁰ Kurtuluş, a.g.e., “Nizârî-i Kuhistânî” s. 199.

Moğolların İran'ı istilası ve İsmâîlîlere uyguladığı acımasız tutum Alamut'un küçük fakat etkili İsmâîlî teokrasisini sona erdirmiştir. Moğolların ve yobaz halkın acımasız zulmünden kaçmak için Hazret-i İmam Ruknettin Hayr Şah'tan sonraki imamlar ve yandaşları dağılarak saklanmak zorunda kalmışlardır. Hazret-i İmam Şemsuddin Muhammed ve onun halefleri kendi kimliklerini sanatkâr ve tüccar kılığında gizlemek zorunda kalmışlardır. Benzer biçimde, İsmâîlî Misyonerler kendi misyonerlik hareketlerini gizlice sürdürmüşlerdir. Bu süre boyunca Mistisizm (Sofizm) geniş bir halk kitlesine yayılmış ve İsmâîlî Misyonerler, bu durumdan faydalanarak Mistik (Sofistik) terimleri İsmâîlî Nizârî öğretisini yaymak adına araç olarak kullanmışlardır. Nizârî, bu görüşü oldukça benimseyip bu konudaki köklü inancını başarıyla açıklayıp yaymıştır. O, sahip olduğu bu inanç ve görüşlerinden dolayı her zaman sünnî muhaliflerin hedefi olmuştur. Hicri 678/1279-80 yılında hayatının iki yıllık süresini (678-679) içeren "Sefernâme"sinde kendisini çekemeyenler yüzünden seyahate çıkma mecburiyetinde kaldığını söylemektedir.¹¹ Seyahati esnasında İsfahan, Tebriz, Gürcistan, Derbend, Errân ve Bakü'ye uğradı. Buralarda aralarında Vezir Şemseddin el-Cüveynî'nin bulunduğu birçok devlet adamı, âlim ve şairle görüştü.¹²

Nizârî, ömrünün sonuna kadar başta Kart emirleri olmak üzere birçok emir, vali ve vezire kasideler takdim etmiştir. Şairimizin esas hedefi Kart emirleri sarayında kalmak ve bu emirlere kaside sunmak suretiyle geçimini temin etmektir. Fakat her defasında kendisini çekemeyenlerin memduhuna şikâyeti neticesiyle saraydan ayrılmak ve başka Memduh aramak ve bulmak ihtiyacı duyuyordu. Her ayrılışını hüznün ve elemli bir tarzda dile getiren şair, itikat ve fikirleri sebebiyle kendini memduhuna şikâyet edenleri dinsizlik ve samimiyetsizlikle itham etmektedir.¹³

Nizârî'nin Nusret, Şahinşah ve Muhammed adında üç erkek evladı olduğu biliniyor. Edinilen kaynaklardan büyük oğlu Muhammed'in, babası gibi edebiyat ve şiir ile uğraşmış, fakat genç yaşta yaşamını yitirmiş olduğu bilgisine varılmaktadır. Nizârî, çocukları ile ilgili şiirlerinde (ki burada cennete olan inancını da görmekteyiz) böyle söylemiştir:

¹¹ Bilgin, a.g.m., s. 53.

¹² Bilgin, a.g.m., s. 53.

¹³ Bilgin, a.g.m., s. 53.

مرا فضل بخشنده دین و داد
دو فرزانه فرزند شایسته داد
شهنشاه و نصرت به بخت جوان
گر امی دو شایسته مهربان
سه بودند از ایشان یکی از قضا
ز دار الفنا شد به دار البقا
خداونت بر رفته رحمت کناد
به فردوس اعلاش ماو ادهاد¹⁴

Yalnız Nizârî'nin meşhur seyahati sırasında bekâr olması gerekmektedir. Öyle ki;

مهر فرزند و هوای زن کجا ما از کجا
ما هم از فرزند آزاد و هم از زن فارغی

diyerek yalnızlığını dile getirir.¹⁵

Son dönemlerinde aşırı İsmâilî inançlarından vazgeçip daha mutedil bir yol tercih ettiği ve eski görüşlerinin çoğunu terk ettiği söylenir. Hayatının sonuna doğru ziraat işleriyle uğraşmak üzere inzivaya çekilen Nizârî, 720/1320 yılında Bircend'de vefat etti.¹⁶ Bircend'de bulunan türbesinin yanına -Nizârî'nin anısına- kütüphane ve kültürevi yapılarak sevenlerinin hizmetine sunulmuştur.

B. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Nizârî'nin edebi kişiliğini incelemeye başlamadan önce, yaşadığı dönemin siyasi ve edebi hareketlerini göz önünde bulundurmamız, o dönemin, Nizârî üzerinde ne gibi etkiler

¹⁴ <http://hakimnezari.persianblog.com>

“Tanrım bana sonsuz rahmeti ile
İki değerli evlat nasip etti
Genç bahtlı Şahinşah ve Nusret
Değerli ve şefkatli iki evlat
Üçtü bunlar fakat birisi kader
Fani dünyadan baki dünyaya göç etti
Allah vefat edene rahmet eylesin
Onu kendi cennetinde yuvalandırısın.”

¹⁵ Bilgin, a.g.m., s. 55.

¹⁶ Kurtuluş, a.g.e., “Nizârî-i Kuhistânî” s. 199.

bıraktığını ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Böylelikle onun sosyal ve edebi kişiliğinin daha doğru bir şekilde anlaşılacağına inanıyorum.

VII/XIII. yüzyılın başlarında Fars dili, güçlü bir yapıya kavuşmuştu. Bu dönemin önemli şair ve yazarları, ya Moğol saldırıları sırasında yaşamışlardı ya da VII/XIII. yüzyılın ilk yıllarında yeni yetişen ve İran'da İlhanlılar Devleti'nin kurulduğu dönemlerde yeni yeni tanınmaya başlayan şahsiyetlerdi. Bu yüzden bu dönemde kullanılan edebi dilde, olumsuz unsurlar daha az görülmektedir. Moğol saldırıları yüzünden dağılmış olan saraylarda yaşayan şair ve ediplerin hamilerinin azalması, bilim adamlarının yanı sıra edebiyatla uğraşan kesimlerin hükümet merkezlerinden uzaklaşarak etrafa dağılmaları, şiir ve şairliğin artık halkın malı olmasına yol açtı. İlim ve edebiyat merkezlerinin İran'ın Horasan gibi bölgelerinde birer birer düşmesi ile birlikte bilimsel faaliyetler, İran içinde ve dışında başka bölgelere nakledilmeye başlandı. Bu gelişmeler sonucunda yeni bir edebi akım ortaya çıktı; İran'ın batı ve orta bölgelerindeki lehçeler, edebi dili etkilerken Derî dilinin birtakım özellikleri terk edilmeye başlandı. Bu da VII/XIII. yüzyıldaki Farsça edebi eserlerde tarz değişikliklerine yol açtı.

Arapçanın Farsça üzerindeki etkisi açısından bakıldığında, bu dönem bir önceki dönemin devamı olarak kabul edilebilir. VI/XII. yüzyılın ikinci yarısı ile VII/XIII. yüzyılın ilk yarısı, Arapçanın Farsçayı çok yoğun boyutlarda etkilediği bir devredir. Öyle ki, bu devrede kaleme alınmış eserlerin önemli bir bölümünde, neredeyse bütün terkipler, Arapça olduğu gibi, kelimelerin yarıya yakını da Arapçadır. Moğol saldırılarından kaçan bilginler, siyaset adamları ve edebiyatçılardan oluşan İran halkının çeşitli tabakalarından insanlar, Hindistan'ı yeni bir Farsça ocağı ve İran kültürü merkezi haline getirdiler. Bu dönemde Selçukluların yönetimindeki Anadolu da, İranlı edebiyatçıların, tasavvuf büyüklerinin, siyaset adamları ve din bilginlerinin diğer bir sığınağı niteliğini kazanmıştı. Selçuklulardan sonra yönetime gelen Osmanlılar, bu dile ve edebiyatına çok önem vererek Farsçayı saray dili ve edebi dil haline getirdiler. Osmanlıların fetihleriyle birlikte kıtadan kıtaya açılmaları, Farsçanın da geniş bölgelere yayılma imkânı bulmasına neden oldu.

Osmanlı sultanları, daha devletlerini kurdukları günden başlayarak Fars dili ve edebiyatına özel ilgi duymuş, özellikle de tasavvuf çevrelerinde Farsça hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarında, özellikle Mevlâna Celâleddîn'in *Mesnevî'si*, Sadî-i Şîrâzî'nin *Bostân ve Gülistân*'ı, Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Divân*'ı ile diğer büyük edebiyatçıların eserleri elden ele dolaşmaktaydı. Osmanlı sultanlarının bizzat

kaleme aldıkları Farsça divânlar, birtakım vesilelerle yazdıkları özel mektuplarla özel mesajlar, saraylarında görevli Farsça yazan kâtipler, Selçukluların sadece devlet yönetimi açısından Selçukluların varisleri olmayıp aynı zamanda Fars dili ve edebiyatının gelişmesi konusunda da onların başlattığı çalışmaları devam ettirdiğini göstermektedir. IX/XV. ve X/XVI. yüzyıllarda da Farsça, Moğollar döneminde olduğu gibi gelişmesini sürdürerek geniş kitlelere ulaştı.¹⁷

Bu bilgiler ışığında Nizârî'nin edebi yönünü incelemeye başlayabiliriz. O, öncelikle Moğol istilasının yıkımlarını ailesiyle birlikte derinden yaşamış biridir. Bu yıkım onun hayatını etkilediği gibi yaşadığı ıstıraplar, onun şiirlerine de yansıyor edebi kişiliğine yön vermiştir. Daima nefsi ve dünyevi arzular peşinde koştuğu anlaşılan, aynı zulüm ve kıtali gören büyük mutasavvıf şair Mevlânâ'nın sahip olduğu tasavvufi ruh ve gönülden mahrum bulunan Nizârî'nin etrafında olup bitenlere bigâne kalması mümkün değildi. Bu sebeptendir ki, bilhassa gazellerinde, muasırının ve daha önceki şairlerin hilafına, içtimaî hadiseleri dile getirmiştir. Kana'timizce o, gazel tarzında bu hususta en iyi şekilde istifade edenlerden biridir.

Şiirleri ilk bakışta her ne kadar sade ve basit gözükürse de aslında geniş bir tahayyül ve kültürün neticesidir. Bu sebeple bunlar, ilk bakışta görüldükleri kadar basit ve kolay değildir. Onun şiirleri, üzerinde düşündükçe mana kazanır. Bu keyfiyet bilhassa gazellerinde bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Şair, sanatı ve akidesi için ehemmiyet verdiği bir kelimeyi veya terkipi seçer ve onu nazmına o kadar ustaca yerleştirir ki, ilk bakışta bunu anlamak imkânsız gibidir. Arapça terkip ve kelimeler yanında bazen Türkçe ve Moğolca siyasi ve iktisadi ıstılahlar da kullanmaktadır. Bu tarzda Türkçe ve Moğolca ıstılahları kullanması, özellikle mesnevîlerinde, zihaf ve imale gibi vezin aksaklıklarına sebep olmaktadır. Tun mahalli şivesiyle de birkaç beyit söylemiştir.

Nizârî edebi kudretini şüphesiz gazellerinde göstermiştir. Memduhu olan emir ve padişahların saraylarında gazellerinin beslenerek zevk ve iştihakla okunduğunu iftiharla söyler:

از غزلهای نزاری زهره بریبط نواز
از پی بزم تو تصنیف فراوان ساخته

¹⁷ Nimet Yıldırım, **İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)**, Pinhan Yayıncılık, 1. bsk., İstanbul, 2012, ss. 129-131

Bu bakımdan İran Edebiyatının meşhur gazel üstadı Hâfız-ı Şîrazî'ye müessir olduğu söylenmekte ise de, bilhassa Kâsım-ı Envâr ve Şah Ni'metullah'ı Velî'ye bu vadede önderlik etmiştir. Ruh, mizaç ve dini akideleri icabı Nizârî'nin kasideleri gazellerine nispetle çok sunidir; bunlar hiçbir zaman kendinden önceki Unsurî, Farruhî, Hâkânî, Anvârî gibi büyük kaside üstatlarının eserleriyle kıyas edilemez. Nizârî, edebi kudretini gazellerinin yanında kıt'a, terki-i bend, terci-i bend ve rubailerinde göstermiştir. Fikren olduğu gibi, rubai nevinde de Hayyâm'ın tesirinde kalmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kemiyet itibariyle eserlerinin yarından çoğunu teşkil eden mesnevîlerinde (sadece Ezher ü Müzhir on bin beyitten fazla) Attâr, Mevlânâ ve Nizâmî'ninkilerde olduğu gibi tatlılık ve selaset yoktur. Hâlbuki bilhassa Senâî, Attâr, Mevlânâ ve Nizâmî'ye olan hayranlığını ve onlara benzeme arzusunu eserinde izhar etmektedir. Mesnevîlerinden bilhassa Destûrnâme'nin daha sonraları büyük bir rağbet gördüğü söylenir. Nitekim nüshalarının, diğer eserlerine nispetle daha fazla ve yaygın olması bu rağbetin delili sayılabilir. Bazı lügat kitaplarına göre, eski İran hükümdarları hakkında mesnevî şeklinde manzum bir tarih yazdığı da rivayet ediliyorsa da, külliyatında böyle bir manzum tarih mevcut değildir. Şiirlerinde ziraat ve ziraatla uğraşanlara ayrı bir alaka ve sempati göstermektedir. Zamanına kadar hiçbir şairde rastlanmayan bu hususiyetiyle Nizârî, kendinden az sonra gelen meşhur şair İbn Yamîn üzerinde mühim tesir icra etmiş olmalıdır.¹⁸

Nizârî hakkında son olarak özetle şunlar söylenebilir: Nizârî, VII/XIII. yüzyıl İran edebiyatının önemli şairlerinden biridir. O, sahip olduğu etkili üslup ve değerli eserlerine rağmen günümüzde fazla tanınmamaktadır. Bunun en önemli sebeplerden biri, İsmâîlî bir şair olarak kabul edilmesidir. Ancak İsmâîlî olup olmadığı hakkında çelişkiler mevcut olmakla birlikte, net bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. O, yaşadığı devrin siyasi ve ekonomik koşulları altında, içinde derin anlamlar ve geniş tahayyüller barındıran eserler ortaya koymasına rağmen ne kendisi ne de eserleri -yaşadığı dönemin siyasi ideolojisi altında ezilip- ne yazık ki hak ettiği değere ulaşamamıştır.

¹⁸ Bilgin, a.g.m., ss. 55-57.

C. ESERLERİ

Hicri VII./XIII. ve VIII./XIV. yüzyıl başlarında Bircend'in tanışmış şairi olan Hakîm Sadeddin Nizârî-i Kuhistânî (H. 645-720, M. 1247-8/1320), çeşitli uzunluklarda beş mesnevi kaleme almıştır. Bunlar özetle şu şekilde sıralanabilir:

1. Sefernâme: Şairin kronolojik açıdan ilk mesnevîsidir. Bu eser 1200 beyit civarında olmakla birlikte, bu mesnevînin konusunu, şairin 678-679/1279-1280 yılları arasında İsfahan, Tebriz ve Bakü gibi muhtelif şehirlere yaptığı sefer oluşturmaktadır. Nadya Ebû Cemâl bu mesnevîyi düzenleyip doktora tezi olarak New York Üniversitesi'ne sunmuştur (Lewisohn, s. 250, md. 84). Ondan sonra Orhan Bilgin de 1975 yılında, onun bir bölümünü İstanbul Üniversitesi'nde Ahmet Ateş danışmanlığında yürütülen doktora tezinde yayınlamıştır.

2. Edebnâme: Nizârî'nin ikinci mesnevîsi olan bu eser 695/1295-6 yılında, mütekarib bahrinde yazılmış olup, Şemseddîn Ali Şah için kaleme alınmıştır.

3. Münâzara-i Rûz ü Şeb: Nizârî'nin üçüncü mesnevîsidir. 550 beyitten oluşan (benim çalışmamda 546'sı mevcuttur) bu mesnevîde, Gece ve Gündüz arasındaki çatışma alegorik tarzda etkileyici bir şekilde işlenmiştir.

4. Esher ü Müzhir: 700/1300 yılında, Attâr'ın Hüsrevnâme'si vezninde yazılmış olan bu eser, şairin dördüncü ve en uzun mesnevîsidir.

5. Destûrnâme: 576 beyitten oluşan bu çalışma beşinci ve son mesnevîdir.

İlk olarak Evgenii Eduardoviç Berthels tarafından Rusça'ya çevrilerek 1926 yılında Leningrad'da basılmıştır. Ardından Müzâhir Musaffâ, bir kez daha, hat nüshalarından faydalanarak metni neşredip, Nizârî Divânı'nın mukaddimesi (c.1, s. 259-299) ne ekleyerek yayınlamıştır.¹⁹

6. Diğerleri: Günümüze ulaşan divân külliyyatında bu mesnevîlerin yanı sıra kaside, gazel, kıta, terki-i bend, terci-i bend ve rubâîler de mevcuttur.

Beyit sayısı 20.000'i geçen külliyyatının en geniş nüshası Saint Petersburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Münzevî, III 1895). Divânı, Müzâhir Musaffâ tarafından neşredilmiştir (Tahran 1371-1373h./1992-1994).²⁰

¹⁹ Nasrullah Pürcevâdî, **Mesnevî-i Rûz ü Şeb**, Neşr-i Ney, Tahran, 1375, ss. 7-8.

²⁰ Kurtuluş, a.g.e., "Nizârî-i Kuhistânî" s. 199.

II. BÖLÜM

NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ DÖNEMİ, TARTIŞMALAR, DEĞERLENDİRMELER

A. İSMÂİLİLİK VE NİZARİLİK

İsmâîlîlik, İmam Cafer el-Sâdık'ın ölümünden sonra, yeni imamın, Cafer'in hangi oğlu olacağı üzerine çıkan tartışmalar sonucunda gelişen bölünme sonucu doğmuştu. Bu bölünme sonucu, bir grup İsmail b. Cafer'i, bir grup da Musa b. Cafer'i tutmuş; daha sonraki yüzyıllarda da İsmail'i seçenler *İsmâîlîler*, Musa'yı seçenler *On İki İmamcılar* olarak adlandırılmışlardı. On İki İmamcılık, Bağdat'taki Sünnî otoriteyle barışık ve kentli bir görünüm arz ederken, İsmâîlîlik daha çok kırsalda ve kentli hoşnutsuzlar arasında yayılmıştı.

İsmâîlîliğin tarih sahnesine en somut biçimde çıkışı, ilk olarak Karmatî hareketiyle olmuş, bu hareketin bir uzantısı olarak doğan Fatimî devletiyle ise zirveye ulaşmıştı. Fatimî Halifesi el-Mustansır'ın ölümü üzerine İsmâîlîliğin, Musta'lîlik ve Nizarîlik olarak ikiye ayrılmasından sonra, Nizarîlik, Fatimî yönetiminden koparak İran'da Hasan-ı Sabbah'ın önderliğinde kendi bağımsız Nizarî örgütlenmesini kurmuştu. Bu arada, Mısır'daki Fatimî devletinde yeni bir bölünme daha yaşanmış ve Musta'lîlik, Tayyibîlik ve Hâfızîlik olarak bölünmüştü. Önce Eyyübî hanedanı tarafından 1171 yılında Fatimî devletinin, yaklaşık bir yüzyıl sonra da 1256 yılında Moğollar tarafından Nizarî devletinin sonu gelecekti. Nizarî İsmâîlîliği bu tarihten sonra İran'da tasavvuf kisvesi altında varlığını devam ettirirken, İran dışındaki Nizarî İsmâîlîleri ve Fatimîlerden kopan Tayyabî İsmâîlîleri, Yemen ve Hindistan'da kendi yerel ruhanî yöneticilerinin liderliğinde varlıklarını devam ettireceklerdi.

Alamut'un düşüşü sonrası imamlarından yoksun kalan Nizarîler için tasavvuf çevreleri, gerek dönem coğrafyasının dinî-sosyal yapısından, gerek Nizarîlerin inanç ve doktrinlerinden dolayı Nizarîler için oldukça uygun bir sığınaktı. Nizarî İsmâîlîliğin, tasavvuftaki mürid-şeyh ilişkisine benzer hiyerarşik yapısı, bir tarikatınki gibi dış dünyaya kapalı oluşu sayesinde, herhangi bir tasavvuf akımından pek de ayırt edilemeyecek özelliklere sahipti.

Bu yapısal ve doktrinsel benzerlik, bu akımların, doğrudan ya da dolaylı olarak İsmâilî doktrininden etkilenmeleriyle sonuçlandı. Bu doktrin, İslâm öncesi birçok unsuru bünyesinde taşıyan, ama İslâmî bir tarzla yeniden yorumlanan yarı mistik-yarı felsefi bir doktrindi. Mistik yanını, -eski Orta Doğulu inanç sistemlerinde bulunan- kurtarıcının yeniden dünyaya geleceğine dair gnostik gizemciliğinden, felsefi yanını ise eski Yunan düşüncesinden kaynaklanan Platon, Aristo ve Platinus gibi filozofların düşüncelerinden alıyordu. Bu iki düşüncenin yarı tasavvufi bir tarzla yeniden yorumlanması olan Yeni-Eflâtuncu düşüncenin, Fatimî dönemi İslâm filozofları tarafından yeniden şekillendirilmesi ise İsmâilî doktrininin klasik çizgisini oluşturmuştu. İşin bu kısmı, daha çok felsefe ve teolojiyle ilgilenen İsmâilî entelektüel eliti için önemliydi. Bunun yanı sıra işin bir başka tarafı da İsmâilîliğin bir de ihtilalci bir yanının olmasıydı ki, bu da en çok kırsaldaki insanları, kentlerin ezilmiş insanlarını kendine çekiyordu. Bu kitle, fırsat bulduğu her durumda Ortodoks Sünnî yönetime başkaldırıyordu. Karmatîlerin Abbasîlere karşı isyanı ya da Nizarîlerin Selçuklulara karşı isyanı, bunlara örnek verilebilir.

Alamut sonrası Nizarî İsmâilîliğinin tasavvufla ilişkisini, Alamut'un düşüşü sonrası, İran'da oraya buraya dağılan Nizarîlerin, çevrelerindeki heterodoks gruplarla olan iç içeliğinden de anlıyoruz. Özellikle Hurûfîliğin bu tarikatlar içinde önemli bir yeri vardır. Hurûfîlik, önceleri daha çok harflere ezoterik anlamlar yükleme eğilimi olarak değerlendirilirken, Fazlullah-ı Esterabadî'nin kişiliğinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında tarikat haline gelmiştir. Hurûfîliğin asıl önemi de bundan sonra kendini göstermişti. Bu da Hurûfîliğin panteist bir tanrısallık iddiası gütmesidir ki, bu iddia, İsmâilîlikte de önemli ölçüde yer alan çevrimsel tarih, tenasüh ve hulûl gibi inançları bünyesinde taşımaktaydı. Hurûfîlik, aynı zamanda, Moğol istilaları sonrası İran'da ve Anadolu'da görülen hemen her tasavvufi zümreyi bir şekilde etkisi altına almıştı. Bu da, İsmâilîliğin, doğrudan olmasa da dolaylı olarak, özellikle de Hurûfîlik kanalıyla, dönemin çeşitli tarikat ve zümrelerine nüfuz ettiği gerçeğini göz önüne sermektedir.

Son olarak şu net bir şekilde söylenebilir ki: Alamut'un düşüşü sonrası Nizarî İsmâilîliğinin tarihi, Moğol istilası sonrası İran ve Anadolu tarihi açısından, İran'ın Şîleşmesi ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde, bilhassa çeşitli tasavvufi zümreler üzerindeki etkisi bakımından büyük bir önem arz etmektedir.¹

¹ Zahide Ay, **Alamut Sonrası Nizârî İsmâilîliği (13-15. Yüzyıllar)**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss.155-158.

B. NASRULLAH PÜRCEVÂDÎ²'NİN RÛZ Ü ŞEB MESNEVÎSİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ³

1. Rûz ü Şeb Mesnevîsi

Bu mesnevînin ana fikri Gece ve Gündüz (ya da Güneş) arasındaki münakaşanın edebi bir üslupla ele alınmasından oluşmaktadır. Nizârî, bu mesnevîyi 699/1300 yılının Nevruz akşamında kaleme almıştır.

Nizârî, hikâyesine yalnız başına odasında otururken, Gece'nin onunla konuşmaya başladığını ve kendisinden Gündüz'ün ona yaptığı zulüm ve insafsızlığı yazıp hükümdara göndermesini istediğini belirten sözlerle başlamaktadır. Şair, Gündüz'ün de kendisi hakkında konuşması şartı ile bunu yapmayı kabul eder. Gece ve Gündüz aynı anda birlikte bulunamadıkları için Sabâ⁴ rüzgârını haberci olarak seçerler. Onun Gündüz'e ilk haberinde, Gece, Gündüz'ü zararlı ve sert olmakla ve her Sabah doğudan yükselip karanlıklar ordusunu uzaklaştırarak zorluklara sebep olduğu düşüncesiyle suçlamaktadır. Ardından Gündüz'den bu duruma bir son vermesini ister. Bütün bunları hatırlattıktan sonra akşam olduğunda saldırı sırası bu kez Gece'nin olacaktır ve Gündüz'ün ordularından öylesine kan dökülecektir ki; Gündüz, dünyadan yavaşça ayrılırken her yer kırmızıya bürünecektir. Bu haberi almak Gündüz'ü öylesine öfkelenendirir ki, Sabâ'nın daha fazla konuşmasını yasaklar ve ardından Gece'yi cahil ve saygısız olmakla suçlar. Bu gereksiz kaçışın ne kadar süreceği bilinmez. O, kaçınılmaz şekilde şafak vaktine yenilecektir.

² Dr. Nasrullah Pürcevâdî, İslam Felsefesi, tasavvuf çalışmaları ve Fars Edebiyatı konusunda uzmanlaşmış, İranlı üretken bir yazar, çevirmen ve bilim adamıdır. İran University Press (İran Üniversitesi Yayınları)'in kurucu yöneticiliğinde yer almıştır. Prof. Nasrullah Pürcevâdî, en son Chapel Hill'deki North Carolina Üniversitesi'nde akademik görevde bulunmuştur. Ondan öncesinde, Tahran Üniversitesi, Colgate Üniversitesi ve Roma'da bulunan Gregorian Üniversitesi'nde akademik görevlerde bulunmuştur. 2005 yılında Prof. Nasrullah Pürcevâdî, araştırmalarındaki mükemmellik adına Alexander von Humboldt ödülüne layık görülmüştür. O, kendisinin yazıp düzenlemiş olduğu çok sayıda çalışmasının yanı sıra Peter Lamborn Wilson ile iki kitap üzerinde çalışmıştır.

<http://www.studiesincomparativereligion.com/public/authors/Nasrollah-Pourjavady.aspx>

³ Pürcevâdî, a.g.e., ss. 8-28. (Çev.) Eser yazıldığı şekliyle tercüme edilmiş olup kaynaklar orijinalinde olduğu gibi parantez içerisinde verilmiştir.

⁴ Doğru cihetinden esen hafif ve latif rüzgâr. Sabâ yelinin divân şiirinde kullanımı, sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerine kurulmuştur. O, daima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku taşır. Gülşen, bağ, bostan vs. yerleri dolaşarak oraların gelişmesine de yardımcı olur. Gonca'yı açıp gül eyler. Serviyi donatır, nergisin gözünü açıp lâleye kırmızılık verir. Âşık sevgiliden haber getiren bir postacıdır. Sevgilinin saçındaki misk, anber, sümbül ve reyhan kokularına sahiptir. Âşık bazen kendini sabâ'nın ellerine bırakır ve sevgilisine götürmesini ister. İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, 13. bsk., Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 382.

Rûz ü Şeb'de ise Sabâ, Gece ve Gündüz arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla elçilik görevini üstlenmiştir.

Gün'ün küstah cevabı Gece'yi çılgına çevirir. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden düşmanına ikinci haberini gönderir ve bu haberinde özetle şöyle der: “Dünya yaratılmadan önce karanlıktan başka hiçbir şey yoktu. Bu nedenle Gece, içinde Güneş’inde olduğu dünyanın en yüksek konumundaydı. Üstelik Tanrı, dünyayı yarattığında Güneş’i dördüncü semaya yerleştirdi ve ona gözcülük görevi verdi. Gözcülük belli ki çok yüksek bir mevki değil. Bunun yanında Güneş’in etrafında ve üstünde başka gezegenler de var...” Bu habere cevabında Güneş, her yere ışık saçtığını ve karanlıkta kalan her yeri aydınlattığını, dağlarda pırlanta gibi değerli şeyleri şekillendirdiğini, yağmurla gelişen incilerin denizlere damladığını ve bahçelerde çeşitli ağaç ve bitkilerin yetiştiğini iddia eder.

Gece ve Gündüz arasındaki çekişme devam eder ve karşılıklı yedi mesajın ardından Gece, Gündüz’ün yani Güneş’in kendisinden daha üstün olduğunu kabul eder. Çünkü hükümdar da onunla aynı isme sahiptir. Bu da şairi, dönemin İran hükümdarı Şemseddin Ali Şah’ı övmeye yöneltir.

2. Mesnevînin Özeti

Rûz ü Şeb mesnevîsi, şairin Gece ile hayali görüşmesi ile başlamaktadır. Nevrûz akşamıdır ve diğerleri içki meclisinde eğlenirken o, davet edilmediği için üzgün bir şekilde yalnız başına bir köşede oturmaktadır:

Dîgerân der-neşât-ı Nev-rûzî

Men dil-ğaste bâ-ciger-sûzî

(80. beyit)

Tam bu sırada Gece dile gelerek şairle konuşmaya başlar ve ondan Gündüz ile olan macerasını yazmasını ister.

Şeb-i rûşen dil siyah câme

Güft: “ Hâmî mekûn bi-zen hâme

Nazm kûn mâcera-yı men bâ-Rûz

Nedihem mühlet in-şebet tâ-rûz

Nāme-yi nazm-ı tū bahāne künem

Ƙıŝŝa-yı pîş-i şeh revāne künem

Tā-merā ez-‘ azāb ber-haned

Dādem ez-Āftāb bestāned ”

(93-96. beyitler)

Bu beyitlerde siyah elbiseli Gece, ŝairden boş durmayıp Gündüz ile arasındaki macerayı kaleme almasını ve aynı gece içinde bitirmesini ister. şair Gece'nin önerisini sorar ancak Gece, Gündüz'ün de konuşması gerektiğini söyler. Gece ve Gündüz'ün bir arada bulunma imkânı olmadığı için Gece, sözlerini bir aracı yardımıyla söylemek ister. Gece, önce karanlıktan birini bu göreve atamıştır ancak, o bunun üstesinden gelememiştir. Ardından Sabâ rüzgârını bu iş için seçer ve o da bu görevi oldukça başarılı bir şekilde yerine getirir.

Gece, Gündüz ya da Güneş'e ilk haberinde onun fitneci olduğunu ve seher vakti doğudan yükselerek Gece'nin ordusunu mağlup ettiğini söyler. Ardından da onun bu işten geri çekilmesini ve Gece ile savaşmamasını ister. Çünkü her durumda Gece gurup vakti ordularıyla Güneş'e saldırarak onun ordularını kan içinde bırakır ve o da ister istemez bu dünyadan ayrılmak zorunda kalır.

Sabâ rüzgârı, Gece'nin haberini Gündüz'e ulaştırdığında Gündüz onun saçma sapan sözlerine çok öfkelenir. Ardından da Gece için bir haber gönderir ve bu haberinde onun cahil olduğunu ve haddini aştığını söyler. Gece her durumda ölçüyü kaçırmaz ama sonunda Gündüz'e yenilecektir.

Gündüz'ün cevabı Gece'yi oldukça sinirlendirir ve Gündüz ya da Güneş'e diğeri bir haber gönderir. Bu haberde o, yaratılışın başlangıcında sadece kendisinin olduğunu ve dünyanın hâkimi olduğunu söyler. Ardından Allah gökleri yaratmış ve Güneş'i bu dünyanın dördüncü katında gözcü olarak görevlendirmiştir. Gözcülük yüksek bir mevki değildir. Ayrıca Güneş'ten daha üstün yıldızlar da vardır.

Güneş, cevabında dünyayı aydınlattığını, yere ve göğe ışık saçtığını ve bu nedenle de yedi katın arasında bulunduğunu söyler. O, dünyanın terbiye edicisidir. Bu sebeple de dağlarda kıymetli taşlar, denizlerde inciler ve bahçelerde yeşillikler ortaya çıkmıştır.

Gece, Gündüz'e üçüncü haberinde, insanların Güneş'e sitem ettiklerini ve çölde susuzluktan mahvolduklarını ve aynı şekilde Kerbela ovasında İmam Hüseyin'i andıklarını söyler. Gündüz, Gece'ye gönderdiği cevapta, asıl zulüm ve sapkınlığı Gece'nin yaptığını, öyle ki bu zulüm ve sapkınlığın Ebû Süfyân'ın gönlündekilerle eş değer olduğunu söyler.

Gündüz'ün sözleri Gece'yi bir kez daha öfkelenmiştir. Dördüncü haberinde Gece, Güneş'in her ne kadar dünyaya parlaklık ve ışık verse de kendisinin, onun asla göremeyeceği ve duyamayacağı şeylere tanıklık ettiğini söyler. Gece, sözlerine âlemin ufuklarının pehlivanı olduğunu ve kendi adamlarından on kişiyle iki bin kişiyi devirebileceğini söyleyerek devam eder. İnsanların sırdaşı olduğunu da sözlerine ekler. O, gece uyanık kalanların ve yanlarında sevgilisi olmayan âşıkların dostudur. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in göğe çıkması da gece gerçekleşmiştir. Oruçlular da oruçlarını gece açarlar.

Gündüz, cevabında Gece'nin gördüklerini görmemesinin aslında bir eksiklik olduğunu kabul eder. Gece, günahkârların yardımcısı ve fesatların dayanağıdır. Gece, her zaman gizli olayların olduğu ve fitne ve feryatların doğduğu zamandır. Fakat Gündüz, gizli işler ve hırsızlıklar yoktur. Gündüz çiçekler açar, insanlar sabahları Tanrı'yı hissederler ve oruçlular sabah namaz kılarlar ama Gece sadece karınları dolar ve yeryüzüne gaflet iner.

Gece ve Gündüz ya da Güneş'in söyleşileri durmadan devam eder, öyle ki yedi haberi reddettikten sonra Gece yorgun düşer ve başını öne eğip Gündüz'ün Şemseddîn Şah ile aynı isme sahip olduğu için kendisinden daha üstün olduğunu kabul eder:

Tū be-rütbet-i firih zi-men zānī

Ki lâkab-tāş-ı Şāh-ı Īrānī

(376. beyit)

Gece, sözlerinin devamında onun kendisinden daha üstün olduğunu ve Gündüz'ün hükümdarı övdüğünü söyler. Gündüz, Gece'nin teslim olduğunu ve söyledikleri için kendisinden özür dilediğini görünce tavrını değiştirir ve onunla barışır.

Nizârî, Gece ve Gündüz'ün çekişmesinin ardından bu defa da hükümdarın yanındaki yoksul ve köleleri ele alır ve Gazneli Mahmut dönemindeki şairler gibi kendisi bizzat âşıkları kaleme alır ve şöyle der:

Coz velā-yi tū der-velāyet-i dil
Nīst çīzī diger zi-āb u zi-gil
(413. beyit)

Nizârî, kendisinin günahkâr olduğunu kabul eder ve Kuhistan'da fakir kaldığını dile getirir.

Der-Ḳuhistān zi-men çī bīş ü çī kem
Hiç tevfir nīst noḳşān hem
(429. beyit)

Şair bu haliyle gurur duyar. O, Rûz ü Şeb hikâyesinde Gece'nin Gündüz'den şikâyetçi olduğunu işaret etmektedir. Aslında o, Gece gibi karanlık olan bahtından davacıdır ve onun hükümdardan dileği onun ricasına cevap vermesidir. Nizârî, burada içine sûflük elbisesini giydiğini ve her bir parçasını gizleyip köşesine çekildiğini ifade etmektedir. Rûz ü Şeb mesnevîsinin son bölümünde Nizârî'nin tasavvufî ve gizemli bir surette Kutbeddin Haydar-i Zave hakkında naklettiği bir hikâye de mevcuttur. Son olarak da hükümdardan lütfünü kendisinden esirgememesini dileyerek mesnevîyi sonlandırır.

3. Rûz ü Şeb'in Yapısı

Rûz ü Şeb mesnevîsi, mütekarib⁵ bahrinde Senaî'nin Hadika⁶'sı ile aynı vezinde yazılmış olup Gece ve Gündüz arasındaki münakaşa ve çekişmeyi ele almaktadır. Nizârî 699/1300 yılının Nevrûz akşamında yazmış olduğu bu mesnevîyi, Kuhistan hükümdarı Şemseddîn Ali Şah'a Nevrûz hediyesi olarak takdim etmiş olduğunu belirtmiştir. O, bu mesnevîyi kaleme aldığı zaman yaşı elliye geçmiştir (494. beyit). Nizârî'den iki yüzyıl önce Esedî-i Tûsî aynı şahsiyetlerin münakaşasını konu alan bir kaside yazmıştır. Fakat Nizârî'nin şiiri mesnevîdir ve onun beyitleri Esedî'nin kasidesinden defalarca daha üstündü. Delillerle anlaşılmıştır ki, bu iki eserde Gece ve Gündüz farklıdır. Onun için Nizârî'nin Esedî'nin kasidesinden etkilenmemiş olduğu görülmektedir.

⁵ a) faûlün faûlün faûlün faûlün

b) faûlün faûlün faûlün faûl

⁶ fâilâtün fâilâtün fâilün

Nizârî'nin mesnevîsi daha çok efsanevi mesnevîlere benzemektedir. Beyitlere Yüce Tanrı'yı ve Peygamber (s.a.v.)'i överek başlar ve ardından şair, Şemseddîn Ali Şah Nimrûz ve şehzade oğlu Tâcedddîn Ebü'l-Maalî Muhammed b. Ali'ye övgülerine başlar (45-83 beyitler) ve mesnevîsini bu konu üzerine kurar. Gece ve Gündüz'ün, Sabâ rüzgârının aracılığıyla yaptıkları dedikodunun üzerinde şair, hükümdara köleliği vurgulamak istemiştir ve ardından üstü kapalı olarak Kutbeddin Haydar-i Zave ile ilgili hikâyesini nakleder ve kendi iktidarı olmadığından yakınlık, hükümdardan tövbe edip köşesine çekilebilmek için izin ister. Sonunda şair, mesnevîsinin bazı beyitlerinde onun adını zikreder ve bir kez daha hükümdarına şükreder.

4. Münâzara Kelimesinin İncelenmesi

Münâzara yani münakaşa ya da diğer bir deyişle çekişme kelimesi dünya edebiyatında oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Münâzaralar, çoğu zaman eski dillerde kullanılsa da, günümüz dilleri olan Avrupa dillerinde ve Farsça, Arapça ve Türkçede de görülmektedir. Bu kelimeyle ilgili olarak genellikle, iki şahsiyetin birbirleri arasında dil aracılığıyla çekişmesi ve her birinin diğerinden daha üstün olduğunu ispatlamaya çalışması söylenebilir. Örneğin gül ve şarap, bahar ve güz ya da yaz ve kış, can ve beden, göz ve gönül, akıl ve aşk, yer ve gök, kılıç ve kalem, gece ve gündüz gibi. İki düşman ve rakip birbirleriyle çekişmekte ve bunlardan her biri diğerinin kusurlarını kendi iyilik ve kötülüklerinden daha kötü saymakta, ayrıca her biri, kendisinin karşısındakinden daha üstün olduğunu vurgulamaktadır. Bu şahsiyetlerin münâzaralarının bazılarının, yıl içindeki mevsimler ya da yer ve gök gibi dil bakımından çeşitlendiği de görülmüştür. Gece ve Gündüz birbirlerinin ezeli düşmanıdır ki bunu herkes bilmektedir.

Bu türün en eski örneği Ebû-Nasr Ahmed'e Esedî-i Tûsî tarafından yazılmış olan övgü kasidesidir. Nizârî'nin mesnevîsi bu iki şahsiyet arasındaki ikinci münâzara örneğidir. Hoca Abdullah Ensarî'ye ithaf edilmiş olan "Kenz'ül Sâlikîn" de Gece ve Gündüz ile ilgili yazılmış mesnevîlerin en kısasıdır. Lahurlu Münir'in de Gece ve Gündüz ile ilgili basılmış olan bir münâzarası bulunmaktadır. Arapçada da Cezayirli Muhammed bin Muhammed'in "gece ve gündüz" ve "bahar ve güz" arasındaki münâzaranın ele alındığı eseri basılmıştır. Gece ve Gündüz arasındaki münâzaranın ele alındığı diğer bir eser de İsfahanlı Ali Fethullah'ın İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde de el yazması

nüşhasının bulunduğu eseridir. Nizârî'nin mesnevîsinin diğer bütün bu münâzaralardan daha ayrıntılı, daha şairane ve daha orijinal olduğu açıkça görülmektedir.

Nizârî'nin mesnevîsinde yenilikler dikkat çekmektedir. Bu yeniliklerden biri, mesnevîsinde ölçülerden faydalanmasıdır. Nizârî, Esedî-i Tûsî gibi bu eserde kendisini övmek istemiş ama bunu yapabilmek için kaside ölçüsünden faydalanmamıştır. Bu mesnevî, efsanevi bir hikâye olma özelliği de taşımaktadır. Hikâyeye başlamadan önce de söze ilk olarak saray mesnevîleri gibi tevhd, hamd ve Peygamber'e (s.a.v.) övgü ile başlamıştır. Ancak Dört Halife'nin ismine yer vermemiştir.

5. Nizârî'nin Övgüleri

Nizârî, şiirlerinde çeşitli şahsiyetlere övgülerde bulunmuştur. O, birçok çağdaşı gibi divânı olan Şemseddîn Muhammed'e övgüde bulunmuştur. Onun övgüleri, yedinci yüzyılın son yıllarında Bircend'e geri döndüğü zaman Şemseddîn Ali Şah'a olmuştur. Nizârî, Rûz ü Şeb mesnevîsinin yanı sıra kasideler de yazmış ve 696/1296-7 yılında onlarda Şemseddîn Ali'ye övgülerde bulunmuştur.

Mâlik-i mülk-i haqâyıq hâzin-i genc rumûz
Şâh-ı İrân Şemseddîn haq 'Alî zillullâh

Câm ber-kef, bâde ber-ser, ber-serîr-i mülk-i bād
Vîn mübârek kaşr menzil-i hâne-i ikbâl u câh

Nizârî, Rûz ü Şeb mesnevîsinden bir yıl sonra yazdığı Ezher ü Müzhir'de de Şemseddîn Ali'yi övmüştür. O, Rûz ü Şeb mesnevîsini yazdığı zaman Şemseddîn Ali gücünün uç noktasındaydı. Nizârî, onu bu mesnevîde cesur, savaşçı ve aynı zamanda da erdemli ve fazilet sahibi biri olarak tanıtmış ve ona “Şâhib-i el-seyf-ul-ķalem” kılıç ve kalem sahibi demiştir:

V'ân ki gerziş be- 'arşa-gâh nebürd
Ez-ser-i düşmanân ber-âred gerd

V'ân ki kilkeş çü der-şerîr âyed
Cân nev der-cihân be-berâyed
(52-53. beyitler)

‘Âlem-i ‘ilm-râ ‘alem başed
Şâhib-i el-seyf-ul-ķalem başed
(57. beyit).

Rûz ü Şeb mesnevîsinin yazılmasına Şemseddîn Ali'nin yol açtığı olaylar sebep olmuştur. Şairin bir köşede tek başına oturup, şiir yazdığı gece, Nevrûz gecesidir ve hükümdar içki meclisi düzenlemiştir. Şair de bu meclise katılmak ister, ancak hükümdar onu davet etmemiştir. Nizârî, şiirlerinde birkaç kere hükümdarın onu kahrettiğini ve bir sonraki sefer onu kabul etmesi için hükümdarı beklediğini haber vermiştir. Rûz ü Şeb mesnevîsinde de şair, bu harika meclisten mahrum bırakıldığını şu beyitlerle işaret etmiştir:

Baht maħrûm kerd u nevmîdem
Şeb-i ‘ayş ez-vişâl hûrşidem
(....)
Şîşe-i dâştem zi-hûn-âbe
Pür çünân kez şarâb-ı ķarâbe

Dîgerân der-neşât-ı Nev-rûzî
Men dil-ħaste bā-ciger-sûzî
(76-80. beyitler)

Nizârî, mesnevînin sonlarında şaha yeniden övgülerde bulunur ve ona şunları söyler:

Pād-şāhā-yi Nizārî ‘āciz
Coz be-iħlāş dem nezed hergiz
(401. beyit)

Tā-serem ber-ten-est u ten-i zinde
Bendeem bende-i tūrā bende

Men ki bāšem ki gūyem ān tevām
Yekī ez-cümle-yi segān tevām

Ber-keşidī merā u be-gezidī
Mülk dādī u māl baḥşidī

(405-407. beyitler)

Nizârî, bu beyitlerde, kendisini padişah karşısında ne kadar aciz gördüğünü vurgulamak istemiştir.

Rûz ü Şeb mesnevîsinden ortaya çıkan şey, Nizârî'nin Şemseddîn Ali Şah'ı övmesi ve yalvarırcasına ondan kendisini affetmesini dileyip, onun lütfünü kazanmak istemesidir. Kimileri bu mesnevînin, hükümdarın Nizârî'yi teselli etmesine sebep olduğu zannına kapılsalar da aslında bu mesnevîden böyle bir sonuç çıkmamaktadır.

Şemseddîn Ali Şah'a ilave olarak Nizârî, hükümdarın şehzade oğlu Tâceddîn Ebü'l-Maalî Muhammed b. Ali'ye de övgülerde bulunmuştur.

6. Mesnevîde Rumuz

Nizârî, mesnevîsinin sonunda beyitlerinin tümünün rumuzlu olduğuna işaret etmiştir:

Beyt beyteş be-remz be-nüvişte
Āb u ḥākeş be- aşk be-sirişte

(540. beyit)

Ancak bunu abartılı kabul etmek gerekir. Çünkü ne bu mesnevînin beyitlerinin tümünün rumuz yönü vardır ne de onların temelini aşk oluşturur. Bu mesnevî, romantik bir hikâye olmamakla birlikte aslında epik bir yöne de sahiptir. Çünkü Gece ve Gündüz birbirleriyle çekişmektedir. Bu mesnevîdeki bazı beyitlerin de rumuz yönü vardır. Gece ve

Gündüz arasındaki çekişmede de gizli bir rumuz vardır. Fakat burada önemli olan birbirleriyle çekişen bu iki kahramanın ortaya çıkışının ne öznel ne de nesnel olmasıdır.

Doktor Müzâhir Musaffâ da, Nizârî'nin Divânı'nın genişletilmiş özetinde, Gece ve Gündüz'ü; aydınlık ve karanlık, beyazlık ve siyahlık ve Gündüz'ün Gece ile uzlaşmasını da aydınlığın zulme olan zaferi olarak kabul etmiştir. Elbette bu tamamıyla inkâr edilemez, her ne kadar Nizârî aydınlık ve zulmün çekişmesi konusuna yönelse de İslâmiyet'ten önce İran'da bu inanç söz konusu değildir. Ayrıca bu eserin Şîî ve Sünnî mezhepleri arasındaki çekişmeyi ele aldığı ve sonunda Şîîliğin Sünnîliğe galip geldiğini düşündüğü de ileri sürülmüştür, ancak bu tamamıyla asılsızdır.

Gece ve Gündüz'ün çekişmesi, dil bakımından edebi bir tarz ya da yöntem olan münâzaradır ve ilk olarak bu edebi türün diğer örneklerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu yöntem, münâzaralarda genellikle hem eğitici hem de öğretici türde mevcuttur. Şair, edebi bir çekişmeyi kaleme almıştır ve çoğunlukla çekişen her iki tarafın olumlu ve olumsuz özelliklerini açıkladığını vurgulamıştır. Bu türün en çok örneği, saray ile ilgili münâzaraların ele alındığı türde olup şahlar, vezirler ve emirler için yazılmıştır. Bu nedenle şairler, kasidenin bir bölümündeki bu münâzaralardan kendilerini övmek için istifade etmişlerdir. Tıpkı Esedî-i Tûsî'nin münâzaralarında ya da Emir Muazza'nın kılıç ve neşterin birbirleriyle olan çekişmesinin anlatıldığı kasidesi gibi. Nizârî'de bu mesnevîde aynı şeyi yapmıştır. O, padişahı övmek, işlediği suçtan dolayı ondan özür dilemek ve onun bağışlamasını istemek için yazmak istemiş ve bunun için de Rûz ü Şeb mesnevîsini kaleme almıştır. Elbette o, bunun için mesnevî ölçüsünden faydalanmış ve bu suretle nispeten uzun bir hikâye ortaya çıkarmıştır.

Bununla birlikte, Gece ve Gündüz'ün çekişmesi az çok aynı öneme sahipti ve mesnevîdeki bu çekişmeler aynı zamanda övgü de içermekteydi. Fakat bu iki hayali şahsiyetin her birinin ortaya çıkış yeri, ya tanınmış kişiler ya da bilinen şeyler olması nedeniyle bu konuya işaret etmiştir. Öyle ki Gündüz'ün hükümdar olduğuna kuşku yoktur. Esedî-i Tûsî'nin kasidesindeki Gece ve Gündüz münâzarasında Güneş ya da Güneş ışığı gündüzle bağlantılıdır, ancak Nizârî'nin mesnevîsinde Güneş ve Gün aynıdır ve bununla birlikte Gündüz hükümdar ile aynı ada sahiptir. Gündüz şems yani Güneş'tir, hükümdar ise Şemseddîn. Nizârî bu konuyu Gece'nin dilinden açıklamıştır. Gece, sonunda Gündüz'e teslim olmuş ve Güneş'in her bakımdan kendisinden daha üstün olduğunu kabullenmiştir.

Tū be-rütbet-i firih zi-men zānī
Ki lāḳab-tāş-ı Şāh-ı Īrānī

(376. beyit)

Şair bu mesnevîyi yazma sebebini açıklamak istediğinde, Gece ile aynı dili kullandıklarını şöyle açıklamaktadır:

Şüd miyān-ı men ü Şeb ez-kem ü bîş
Sūḫanī çend ḥesab ḥālet-i ḥîş

(92. beyit)

Bununla birlikte Gece, şairin Şah yani Gündüz karşısındaki durum ve mevkiini gösterebilmektedir. Elbette buradaki amaç, Gece ve Gündüz hakkında her ne söylemişse tamamen şair ve onun övgülerini doğrulama konusunda olduğu değildir. Münâzaraların şahsiyetlerinde kullanılan dil ilk olarak kendilerini göstermektedir. Şair, onların dilinde konuşarak ilk olarak, kendi durum ve niteliklerini onlara yüklemiş, daha sonra ise bu şahsiyetlerin onları gösteren kişiler ya da şeyler olduğunu söylemiştir.

7. Nizârî'nin Etkilendiği Şairler

Nizârî, Ezher ü Müzhir'i yazarken Ferîdüddîn-i Attâr'dan etkilenmiş ve onu taklit etmiştir. Kendisi bu konu hakkında şöyle demiştir:

Tetebbu' kerde-i Atṭâr bûdem
Ez ân zeyn şâḫ ber-ḥûrdâr bûdem

Zi Ḥüsrevnâme bihter dâstân nîst
Ki Ḥüsrevnâme-i o gülistânîst

(Bayburdî, s.177)

Nizârî, bu beyitlerde Attâr'ı araştırdığını ve bundan mutluluk duyduğunu, ayrıca Hüsrevnâme'den daha iyi bir öykü olmadığını ve onun Hüsrevnâme'sinin bir gül bahçesi olduğunu söylemektedir.

Nizârî, kendisinden önceki şairler arasında Senaî'den ve özellikle de kendi çağdaşı olan Sadî'den de etkilenmiştir. Onun divânında, iki beyitini Senaî'den aldığı bir kaside mevcuttur. Âşıklar Meclisi (176. s.)'inde Nizârî'nin Şiraz'a gidip Sadî ile görüştüğüne ve aynı şekilde Sadî'nin de Nizârî'yi görmek için Bircend'e gittiğine dair bir hikâye nakledilmiştir. Ancak görünüşe bakılırsa, bunun hikâye olduğu pekte söylenemez. Elbette Nizârî'nin, Şirazlı şairlerin şiirleriyle de aşına olduğuna kuşku yoktur. O, Sadî'yi taklit ederek bir şiir yazmış ve şu dizeyi onun terci-i bendinden kendi terci-i bendine almıştır: “be-nişînem ve şabr pîş gîrem.” (Oturup sabretmeye başlamalıyım.) Rûz ü Şeb mesnevîsinde aşağıdaki beyitte söylediklerinde:

Pây der-dâmen şalâh keşem
Dest der-âstîn zi-râh keşem
(491. beyit)

Sadî'nin şu beyitinden etkilenmiştir:

Ne dest şabr ki der-âstîn 'aql be-rem
Ne pâ-yi 'aql ki der-dâmen qarar keşem

Nizârî, aynı mesnevîde, görünüşe bakılırsa kişisel bir beyiti olan Ahkemü'l Hâkimâ⁷ yı nakletmek istemiştir.

Nizârî'den önceki şairlerin tesiri, sadece beyitlerde ve onun kendi şiirine aldığı mısralar ya da anlamlarda olmamakla birlikte, onlardan önemlisi Senaî, Attâr ve Sadî'den aldığı şiirlerin tasavvufî yönüdür.

Nizârî'nin şiiri de kendisinden sonraki şairleri etkilemiştir. Buna Hâfiz da dâhildir. Abdülrahman Câmî, Baharistân'da Hâfiz'ın üslubunun Nizârî-i Kuhistânî'ye yakın olduğunu yazmıştır.

⁷ Hâkimlerin en kuvvetlisi, Cenâb-ı Hak

8. İsmâîlîlik ve Nizârî

Nizârî-i Kuhistânî'nin mezhebi her daim tartışma konusu olmuştur. Onun ataları gibi İsmâîlî olduğu kanaati yaygındır. Bununla birlikte tasavvufî söyleyişleri de dikkati çekmektedir. Bu konu Semerkantlı Devletşâh döneminde de ele alınmıştır. Devletşâh'ın bu görüş hakkındaki düşünceleri ise şöyledir: “Nizârî'yi bazıları muvahhid (Tanrı'nın birliğine inanan) ve arif olarak bilirler, bazıları ise İsmâîlî olduğunu söylerler” (Tezkiretü'ş-Şuara 233. s.). Nizârî, aslında İsmâîlî idi, Fesih-i Hâfi, Emin Ahmed-i Râzî, Rıza Müctahidzâde (Meşhed Edebiyat Fakültesi Dergisi s. 2 ve 3, s. 84-5), Bayburdî, Zebihullâh Sefâ, Müzâhir Musaffâ, Leonard Lewisohn gibi eski ve yeni araştırmacıların çoğu bu görüşte hemfikirdir. Nadya Ebû Cemâl da Nizârî'nin İsmâîlî bir dâî olduğu görüşündedir.

“Rûz ü Şeb” mesnevîsinde Nizârî, İsmâîlî olduğunu kendisi açıkça söylememektedir, ancak öyle olduğuna dair bir beyit vardır ki, o da İmam Cafer-i Sâdık'ın takipçisi olduğunu ortaya koymaktadır:

Men-i mecnûn-ı vâlih 'âşık
Pes-rev reng-i Ca'fer-i Şâdık
(457. beyit)

Gece'nin Gün'e üçüncü cevabında da Nizârî, Gece'nin ağzından Kerbela olayına işaret etmiştir:

Tû ki der-deşt-i Kerbelâ didî
Ki çi mî reft u mî pesendîdî

Geştî ân-rûz yâr-ı ehl-i sa'îr
Deşt ü şahrâ be-tâftî çü eşîr

Kaşd-ı ferzend-i Muştafâ kerdî
Bâ-peyem-ber çünin vefâ kerdî

(200-202. beyitler)

Bayburdî (172-6 s.), Baradin (198 s.) ve Musaffâ (Nizârî Divânı'nın Mukaddimesi 67-8 s.) gibi kimi araştırmacılar, açıkça ya da üstü kapalı olarak Gün'ün İsmâîlîliği, Gece'nin ise Sünnîliği temsil ettiği zannına kapılmışlardır, ancak ben mesnevînin beyitlerinde doğruluğu teyit edilebilen hiçbir ize rastlamadım.

İrfani anlam ve tabirleri Rûz ü Şeb mesnevîsindeki beyitlerin bir kısmında da görmek mümkündür:

Der-ḥarâbât-ı ' aşk-ı merdânend
Kāsmān-râ çü ās-ı gerdânend
(518. beyit)

Heme hîç-est ve hîç herçi coz ū-est
Heme reyn-est eger heme nîkū-est

Şirk bā-dost der-nemîgünced
Her çi coz ūst der-nemîgünced
(526-7. beyitler)

Nizârî, kendi şiirlerinde Hüseyin b. Mansûr-ı Hallâc (Nizârî, Divân, c. 2. s. 156) ve İbrahim Edhem gibi tasavvuf ve irfan şahsiyetlerine işaret etmiş (Ali Rıza Müctehidzâde, s. 91) ve “Rûz ü Şeb Mesnevîsi”nde ileri gelen mutasavvıflardan biri olan Matlabî'yi nakletmiştir. Bu şahıs H. VI. yüzyılın ikinci yarısı ve VII. yüzyılın başlarında Horasan'da yaşamış ve mezarı Zave eyaletindeki Haydariye türbesinde yer alan Kutbeddin Haydar-i Zave'dir.

Haydar-i Zave hakkında az bilgi bulunmaktadır. Semerkantlı Devletşâh, Kutbeddin'i “Meczûb-ı Mutlak” ve önemli dervişlerden biri olarak kabul etmekle birlikte Ferîdüddîn-i Attâr'ın babasının onun müridi olduğunu ve Attâr'ın da çocukluğunda onu görmüş olduğunu dile getirmiştir. Haydarilerin bir kısmı, ona olan bağlılıklarıyla bilinirler. Öyle ki, mutasavvıflar onun nimetlerini kapışmaktadırlar. Handemir, Şah-i Sincan lakaplı Hoca Rukneddin Mahmud'un onun hakkında yazdığı bir rubaiyi nakletmiştir (Habib'es Seyr, c. 2, s. 332):

Rindî dîdem nişeste ber-ğuşk-ı zemîn
Nî-küfr u ne İslâm, ne dünyâ u ne dîn

Nî-ھاqq ne ھاqîkat, ne ıarîkat ne yaqîn
Ender dū cihân ki râ būd zehre-i in

Nizârî de Haydar-i Zave'yi her fırsatta övmüş ve onu dervişlerin önderi ve Allah'ın Evliyâsı olarak zikretmiştir.

Haydar-i Zāve kıdve-i abdāl
Kāyid ü sālîk-i ıarîk-i kemāl

Būd merdî zi-dostân-ı Hūdāyî
Küfr ü dîn ber-fikende bi-ser ü pāy

(467-8. beyitler)

Nizârî, Şeyh'e olan ilgi ve ona duyduğu sonsuz saygıyı dile getirmesine rağmen onu hiç görmemiştir, çünkü Haydar-i Zave ondan önceki devirde yaşamış ve o doğmadan vefat etmiştir. Bunun yanı sıra Nizârî, kendi Sefernâme'sinde, başka bir şeyhten bahsetmiştir ki, onunla Tebriz'de görüşmüştür. Nizârî, onun lakabını "Emin-eddin" olarak zikretmiş ve onun hakkında şunları söylemiştir:

Kez men ser-geşte der-‘ālem çū gūy
Pîş-i şeyhü'l-evliyā remzî be-gūy

Kāşif-i esrār-ı ھاqq-ı Şeyhü'ş-Şuyuh
Cevher-i envār-i ھاqq-ı Şeyhü'ş-Şuyuh

‘İsā-i şānî Emîn-eddîn ki hest
Pîş-i kıadr-i himmeteş eflāk pest

Katî' bid' at be-şemşîr-i zemân
Tâbi' emr-i Hudāvend-i cihân

Bu Şeyhü'ş Şuyuh-i Tebrizi'dir ki Nizârî ona Şeyhlerin Evliyâsı, İkinci İsa ve Emin-eddin demiş ve Sefernâme'sini daha öncesinde tanımadığı bu kişiye takdim etmiştir. Nadya Ebû Cemâl, Nizârî onu İkinci İsa ve Dünya'nın Hâkimi (ya da öyle ki Ebû Cemâl bunu yanlışlıkla Devrin Hâkimi olarak anlamış) olarak zikrettiği için bu şahsın İsmâilî mezhebinin ileri gelenlerinden olduğu yanlışlığına kapılmıştır. Ebû Cemâl'in ortaya koyduğu deliller zayıf olmakla birlikte şüphe ve tahminleri de onu kuvvetlendirmemektedir. İkinci İsa ünvanı, İsmâilîye'ye mahsus olmamakla birlikte, Sufiler'de keramet sahibi din bilginleri için bu ünvanı kullanmışlardır.

Nizârî'nin ileri gelen mutasavvıflara duyduğu saygı, onun gerçekte Sufi olduğunu göstermemektedir. Elbette onun şiiri, Sufi şairlerin şiirlerine oldukça benzemektedir, ancak bu, onun Sufî olduğunun delili değildir. Bazı araştırmacılar Nizârî'nin sufîyâne şiir dilinden sakındığı yönünde yanlış zanna kapılmışlardır (Ferhad Defteri s. 501). Ancak, doğrusu bir şairin böylesine güzel ve derin anlamları olan beyitleri korku ve riya içinde söylemiş olması oldukça zordur. Nizârî'nin maksadını anlamak için aslında onun dürüstlüğü ile ilgili şüphe etmeye gerek yoktur. Onun kullandığı sufîyâne söz ve tabirler, Nizârî dönemindeki şairler arasında revaçta olan dil ile ilgilidir.

III. BÖLÜM

ESERİN TERTİBİ VE BÖLÜMLERİ

A. ESERİN TERTİBİ

Rûz ü Şeb mesnevîsi; dönemin mesnevî tertibine uygun olarak giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, “tevhîd, münâcât, na’t ve medh” bölümleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Konunun işlendiği bölüm, dördüncü başlıktan başlayarak yirminci başlığa kadar olan bölümleri kapsamaktadır. Mesnevînin bitiş bölümünde ise; şairin, padişaktan lütfünü kendisinden esirgememesi dilediğinin yer aldığı yirmi birinci bölüm, Kutbeddin Haydar-i Zave hakkında tasavvufi dille yazılmış olan bir hikâyenin anlatıldığı yirmi ikinci bölüm ve Nizârî’nin, mesnevîyle ilgili son sözlerini naklettiği ve şaha yine övgülerde bulunduğu yirmi üçüncü bölüm yer almaktadır.

Mesnevîyi oluşturan ana başlıklar ve beyit aralıkları şair tarafından şu şekilde düzenlenmiştir:

1. Der-Tevhîd (1-28)
2. Münâcât-ı Bâ-Ĥudâ Ve Na’ t-ı Peyâmbere (29-44)
3. Der-MedĤ-i Şemse’ d-dîn ‘ Alî Şâh Nîmrûz (45-73)
4. Der-Şebeb-i Naẓm-ı Ĭn Meşnevî ve Güft ü Gû-yı Şâ’ ir Bâ-Şeb (74-119)
5. Bürden Bâd-ı Şabâ Peyâm-ı Şeb-râ Ez-Berâ-yı Rûz ve Āġâz-ı Peykâr (120-152)
6. PâsuĤ-ı Rûz Be-Şeb (153-170)
7. Peyġâm-ı Düvvüm-ü Şeb Berây-i Rûz (171-181)
8. PâsuĤ-ı Rûz Yâ Ĥürşîd Be-Şeb (182-194)
9. Peyġâm-ı Süvüm-ü Şeb Berây-i Rûz yâ Ĥürşîd (195-203)
10. PâsuĤ-ı Rûz (204-216)
11. Peyġâm-ı Çehârüm-ü Şeb Be-Ĥürşîd (217-248)
12. PasuĤ-ı Rûz Be-Şeb (249-276)
13. Peyġâm-ı Pencüm-i Şeb Be-Rûz (277-295)

14. Pasūh-ı Rūz Be-Şeb (296-318)
15. Peygām-ı Şeşüm Şeb (319-327)
16. Pasūh-ı Rūz yā Hūrşid (328-344)
17. Peygām-ı Heftüm-i Şeb (345-357)
18. Melül Şüden-i Rūz u Āhirin Pāsuḥ-ı Ū Be-Şeb (358-372)
19. Teslīm Şüden Şeb Be-Āftāb ve Medḥ-i Şāh (373-388)
20. Āştī Kerden Rūz Ba-Şeb ve Medḥ-i Şāh (389-400)
21. İzhār-ı Bende-gī Kerden-i Şā' ir Der-Piṣ-gāh-ı Şāh (401-466)
22. Dāstān-ı Mīrās-ı Kutbeddīn Ḥaydar (467-532)
23. Pāyān-ı Süḥan (533-546)

B. ESERİN BÖLÜMLERİ

1. Giriş Bölümü

Nizârî'nin Rūz ü Şeb mesnevîsi, "tevhîd" bölümüyle başlamaktadır. Nizârî, bu bölümde öncelikle Allah'a şükreder ve ardından her şeyin başlangıcının ve sonunun O'na bağlı olduğundan ve O'nun varlığın ve yokluğun yegâne yaratıcısı olduğundan bahseder. O, âşıkların ve zavallıların dostu ve yol göstericisi, geçmiş ve geleceğin sahibidir. Her şeyin başlangıcı ve kâinatın bütün sırları O'nda saklıdır. O, Hz. Âdem'den bu yana sırtutan evliyâlar ve işleri yoluna koyan peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler, Hz. Muhammed ile son bulur. Nizârî, peygamberleri, yaşadıkları dönemlere ve özelliklerine göre kronolojik bir sıra içinde ele almıştır. Ayrıca Firavun'dan, Hz. İbrahim Halil'den, Hz. Meryem'den ve ruhun nasıl cisimleştiğinden de bahsetmektedir. O, Allah'a en güzel sıfatlarla seslenir ve kendisinin O'nun karşısında ne kadar aciz olduğunu şu beyitlerle dile getirir:

22. Ey münezzeh-i şifâtet ez-evşâf
Herçi güyem bûd muḥāl u güzâf

23. Neresed der-kemāl-i tū idrāk
Pîş-ez-în nîst ḥadd-i müşt-i ḥāk
24. Hem-tū gūyî, ki gūyed ez-tū digeŕ?
Neresed der-tū vehm ü ‘aql ü naŕar
25. Neresed der-şifât-ı zât-ı tū kes
Tū tevānî resîd der-ḥöd u bes
26. Menem u қа‘r-ı baḥr-ı ḥayrānî
Men çî gūyem digeŕ tū mî dānî
27. Lîk negüzîred ez-münâcâtem
Çün tū bâşî mücîb-i da‘vâtem
28. Vird îñ ‘âciz şikeste müdām
Bes bûd Zü’l-Celâli Ve’l-İkrām

İkinci bölümde “münâcât” ve “na’t” a yer verilmiştir. Nizârî, burada öncelikle Allah’tan bağışlanma ve merhamet dilemektedir. Allah’tan gönlünün kapılarını açmasını ve ona yol göstermesini ister:

30. Merḥamet kün ki vaḳt-i merḥamet-est
Gerdenem zîr-i bâr-ı ma‘şîyet-est
31. Hîç kem gerded ez-hizâne-i ‘âm
Kî be-baḥşî günâh-ı müştî-i ḥām?
32. Çün tū perverdîm be-evvel-i kâr
Hem-be-âḥîr mîfigenem, ber-dâr

33. Gerçi ez-rū-yî ‘afv-ı tū hacilem
Raḥm kün zān ki bes şikeste dilem
34. Ber-men u bî-kesî men baḥşâyî
Der-i derbeste-i dilem be-güşâyî

Yalnızca Allah onu dünyadaki bütün dertlerden kurtarabilme yetkisine sahiptir. O’nun sayesinde doğru yola ulaşabilir. Nizârî’ye bu yolu gösterecek olan da Resûlallâh’tır. O, insanların şefaatchisi ve yol göstericisi, “Nebîler Sultanı”dır.

“Tevhîd” ve “na’t”ın ardından üçüncü bölümde Şemseddîn Ali Şâh için kaleme alınmış “medh” bölümü yer almaktadır. Şair, bu bölümde, padişahı öylesine yüceltir ki gökyüzü bile onun yüce kudreti karşısında alçak kalmaktadır:

46. Şehr-yâr-ı bülend-i aḥter u baḥt
Nāzeş u iftiḥâr-ı efser u taḥt
47. Ān ki himmet-i refî‘ eş hest
Āsmān bā-‘ulüvv ḳadreş pest
48. ‘Ālem ez-‘adl-ı şāmileş ābad
Nev-ser-i efgende-i melik-rā bünyād
49. Taḥt-ı emreş memālik-i ‘ālem
Fevḳ ber-tuḥme-i benî ādem
50. Şems-dîn Şâh Nîmrüz ‘Alî
Ḳātil-i el-müşrikîn çün şîr-i melî
51. Ān ki çün rāyeş intizām küned
Nür ez-ū āftāb vām küned

Nizârî, padişahı diğer insanlardan üstün tutmakla birlikte, onun Güneş'ten bile daha aydınlık olduğunu dile getirmekte ve onu cesur, savaşçı ve aynı zamanda erdemli ve fazilet sahibi biri olarak tanıtmakla birlikte, “Şāhib-i el-seyf-ul-ķalem” (kılıç ve kalem sahibi) olarak nitelendirmektedir. Şair, padişahı övülmeye değer bütün varlıklardan daha üstün tutmakta ve ona nazar değmemesi için Allah'a dua etmektedir.

2. Konunun İşlendiği Bölüm

Eserin konusu dördüncü bölümden başlayıp yirminci bölüme kadar geniş şekilde ele alınmıştır. Şair burada dönemin dil ve anlatımına uygun bir üslupla ve kelimelere yüklediği yoğun anlamlarla konuyu derinlemesine işlemiştir. Kişileştirmelere başvurmakla kalmamış, imgelere kattığı zengin anlamlarla anlatımı güçlendirmiştir.

Mesnevîdeki dördüncü bölüm, eserin yazılma sebebi ve şairin Gece ile konuşması hakkındadır. Nevrûz¹ gecesi şair, padişahın düzenlediği içki meclisine davet edilmediği için yalnız kalmış ve oldukça kederlenmiştir. Diğerleri Nevrûz şenliğiyle eğlenirken, o, bir kenarda kadehi ve gözyaşı dolu şarap testisiyle gecenin karanlığında yalnızlığa mahkûm edilmiştir. Kandan kirpikli bakışlar cedvel-keş², yürek ise ateş olup sürekli yanmaktadır. Şair bunları aşağıdaki beyitlerde şöyle dile getirir:

76. Baht maħrûm kerd u nevmîdem
Şeb-i 'ayş ez-vişâl hûrşîdem

¹ Yeni gün. Güneşin Hamel (koç) burcuna girdiği gün olup eski Mart'ın dokuzu (şimdiki 21 Mart) olarak bilinir. İran'da eskiden beri iki ayrı güne bu ad verilir. Bunlardan biri, güneş takviminin ilk ay'ı olan Ferredîn ayının ilk günüdür ki “nevrûz-ı âmm” olarak bilinir. Bu günde güneş, koç burcuna girer. Efsâneye göre Allah kâinatı ve insanları bu günde yaratmış ve bütün yıldızlar bu gün dönmeye başlayıp koç burcundan geçmişlerdir. Başka bir söylentiye göre Cem (Pişdâdiyan sülâlesinin dördüncü hükümdarı) bütün dünyayı dolaşıktan sonra Azerbaycan'a gelmiş ve burasını beğenip taht kurdurmuştur. Gerek taht, gerekse mücevherlerle süslü elbise ve tâcı, doğan güneşle birlikte etrafı ışığa boğmuştur. Bu hâli görenler “Bu günde bir başkalık var, bu diğer günlere benzemiyor, yeni bir gün” demişler. Bu güne “Nevrûz” Cem'e de “şîd (ışık)” kelimesini ekleyerek Cemşîd demişler. Nevrûz adıyla anılan diğer gün ise yine Ferredîn ayının yedinci günüdür. Buna da “nevrûz-ı hâsse” denir. Yine efsaneye göre Cemşîd, bu günde halkı toplamış ve onu, Tanrı'ya şükür ve ibadet günü olarak ilan etmiş. Eski İran şahları nevrûz-ı âmm ile nevrûz-ı hâssa arasındaki altı günde ihtiyaç sahiplerinin bütün ihtiyaçlarını gidermek üzere tahta oturur ve herkese yardım ederlermiş. Mahpusları serbest bırakır, içki ve eğlence ile vakit geçirirlermiş. Bu günlerde macunlar yenir, kırlara çıkılırmış. Divân şiirinde nevrûz, baharla ilgili özellikler içinde verilir ve bir bayram olarak kabul edilir. Pala, a.g.e., ss. 357-8.

² Cedvel-keş; yazma kitapların sayfa kenarlarına ve yazı levhaları etrafına yıldız ve mürekkeble çizgiler çekerek onları çizgi çerçeveler içine alan sanatkarlar için kullanılan bir tabirdir.

77. Cām u cān u qarābe-i rūh-efzārī
Ten bī-cān-ı men sitem-fersāyī
78. Tā-negūyī meger qarābe-i mey
Ne taşavvur çünin mekün hey hey
79. Şişe-i dāştēm zi-ḥūn-ābe
Pür çünān kez şarāb-ı qarābe
80. Dīgerān der-neşāt-ı Nev-rūzī
Men dil-ḥaste bā-ciger-sūzī
81. Ne kesm hem-zebān be-ğayr-ı qalem
Ne be-coz defterem kesī maḥrem
82. Müje ez-ḥūn dīde-i cedvel-keş
Ciger ez-sūz-i sine pür-āteş

Nizârî, şenliğin olduğu bahçeyi cennete benzetmekte ve yüce padişahın meclisinde bulunan insanların oldukça mutlu olduklarından ve kendisinin bundan mahrum bırakılmasından duyduğu üzüntüyü aşağıdaki beyitlerde açıkça ifade etmektedir:

83. Çün būd bende-i çü men maḥlūm
Ez-besāt-ı ḥudāygān maḥrūm
84. Bezm-i şāh-ı cihān hoş u ḥurrem
Şaḥn-i büstān-serā çü Bāğ-ı İrem

Nizârî, bu mübarek günde şenliğe davet edilmediği için kendisini dışlanmış hisseder. Şair, davet edilmemesine sebep olacak ne hata yaptığını bilememektedir.

Padişaha övgülerde bulunup bağışlanmayı diler. Onun bu hüznü anında Gece³ onunla konuşmaya başlar ve kendisinden Gündüz ile arasındaki macerayı kaleme almasını ister. Ancak bunun için sabaha kadar bile müddet vermemektedir:

94. Nazm kün mâcera-yı men bâ-Rûz
Nedihem mühlet in-şebet tâ-rûz

Gece'nin bunu istemekteki amacı Gündüz'ü padişaha şikâyet etmektir. Şair, Gündüz'ün de kendisi hakkında konuşması şartı ile bunu yapmayı kabul eder. Gece ve Gündüz aynı anda birlikte bulunamadıkları için Sabâ rüzgârını haberci olarak seçerler.

Beşinci bölümde, Gece'nin Sabâ aracılığıyla Gündüz'e gönderdiği ilk mesaj ve Gündüz'ün buna verdiği cevap yer almaktadır. Gece, mesajına Gündüz'ü fitnecilikle suçlamakla başlar. Yapmaktan kaçındığı her işin ardında onun olmasından yakını. O, Gece'nin bütün vilayetlerini, ordu ve sancağını alt üst etmektedir:

120. Şeb firistâd pîş-i Rûz-u resûl
K: “ Ey cihân-gerd-i fitne-cû-yi fuzûl

121. Her şeb ez-fitne-i tû tîre-terem
Çend dârî çü Rûz hîre-serem

122. Herçi be-gürîhtem zi-meşgale-yi
Âmedî der-girifte-i meşgale-yi

123. Heme ber-hem zedî velâyet-i men
Ber-şikestî sipâh u râyet-i men

³ Şeb, gece. Divân şiirinde daha çok rûz (gündüz) ile birlikte kullanılır. Sevgilinin yanakları rûz, saçları ise şeb olur. Gece için “karanlık” sıfatı kullanılır. Sevdalar geceleyin artar. Âşık geceleri sevgilisini düşünüp dertlenir. Geceleyin yol bulunmayışı, etrafın görülmemesi, yalnız başına yola çıkılmaması, bazı dönemlerde sokağa çıkma yasağı konması vs. de gece ile birlikte anılır. Bunun yanında bezm ve sohbet, geceleyin daha çok olur. Uyku ve yatarak dinlenme de geceye aittir. Sarhoş nâraları ile köpek sesleri de geceleyin duyulur. Dinimizce kutsal sayılan bazı geceler de divân şiirlerinde sıkça ele alınır. Âşık geceler boyu ağlayıp inler. Geceleyin ay doğar, elde fenerlerle gezilir, ases (gece bekçisi)ler sokakları denetler, rüyalar görülür. Cennette gece olmaz. Geceleyin mum yanar, pervâneler döner. Âşık geceler boyunca uyku yüzü görmez. Onun bu hâli tam bir trajedidir. Pala, a.g.e., s. 422.

Gece, ilerleyen beyitlerde, Gündüz'ün akşamdan seher vaktine kadar kendisiyle çekiştiğini ve sonunda kendisinden kaçtığını söylemektedir. Çünkü onun orduları, Gündüz'e baş kaldırarak ufukta onun askerlerini öldürür ve eteğini kana bularlar:

127. Tā-be-şām ez-seher sitīz künī
‘ Ākıbet hem-zi-men girīz künī
128. Çün siyāhān-ı men hūrūc künend
Der-ufuķ ber-mu‘ ākıb-ı tū zenend
129. Ez-tū çendān keşend kez bes-i hūn
Şeved ālūde-yi dāmen-i gerdūn

Gece, Gündüz'den kurtulup ondan intikam almak için isyan çıkarır. Gündüz'ü bozguna uğratmak için karanlık ordusuyla gece baskını düzenler:

133. Tā-be def’-i tū hem-ķıyām künīm
Ba‘ d-ez-īn ķaşd intiķām künīm
134. Yek şebīhūn künem be-leşker-i zeng
Ki hezīmet berī be-şed ferseng

Sabā, elçilik vazifesini yerine getirmek üzere yola koyulur. Çeşitli zorlukların üstesinden gelerek Gündüz'ün yanına ulaşır. Ona, Gece'nin mesajını ilettiğinde Gündüz, onun saçma sapan sözlerine çok öfkelenir ve Sabā'ya bağırarak şunları söyler:

147. Bāng zed ber-Şabā ki: “ Yāve megūy
Zulmet ez-ķab‘ ı Āftāb mecūy
148. Tā-ki başed Şeb muķāl-ı endīş
Ki firisted be-men risālet-i hīş

149. Ez-Şeb āvāre-ter-i diger ki būd?
Zū ciger-i hāre-ter-i beter ki būd?
150. Be-tehevvür zi-men sūhan gūyed
Ki būd kū sūhan zi-men gūyed!
151. Key be-rāzed siyah gilīmī-rā
Kū be-rāned çü men kerīmī-rā?
152. Hüküm ber-men küned be-āy u māy
Be-negerīd āhīr ez-berāyi Hudāy”

Gündüz’ün Gece’ye verdiği diğer bir cevabın yer aldığı altıncı bölümün başında Gündüz, Sabâ’ya artık daha fazla konuşmamasını söyler. Ondan tek istediği elçilik görevini yerine getirmesi için yollara düşüp Gece’ye mesajını iletmesidir. Nizârî burada, Gün’ün niteliklerini bildiren çok derin anlamlar barındıran ifadelere yer vermiştir:

155. Çün tū-yi-rā çī hadd-ı pāye-yi māst?
Hōd sevād-ı tū ‘aks-ı sāye-yi māst
156. Gehget dil ki hem-çü ruḥ-i siyāh-est
Rūşen ez-‘aks-ı şem‘ dān-ı māh-est
157. Şem‘ -i mah ger nekerdemī rūşen
Key şüdī gül-hen-i tū çün gül-şen
158. Rū-yı tārīk-i tū çü dūd-i tenevvür
Der-ḥūred rāstī muḳābil-i nūr
159. Cā-yi tū çāh-ı teng ü tār būd
Künc-i tārīk u neft u gār būd

Öyle ki Gün, bu beyitlerde Gece'nin karanlığının ancak Güneş'in gölgesinin yansması olduğunu, ay ışığının da kendisinin yansması olduğunu ve bunun gibi daha birçok olayda Gece'den üstün olduğunu dile getirmektedir. Nizârî, yaptığı bu kıyaslamalarda kaleminin gücünü ortaya koymaktadır.

Sabâ, Gündüz'den müsaade isteyip tekrar Gece'nin yanına giderek Gün'ün söylediği her şeyi ona anlatır. Gece duydukları karşısında alt üst olmuştur. Gündüz'ün yazdığı her bir cevap kömürden fırlayan ateş gibidir:

169. Hând her güne zi-âftâb haber
Kerd Şeb-râ çü dūd zîr ü zeber

170. Her cevâbî ki Rûz bâz-nüvişt
Hem-çü âteş fütâd der-engişt

Yedinci bölümde Gece, Gün'ün söylediklerini kabul etmeyerek, kendisinin üstünlüğünden bahsetmektedir. Ona göre, Güneş'in görevi, geçici ve alt seviyede bir görevdir. Gece, Güneş'ten rütbece yüksek, oldukça makamın var olduğunu dile getirip, tabi ki onun üstünlüğünü kabul etmemekle birlikte, kendisinin en yüksek mevkie sahip olduğunu ve hiçbir şeyin onun üzerine geçemeyeceğini söyler:

179. Mâ-verâ-yi tū çend hūkkâm-end
Kez tū ber-ter-nişîn in-bâm-end

180. Heme ber-tū muhîṭ u mâ-fevk-end
Heme bâ-taht u efser u tavḳ-end

181. Nîst bālâ-yı men kesî diger
Menem u memleket zi-men yek-ser”

Sekizinci bölümde Gün, Gece'nin sözlerinin saçmalığından bahsedip bir kez daha kendi üstünlüğünü dile getirmiştir. Nizârî, bu bölümde doğa olaylarına değinerek Gün ile tabiat arasında teşbihler kurmuştur:

184. Men cihān-dār u men cihān-tābem
Ber-zemīn u ber-āsmān tābem
185. Heft-iqlīm-i āsmān dārem
Der-miyān-ı taht-geh ez-ān dārem
186. Tā-būd der-miyān-ı heft-iqlīm
Rāst ez-her sū-yi se-baḥş u dū-nīm
187. Baḥr ü berr, tūl u ‘arz, şīb u firāz
Ez-heme terbiyet negīrīm bāz
188. Sāl tā-sāl ṭavf mülk künem
Bīḥ ü bünyād-ı cevr ü zūlm künem
189. Dārem ez-rāh-ı emr-i bār-ı Ḥudāy
Minber-i şer‘ u dār-ı ‘adl be-pāy
190. Heme der-emn u zīnhār-ı men-end
Nīk-ḥāh u sipās-dār-ı men-end
191. Kūh ez-men kemer-i girān dāred
Ez-cevāhir ki der-miyān dāred
192. Baḥr ez-men küned ḥezāyīn-i pūr
Der-kenar-ı seḥāb rīzem-i dürr
193. Ḥāk-ı efsürde-rā be-cūşānem
Bağ-rā sūrḥ u sebz pūşānem

194. Hōd cihān-rā menem mürebbī u bes
Çi keşem çün şeb-i dırāz-ı nefes”

Dokuzuncu bölümde Gece'nin Gündüz ya da Güneş'e verdiği üçüncü cevap yer almaktadır. Gece bir söze yüz inkârla cevap vermektedir. Bu bölümde ele alınan olay Kerbela'dır. Gece, Gün'ü çöle sıcaklığını yayıp insanları susuzluktan öldürmekle suçlamakta ve Kerbela olayında peygamberimizin torununun başına gelenlerden onu mesul tutmaktadır:

199. Teşne-gān-rā besī be-teft u be-tāb
Küşte-yi der-ţārīk ḥacc bī-āb
200. Tū ki der-deşt-i Kerbelā dīdī
Ki çī mī reft u mī pesendīdī
201. Geştī ān-rūz yār-ı ehl-i sa' īr
Deşt ü şahrā be-tāftī çü eşīr
202. Kaşd-ı ferzend-i Muştafā kerdī
Bā-peyem-ber çünīn vefā kerdī
203. Çi tevaqqū' küned zi-mihr-i tū kes
Yād-gār-ı īn-münāfīk zi-tū bes”

Gündüz, duydukları karşısında öfkelenip, bunların tamamen asılsız iftiralar olduğunu ifade eden sözler eder ve Gece'yi fitnecilikle suçlayıp, onun asla kendi dengi olamayacağını belirtir:

204. Rūz güft: “ īn çī zūr ü bühtān-est
Ki riyā-ı pīşe-i tū fettān-est
....

216. Nīstī merd gūy īn meydān
Ne ḥerīf menī yakīn mī dān”

Gece ve Gündüz arasındaki münakaşa Gece'nin pes edip, Gün'ün her bakımdan kendisinden üstün olduğunu kabul ettiği on dokuzuncu bölüme kadar devam eder. Bu bölümde Gece, Gün'ün İran şahı ile aynı lakabı taşıdığını, bu yüzden de onun rütbece kendisinden daha üstün olduğunu söyler ve şahı övmeye başlar:

375. Ser telsīm ʿ ākībet be-nihād
Güft bā-Āftāb ez-ser dād:
376. Tū be-rütbet-i firih zi-men zānī
Ki lāḳab-tāş-ı Şāh-ı Īrānī
377. Nīst īncā dige mecāl sūḥan
Münḳaṭīʿ şūd maḳālet-i tū vü men
378. Her-yek eknūn be-vusʿ u tāḳat-ı ḥīş
Şīve-yi nīz ber-siyāḳat-ı ḥīş
379. Pīş-gīrīm ü medḥ-i şāh kūnīm
Rū-yi der-sāye-i Allah kūnīm

Gece, şahı birlikte övmeleri gerektiğini dile getirmesinin ardından, Gün'ün, şahın sayesinde bu makama ulaştığını sözlerine ekler. Ona göre Gün, şahın kalbinde önemli bir yere sahiptir:

385. Tū çü iḳbāl-i ū cihān-gīrī
Zān çünīn ber-felek mekān-gīrī
386. Evc-i rifʿ at zi-ḳadr-ı ū dārī
Ḳalb-i rūşen zi-şadr-ı ū dārī

387. Zū be-yāmuḥtī dürr-efşānī
Men çi guyem diger tū ḥōd dānī
388. Ger ne ez-feyż-i rāy-ı ū būdī
Ru-yi tū key çünin nikū būdī?”

Yirminci bölüm, Gece ile Gündüz’ün barışması ve padişaha olan övgü hakkındadır. Gündüz, bu bölümde öncelikle Gece’den özür diler ve kalıcı barış için sözler etmeye başlar. Öyle ki, Gece ile padişah arasında bağlar kurarak onu padişahın kara hattına ve siyah zülüflerine benzetir. Şarabın mutfağa ihtiyacı olduğu gibi, gönlün de cömertliğe ihtiyacı olduğunu belirterek Gece’nin aslında âlemin varoluşundan bu yana kendisinin kadim dostu olduğunu sözlerine ekler. Bölümün sonunda da Gece’yi içten bir duaya davet eder:

399. Rūz çün Şeb be-‘özr ser-be-nihād
Ū hem efgend şive-yi bünyād
400. Güft: “ Hestī tū yār-ı dīrīne
Maḥrem rüzgār-ı dīrīne

3. Bitiş Bölümü

Gündüz’ün Gece karşısındaki üstünlüğünün kanıtlanmasının ardından şair, son bölümde artık mesnevînin asıl konusundan ayrılıp padişaha övgüye, konunun dışında olmasına rağmen belki de yazdıklarını destekleyeceğini düşündüğü Kutbeddin Haydar-i Zave ile ilgili bir öyküye ve son olarak da bu mesnevîyi vücuda getirirken izlediği yola değinmektedir.

Yirmi birinci bölümde şair, padişah karşısındaki acizliğinden bahsederek ona övgülerde bulunur. Bu bölümde Nizârî kendisini küçümseyip, padişahı Tanrı gibi övmeye başlar. Aslında burada üstü kapalı da olsa mesnevînin yazılış nedeni ve Nizârî’nin kendisini Gece’nin yerine koyup, Gündüz’e benzetilen şâhı yüceltmesi anlatılmaktadır.

Şair, ilk olarak, onun bu üstünlüğünün şüphe götürmez olduğundan bahseder ve onun karşısında ne kadar aciz olduğunu şu sözlerle dile getirir:

405. Tā-serem ber-ten-est u ten-i zinde
Bendeem bende-i tūrā bende

406. Men ki bāşem ki gūyem ān tevām
Yekī ez-cümle-yi segān tevām

Şair, onun devletini öylesine över ki, şahtan mahrum bırakılmanın onun için ölümden farkı yoktur. Mesnevînin bütünlüğü, divân şiirinde işlenen aşk unsurundan uzak ve daha çok efsanevi öğeler içerse de, bu bölümde konunun genel anlatımından farklı olarak bir varlığa duyulan derin bir manevi aşk unsuru göze çarpmaktadır. Padişahın, Allah'ın dünyadaki yansıması olduğu görüşünü ele aldığımızda; Nizârî'nin burada şâha, Allah'a duyulan derin aşk ile bağlandığı görülmektedir:

413. Coz velā-yi tū der-velāyet-i dil
Nîst çîzî dige zi-āb u zi-gül

414. Der-medḥ-i tū tā-ki men bāşem
Ber-ser-i iftiḥār mī bāşem

415. Ḥōd senā-yi tū hırz-i cān dārem
Tā-nefes mī reved revān dārem

Nizârî ayrıca insanların hak yolunda giderek doğruya ulaşacağından söz etmektedir. Öyle ki, kendini bulmanın yolu öncelikle buradan geçmektedir:

421. Herki ḥōd-rā zi-ḥiş der-yābed
‘Ākıbet devlet-i dige yābed

422. Çün bûd ber-şîrât-ı haqq-ı seyreş
Bûd encâm u 'âkıbet-i hayreş

Bu bölümde Nizârî, Rûz ü Şeb mesnevîsinden de bahsetmektedir. Ona göre bu mesnevî tamamlanmamıştır ve genişletilmesi gerekmektedir.

441. Kışşa-yı Rûz ü Şeb tamâm nebûd
Ki ber-ân kışşa kışşa-yi efzûd

Nizârî'nin, bu mesnevîde kendisini Gece'nin yerine koyduğu ve Gündüz'ü de şâh ile bağdaştırdığı, böylelikle kendisini onun karşısında aciz gördüğü bilinmektedir. Ayrıca o, kendisini kölelikle de nitelendirmektedir:

443. Bende ez-baht-ı hîştên dâred
Ki heme sâle kaçd-ı men dâred

Köleliği vurguladığı bu beyitlerin ardından Nizârî, padişahın rızasına nail olabilmek için sûfilik elbisesini giyip bir kenara çekilerek, şaraptan ve semâdan vazgeçtiğini dile getirir. Ardından durup dikkatlice düşününce de aslında bunları yapmasının mümkün olmadığını anlar ve kendisini Cafer-i Sâdık⁴ yolunda divâne olmuş bir mecnun olarak tanımlar.

Bu eserin Şîî ve Sünnî mezhepler arasındaki çekişmeyi ele aldığı ve sonunda Şîîliğin Sünnîliğe galip geldiğini düşündürdüğü de ileri sürülmüştür, ancak bunun doğruluğunu kanıtlamak mümkün değildir.

⁴ Altıncı İmam Cafer-i Sâdık (ö. 700-765) zekî, faziletli ve bilgili bir zattı. Birçok hadisler rivayet etmiştir. İmam Cafer'e intisab edenlerin mezhebine Caferîlik denir. İmamîlere göre Cafer son imamdır. O'nun akîdeleri tamamen Sünnî olduğu halde sonra tahrif olmuştur. Anadolu'daki Bektaşî Alevîlerin birçoğu ile İran Şîîleri, Câferîliği benimserler. Dört mezhepten hiçbirine uymayan Câferîler İslâm'ın beş esasını da dinin ikinci derecede önemli unsurları arasında sayarlar. Onlara göre dinin beş şartı tevhîd (Allah'ın birliğine inanmak), adl (kendine zor geleni başkasına yapmamak), risâlet (Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu tasdik), imâmet (Peygamberimizin halefleri olan imamlara inanmak) ve miâd (âhirete îmân)dır. Dinin ikinci derecede önemli olan hususlarının ise oruç, namaz, hac, zekât, cihad, emir ve nehiy vs. olduklarını söylerler. Onlara göre din, ahlâk üzerine kurulmuştur. Hz. Ali tek dinî reistir. Pala, a.g.e., s. 81.

Şair, ardından yaptığı günahlardan pişman olup onların ağırlığı altında ezildiğini dile getirir ve şahın lütünü kendisinden esirgediğinden yakınıp, onun rızasına nail olmaya çalışır:

449. Ki rızâ-yı tû mî künem hâşıl
Be-vefâ-yı tû cân sipârem ü dil

Bölümün sonlarında Nizârî, yaptıklarının beyhude şeyler olduğunu söylemekte ve yoksulların yanında olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ona göre, artık sûflük hırkasını giymenin de bir anlamı yoktur. Öyle ki o, bu hırkayı giyenlere acımaktadır. Çünkü onun içindeyken insanların asıl değerleri anlaşılmamaktadır.

Mesnevînin yirmi ikinci bölümünde, Haydarîliğin kurucusu olarak kabul edilen Kutbeddin Haydar isimli Türk şeyhine atfen yazılmış olan başka bir hikâyeye yer almaktadır. Anlatılan hikâyeye, yirmi birinci bölümde değinilen konuları destekler niteliktedir. Belki de bu nedenle Nizârî, bu hikâyeyi yazma gereksinimi duymuştur. Hikâyenin konusu, dini ve ahlaki unsurların yer aldığı tasavvufî öğelerden oluşmaktadır.

Nizârî, Kutbeddin Haydar'ı dervişlerin başı olarak nitelendirmekte ve onu Allah dostu olarak tanımlamasının ardından, onun küfürden ve her türlü dünyevi şeylerden uzak olduğundan bahsetmektedir:

467. Haydar-i Zâve kıdve-i abdâl
Kâyid ü sâlik-i tarîk-i kemâl

468. Būd merdî zi-dostân-ı Hudâyî
Küfr ü dîn ber-fikende bi-ser ü pây

469. Çün be-reft ez-miyâne-i şeyh-i kebîr
Zû nemed mâned u âhen u zincîr

Şair, Kudbeddin Haydar'ın özelliklerini anlatırken, onun kadeh ve şaraptan, yalan ve iftiraldan uzak durduğunu nakledip şu güzel beyitle söylediklerini desteklemektedir:

479. Her ki-rā enderūn būd nā-pāk
Key namāzī şevved be-āb u be-ḥāk

Kutbeddin Haydar, insanların renk ve vasıflarının önemsiz olduğu, asıl önemli olan şeyin ise gönül güzelliği olduğu görüşündedir. Onun şiirlerinde, düşmanlık ve kavgadan eser yoktur. Öyle ki, insanlar onu Hızır olarak nitelendirirler. Ancak Nizârî, onun Hızır olmadığını anlamak için ona bakmanın yeterli olduğunu söylemektedir. Çünkü o, dağ gibi aşikârdır. Nizârî'ye göre o öyle biridir ki, yakut bile yanında değersiz kalır:

483. Halk ez-ānhā ki Hızır-rā bīnend
Bīş-i peşmīne-yi nemī-bīnend

484. Zāhir kūh u cāy kân peydāst
Kes nedāned velī ki genc kocāst

485. Ger ne ender penāh-ı kân būdī
Lā' l çün seng-i rāygān būdī

Şair, 488. beyitte bu hikâyeyi ele almak için kendine ciddi bir söz verdiğini dile getirir. O, iyilik ve doğruluk ışığı altında bu kararı vermiştir.

488. Bā-ḥōd īn ' ahd-ı mu' teber dārem
Kī çü īn kışsa-ı bīş ber-dārem

Şairin “ellisinden sonra saçlarında siyah ve beyazın birbirine karıştığını” belirttiği 494. beyitte onun bu mesnevîyi kaleme alırken elli yaşının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır:

494. Hem-girānī būd pes-ez pencāh
Der-hem āmīhten sefid ü siyāh

İlerleyen beyitlerde şair, bu meclise gençken katıldığını, sonrasında bir kenara çekilip, acı çekerek hayatın tadına vardığını dile getirir. O, bu varoluş sarayında insanlığı ikiye ayırmak gerektiği görüşündedir. Lakin her şeye rağmen, insanların doyumsuz olduklarından ve sahip oldukları şeylerden şikâyet etmelerinden yakınır. Bu olanlar, onu inzivaya sürüklemiştir. Öyle ki, şair bunun neticesinde hayattan aldığı zevklerin son bulduğunu dile getirir:

496. Ba‘ d-ez-în şüd kerân-ı girâni-yi men
Telh şüd zevk-i zindegâni-yi men
497. Âdemî-râ der-în serây dü der
Nîst yek-dem zi-ekl ü şurb be-ser
498. Gerçi ez-her dü na-güzîr bûd
Bâz ez-în her dü der-zaîr bûd

Ardından Nizârî, tek başına bir hiç olduğunu ve bütün varlığının şahı ile hayat bulduğunu dile getirerek, padişahı yeniden yüceltmeye başlar:

505. Hem-tû dâni ve hem Hüdâ dâned
Ki Nizârî be-hîş netevâned
506. Bî-rızâ-yı tû dem ber-âverden
Coz be-emr-i tû âb u nân hürden
507. Men yakînem egerçi men çü segem
Ki heme tust hûn u regem

Şair, ilerleyen beyitlerde, şahın Allah’tan sonra kendisini anlayabilecek tek kişi olduğunu vurgulamaktadır. Aralarında ne olursa olsun o, kendini asla şahtan ayrı görmemekte ve ondan uzak düşmek istememektedir. Hataları varsa da şahın yüce affına sığınarak onu övmeye devam eder ve doğru yolda olmanın da önemini vurgular.

Nizârî, bu bölümün sonunda, kendine tapmanın ne derece kötü ve tehlikeli olduğuna da değinmiş ve sözlerini Allah'a sığınarak peygamberimize salavât getirerek sonlandırmıştır:

532. Ḥöd-perestî beter zi-‘ Uzzâ vü Lât
 Ber-peyâm-âver-i Ḥudâ şalāvât

“Pâyân-ı Sühan” başlığını taşıyan yirmi üçüncü bölüm, “Rûz ü Şeb” mesnevîsinin sonlandırıldığını bildiren bölümdür. Şair, mesnevîsini 699/1299-1300 yılı ilkbaharının Nisan ayında kaleme aldığını açıklamaktadır:

535. Nev-bahârî be-mâh-ı Nîsânî
 Nazm kerdem Cümādü’s-Şânî

536. Ceşn-î Nevrûz ber-mübârek fâl
 Tis‘ a vü tis‘ in ü sitte-mi ‘e zi-sâl

Nizârî bu mesnevîyi yazarken, gönlünü aydınlattığını vurguladığı Nevrûz’dan ilham aldığını söylemektedir. Ardından mesnevî geleneğinde alışageldiği üzere eseriyle övünür. Öyle ki eserini “Çeşme-i Hayvân” yani Âb-ı Hayât⁵ denilen suyun çeşmesi olarak tanımlar. Nizârî; ay, yıldızlar ve burçlarla bir çeşit bağlantı kurarak, eserinin beş yüz elli beyitten oluştuğunu ve her bir beyitin rumuzla yazılmış olduğunu dile getirir. Bunlara ek olarak şair, her bir beyitini aşk ile yoğurduğunu da vurgulamaktadır:

⁵ Ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat başıslayan tatlı ve lezzetli su, bengisu. Efsaneye göre İskender-i Zülkarneyn ordusuyla birlikte bir memlekete uğramış. Orada kendisine ileride bir deniz olduğu, o deniz geçilince 3 ay süren karanlık ülkesinin başladığı ve bu ülkede âb-ı hayât olduğu söylenmiş. İskender, veziri Hızır’ı da yanına alarak denizi geçmiş ve zulumât (karanlıklar) ülkesine varmış. Bu arada İlyas (peygamber)’da yanlarındaymış. İskender’de karanlıkları aydınlatan iki mücevher (veya bayrak) varmış. Birini Hızır ile İlyas’a vermiş. Hangisi suyu bulursa yekdiğerini haberdar etmek şartıyla ayrılmışlar. Hızır ile İlyas yorulunca bir pınar kenarına oturup karınlarını doyurmak istemişler. Hızır yanına getirmiş olduğu pişmiş balıkları çıkarmış. Pınardan elini yıkarken bir damla su balığa damlamış. Balık o anda canlanıp suya karışmış. Hızır bilmiş ki âb-ı hayât budur, kana kana içmiş. İlyas’a da içirmiş. O sırada bunlara bir emr-i İlâhî gelmiş ki bundan İskender’e söz etmesinler. Bir rivayete göre de İskender’e haber vermek için pınardan ayrılmışlar ama tekrar aynı pınarı bulamamışlar. Böylece Hızır ile İlyas ölümsüzlüğe ermişler. Kıyamete dek Hızır denizde, İlyas da karada sıkıntıya düşenlere yardım ederler ve her senenin 6 Mayıs günü İskender Seddi üzerinde buluşup Kâbe’ye hacca giderek o yıl yapacakları işleri görüşürlermiş. Doğu edebiyat ve efsanelerinde bu hikâyenin varyantlarına çok rastlanmakla birlikte Batı’da da âb-ı hayât inancı vardır. Kur’an-ı Kerim’de Zülkarneyn, Hızır ve İlyas dolayısıyla bu sudan bahsedilir (Kefh/60,72; Saffât/123-130 ve En’am/85). Pala, a.g.e., s. 3.

539. Çün burûc-ü felek ber-encüm ü mâh
Beythâ cümle-i pânşed ü pencâh
540. Beyt beyteş be-remz be-nüvişte
Âb u hâkeş be-‘aşk be-sirişte

Nizârî, bu mesnevîyi, dönemin İran hükümdarı Şemseddîn Ali Şah’a atfen yazmıştır. Şair, şahtan af dilemesinin ardından onu ve makamını yüceltmeye başlar:

543. Devlet-i şâh bād pâyende
Tîgeş ez-ħaşm ser-rübâyende
544. Dāyem ez-taht u baht ber-ħurdār
Dostān şād u düşmanān ber-dār
545. Sedd-i ‘ömreş çü Qāf müstaħkem
Rûz ü Şeb, sāl u mah, hoş u ħurrem

Nizârî, “Rûz ü Şeb” mesnevîsini, padişaha ettiği duanın ardından “Ve’s-selâmı alâ-Resûlallâh” diyerek sonlandırır.

IV. BÖLÜM

RÛZ Ü ŞEB MESNEVÎSİNİN ÇEVİRİSİ

1

Tevhîd

1. Şükürler olsun O Celâl ve İkrâm Sahibi'ne
O'ndandır başlangıç ve son yine
2. Varlık ve yokluğun yaratıcısı
Yaratılışların ve sonradan var oluşların öncüsü
3. Hakkı batıldan ayıran
Boş ile gerekli olanın farkına vârdıran
4. Hatayı görenlerin yol göstericisi
Düşkünlerin ve kalbi kırılmışların gönül elçisi
5. İlk ve son varlığın sahibi
Gizli ve aşikâr tüm gerçeğin hâkimi
6. Allah'ın sır saklayan velileri
O'nun emirlerini uygulayan nebileri
7. İşe ilk olarak Safiyullâh¹ ile başladık
Ardı sıra devranları yarattık

¹ “Allah'ın temiz kulu” anlamına gelen bu kelime Hz. Âdem'in lakabıdır.

8. Her ne kadar bilsem de onun buğday² olduğunu
Taş yüreklilerin itirazından korkarım söyleyemem ben onu
9. Allah peygamberine her şeyi öğretti³
Muhammed nebi ile buna son verdi
10. Tufan döneminde ümmetinin arasından kalktı
Ne yapsın birkaç kişiden başka doğru yola gelen olmadı
11. Artık sıra Halil⁴'e geldi
Halka cennet çeşmelerinden içmeyi vaat etti
12. O ümmetine hayırdan başka bir şey istemedi
Ama kusurlu gözler hayırdan başka her şeyi görüverdi
13. Çünkü ondan sonra Kelîm⁵'in devri geldi
Onun ümmeti de ona saygı göstermedi

² Âdem ve Havva'ya yasaklanan meyvenin ne olduğu tam olarak bilinmese de, İskender Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü'nde bu meyvenin "elma, buğday, üzüm, zeytin, hurma, incir, kâfur veya ilim ağacı" olduğunu dile getirmektedir. Geniş bilgi için bkz., Pala, a.g.e., ss. 6-7.

³ Düşün ki Rabbin meleklere: "Ben yerde kesinlikle bir halife yapacağım" dediği vakit; "Orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek bir mahluk mu yaratacaksın, biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken?.." dediler. Allah: "Herhalde ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim!" buyurdu. Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklere gösterip: "Haydi davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin" dedi. "Sübhansın Yarab! Bizim için senin bize bildirdiğinden başka ilim ne mümkün! Her şeyi bilen, hikmet sahibi sen, şüphesiz sensin!" dediler. Allah: "Ey Âdem! Bunlara onları isimleriyle haber ver!" buyurdu. Bu emir üzerine Âdem isimleriyle onları haber verince de buyurdu ki: "Demedim mi size ben her halde göklerin ve yer'in gaybını bilirim ve neyi açıklıyor, neyi gizliyorsunuz biliyorum?!" **Kur'an-ı Kerim**, "Bakara 2/30-32"

Allah, Âdem'i yeryüzünün halifesi yapacağını meleklere tebliğ etmiş, Âdem'i yarattıktan sonra ona eşyanın isimlerini öğretmiş, eşyanın bilgisini edinme ve beyan etme kabiliyetini vermiştir. Meleklerin devamlı olarak tesbih ve takdis vazifesiyle meşgul olmaları ve nefislerinin olmaması sebebiyle yeryüzünde halifelik ve imtihan keyfiyetlerine Âdem ve evlâtlarının lâyık olacaklarını Allah, Âdem ile melekleri bir imtihandan geçirerek göstermiştir. http://www.sevde.de/peygamberlerin_hayatları/01/07.htm

⁴ İbrahim peygamberin lakabıdır. O, herkesin putlara taptığı bir dönemde bunun yanlış ve saçma olduğunu farkına varıp, sadece Allah'a kulluk etmiştir. Bunun için de "Halîlullâh" yani Allah dostu olarak anılır. Geniş bilgi için bkz., Pala, a.g.e., s. 185.

⁵ "Söz söyleyen, konuşan. Tûr-ı Sinâ'da Allah ile konuşmasından dolayı Musa peygambere verilen unvan." Pala, a.g.e., ss. 265-266.

14. Firavun her ne kadar iftira atsa da
Defedemedi o yılanı başından bir daha
15. İsa'yı cisme bürüdü ondan sonra
Meryem oğlu İsa dedi ona cesurca
16. İsa'nın nefesi her ne kadar yüz cihanı diriltse de
Onun dahi gücü yetmedi cehalet ölülerini diriltmeye
17. Gösterdiği mucizeler onu aya kadar götürdü
Artık Allah'ın sevgili kuluna sıra gelmişti
18. Gerçi bu âlemler yüzün suyu hürmetine yaratıldı⁶
O derin denizlerin oğlunda nice dertler vardı
19. Her ne gelse bil ki O'ndan gelir
O'ndan gelen her şey güzellik verir
20. Firavun dahi yetkili değildi
Belki Musa da iktidar sahibi değildi⁷
21. Hızır farkında olmadan içti Âb-ı Hayât'ı
O ki tekrar arasa da ne eylesin bulamadı
22. Ey bütün sıfatlardan daha yüce olan Allah'ım
Benim diyeceğimden daha âlâdır senin sıfatların
23. Akıl ermez senin kemalini bilmeye
Bundan ötesi bir avuç toprağın ne haddine

⁶ Burada Hadîs-i Kudsi'ye işaret edilmiştir. Anlatılmak istenen de şudur: "Âlem'in yaratılış nedeni peygamberimizdir. Çünkü Allah ona hitaben "Sen olmasaydın, sen olmasaydın eflakı yaratmazdım." buyurmaktadır. Bu bakımdan Hz. Muhammed fâhr-i âlem (âlemin öncüsü)dir" Pala, a.g.e., ss.16-17.

⁷ Burada anlatılmak istenen onların kudretleri ne olursa olsun Allah'ın yüce varlığının üzerine geçemeyeceğidir.

24. Sen dersin diyemez senden gayrısı
Varamaz sana akıl, nazar ve dahası
25. Erişemez kimse senin zatının sıfatlarına
Muktedirsin sen her şeyin fazlasına
26. Benim o, şaşkınlık denizinin dibindeki
Sen zaten biliyorsun daha ne diyebilirim ki
27. Ben kaçmam sana yalvarışlardan
Sensin benim davetlerime karşılık bulan
28. Bu acizin virdi artık işlemez oldu ah
Yeter öyleyse Zü'l-Celâli Ve'l-İkrâm vallah

2

Allah'a Yakarış ve Peygambere Övgü

29. Bana bir nazar eyle ey yol gösteren
Sebebim ol ey sebepleri var eden
30. Merhamet et çünkü merhamet vaktidir
Boynum günahlarımın ağırlığı altında ezilir
31. Senin hazinelerin hiç azalır mı?
Ne olur bağışlasan tecrübesizce yaptığım bir avuç günahı?
32. Çünkü emanet ettik her işin başını sana
Senden ayrılacağımızı mı sandın idam olsa da sonunda
33. Gerçi utanırım günahlarımızı bağışlamayı
Rahmet et bu kırık kalbimden dolayı

34. Beni ve yalnızlığımı bağışlayansın
Gönlümün kapalı kapılarını açansın
35. Rehbersin, yol gösterensin, yol bilensin
Sen tüm hallerde durumu değiştirensin
36. Kadirsin, gamı uzak eylemeye benden
Ayrı koyma beni kendinden
37. Aşına et beni gamımla
Boş şeylerle başımı doldurma
38. Bana değerli bir kaftan vermeni dilerim
Doğruluk ve ihlâs ile yol alır giderim
39. Nebinin özünden nurlandır beni
Arap olan Muhammed'in has mahremine kat beni
40. Doğru söyledin ey Allah'ın habercisi
Sensin ümmetinin önderi ve günahların şefaathçisi
41. Sen Ensar ve Muhacirlerin önderisin
Basiret sahiplerinin de yol göstericisisin
42. Allah'ın deyişine göre sen son peygambersin
Dünyada ve ahirette saf ve temiz insanların liderisin
43. Hakkın bir delilidir ihlâs suresi
Özel bir davet üzere olan son nebi
44. Ne kaldı geriye? Lüzum yok daha fazla söze
Çünkü Habîbullâh demiş Allah ona, gerek yok izafeye

Şemseddîn Ali Şah Nimruz'a Övgü

45. Peygamberi tevhi'd ve na'ttan sonra
Âlem-i Şark'ın en üstün şahını övmeye gelir sıra
46. Yüce bir yıldız ve talihsin sen ey padişah
Övgüler olsun sana, tacına ve tahtına
47. Onun yüce gayretindedir ne varsa
Gökyüzü alçak kalır onun kudreti karşısında
48. Âlem onun adaleti içre abattır
Yeni kanunları ile bünyattır
49. Bütün memleketler onun emri altındadır
Bütün âdemoğulları soyundan daha evladır
50. Şemseddîn Şah Nimruz Ali
Müşriklerin Azrail'i aynı çevik bir aslan gibi
51. Onun her fikri yeni bir nizam oluşturur
Öyle yücedir ki Güneş onun aydınlığından borçlu durur
52. Gürzü düştüğü zaman savaş meydanında
Tozunu atar düşmanın başına
53. Onun kalemi ses çıkarmaya başladığında
Yeni bir can katar dünyaya
54. Okunu öylesine sağlam atar ki
Değiştirir feleğin yörüngesini

55. Sahip olabilirim lütfüne
Doyurur artanlar yanımdakileri de
56. Ve öyle ki zamanı kahredersen eğer
İçtiğin panzehir zehre döner
57. İlim dünyasında dalgalanan bayraksın
Kılıç ve kaleminle üstatsın
58. Herkes kayıtsızca boynunu eğer onun karşısında
Uzak diyarların padişahları bile dâhil buna
59. Askerlerinin ne ölçüsü vardır ne de sınırı
Kaf Dağı'ndan Kaf Dağı'na sarar bütün etrafı
60. Gökyüzü onun sadık hizmetçisi
Güneş ise itaatkâr kölesi
61. Her ne desem yerli yerindedir
Hatta o, varlık âleminden de ötedir
62. Her ne varsa onu övmek adına
Onun her sözü aydınlık bir fikir kapısıdır aslında
63. O bilinenden daha yücedir
Ağızlarda olandan daha bellidir
64. Hepsinden üstündür her şeyde
Hiçbirine ihtiyacı yoktur ve uyum içerisindedir her şeyle
65. O, bütün güzellikleri toplamıştır kendinde
Onun yorumu ayrı bir yoldur âlemde

66. Ona ve diğerk özelliklerine hiçbir şey diyemezsin
De ki; Yanlış bir görüş olduğunu göremezsin
67. Sınanmak için her ne geldiyse elimize
Onun zatı bütün bu sıfatlardan daha fazladır öyleyse
68. Dua sırası gelir bundan sonra
Öyle ki duacıyım ona hayatta oldukça
69. Tâceddîn, âlemin şehzadesi
Yüce padişahın göz bebeği
70. Fazilet babası Ali oğlu Muhammed'dir
O, yok olmayan lütuf bahçesinin meyvesidir
71. İzzet ve naz ile büyütölmüş olsun
Şah ondan o da şahtan fayda bulsun
72. Allah onu kötü gözlerden korusun
Aman ve emniyetinde tutsun
73. Ömrü ve geleceği kat kat fazla olsun
Öyle ki bunların sonu daim olsun

4

Mesnevînin Yazılış Sebebi ve Şairin Gece ile Konuşması

74. Nevrûz gecesi kendi viranemde
Kadehim, canım ve şarap testimle
75. Onun verdiği emir beni yalnızlığa itti
Bu ürkütücü gecede gelen haber de neydi

76. Baht, beni mahrum etti ve ümitsiz kaldım
O mutlu gecede, güneşime kavuşacağım
77. Kadeh, canım ve cana can katan şarap testisi
Yok edensin benim cansız bedenimdeki kederi
78. Hiç boşuna deme elinde şarap testisi var diye
Hayır, tasavvur etme durmadan bu şekilde
79. Bir şişem vardı kan ve irinle dolu
Benzer bir testiye şarapla dolu
80. Diğerleri Nevruz mutluluğunda
Benim yorgun gönlüm yanık bağımla
81. Ne kaleminden başka beni anlayacak kimse var
Ne de defterimden başka mahremim
82. Kirpik, kanlı gözyaşı ile dolu
Ciğerim de göğsümün yangınıyla ateşler dolu
83. Benim gibi zulmedilmiş bir kuldu
Yüce padişahın sofrasından mahrumdu
84. Dünya padişahının meclisi hoş ve hürrem
Meclisin olduğu bahçe ise Bağ-ı İrem⁸
85. Bu mübarek Nevruz günü
Raks eder servi, cana gelir bülbülü

⁸ Ad kavminin kralı olan Şeddâd tarafından Tanrılık iddiasıyla cennet bahçelerinin özelliklerine benzetilerek yaptırılan bahçe. Bu bahçe Allah'ın gönderdiği bir tufan ile yere geçti, yıkılıp gitti. Pala, a.g.e., s. 54.

86. Diğer kulların hepsi zevk ü sefa içinde
Ben ise ayrı düştüm işte böyle
87. Nankörlük ve sabırsızlık
Her ikisinden de hâsıldır naçarlık
88. Hayır, ben nasıl bir hata yapıyorum, ne diyorum?
Hâlbuki rıza kıblesidir benim yolum
89. Allah'ın yardımıyla yâdımın hatibi
Şahı övmek için minberin üzerine çıkmış idi
90. Onun varlığına şükürler ederdi
Sayardı onun getirdiğı nimetleri
91. Onun sıfatları karşısında şaşırıp kalmıştı
Onu tanımak, kavrayabileceğinin pek dışındaydı
92. Benimle Gece arasında az da olsa
Birkaç kelamlık sohbet başladı anca
93. Kara elbiseli, aydınlık kalpli Gece
Dedi ki: "Hiç tasalanma, vur kaleme
94. Aramızı yap bizim Gündüz ile
Yoksa sabah ettirmem sana bu geceyi de
95. Öyle bir bahane veririm ki sana
Göndermen için bunu Şah'a
96. Beni onun azabından korusun
Benim derdime Güneş'ten çare bulsun"

97. Dedim ki: “ Kendim huzura varsam yeğdir
Bu şekilde daha uygun ve sevimlidir
98. Aracısız söz ulaşmaz doğruya
Ara bulucu, korku ve ümittir aslında
99. Bizim aramızda aracı olmadıkça
Ayrılamaz birbirinden hak ve batıl asla
100. İkinizin arasında olan hikâyeyi bir anlatın
Ve bunu da bir şey katmadan insaflica yapın
101. Yoksa gidin de saraya
Her ikiniz de çıkın yargı karşısına”
102. Dedi ki: “İki zıt ne zaman bir araya gelmiş?
Gece'nin yolu Güneş ile ne zaman kesişmiş?
103. Nerede ben çıksam o kaybolur gider
Böylece bu hikâye son bulmaz devam eder”
104. Haberci derhal mutfaktaki zencilerden
Kendine elçi seçti o siyah tenlilerden
105. Haberci haberi aldı ve gitti
Ayrıldı oradan güçlü ve hızlı kara duman gibi
106. Çünkü doğuya varıncaya sabaha yakalandı
Artık daha fazla gidecek mecali kalmadı
107. Fırtına gibi geri döndü
Kısa zamanda uzun yoldan döndü

108. Geldi ve işin zorluğundan bahsedip, yakındı
“Gidemedim o mum ateşinin yanına” deyip yıkıldı
109. “Ben bu yolun yolcusu değilim
Benim acizliğimin özrünü senin affından dilerim”
110. Çünkü biliyordu Gece'nin mazeretinin olduğunu
Musa'nın Tur Dağı'nda gördüğü ışık karşısında aciz olduğunu
111. Dedi: “Hey! Nedir uygun olan sana göre?
Nerede gördün saltanatın altüst olduğunu bir bıçak ile?”
112. Bu iş korkmayanların işidir öyle
Rüzgâr alıp vursa da toprağı gözüne”
113. Dedim ki: “Bu iş, Sabâ rüzgârının işidir aslında
Heba olur ondan gayrı kim bu işi yaparsa
114. Rüzgârı öyle bir zamanda çağıralım
O görevin icra edilmesi için uğraşalım
115. Bu şekilde derman olamazsın derdine
İtaat fermanını koy da git beline
116. En yakınlar gelir araya öncelikle
Salıkların yardımcısıdır Sabâ ise
117. Soru ve cevaptan sonra geldi aklıma
En doğru yolun ne olduğunu buldum sonunda
118. Dedi ki: “Hiçbir art niyet yoktu benim buraya gelmemde
Hayırlıdır ayırmam ve bir araya getirmem de”

119. Gece ile uygun görüldü bu işi yapman
Daha uygundur bunu bizzat kendin yapman

5

**Sabâ Rüzgârı'nın Gece'nin Haberini Gündüz'e Ulaştırması ve
Maceranın Başlaması**

120. Gece, Gündüz'ün yanına yolladı bir elçi
Dedi ki: “Ey dünyayı dolaşan lüzumsuz fitneci
121. Senin fitnen yüzünden daha da karardım her gece
Ne yapayım çünkü Gündüz hep tepemde
122. Gerçi her zahmetten ne kadar kaçsam da
Geldin kuşattın beni nurunla
123. Alt üst ettin bütün otoritemi
Ordumun ve sancağımın kırdın belini
124.?
125. Öyleyse vazgeç artık sen dik başlıktan
Büyüklerle aşık atmayı bırak da küçüklerle oyalan
126. Minnet etmekle benim işim düzelmez
İşin ne azalır ne de çoğalır hiç fark etmez
127. Sabahtan akşama kadar savaşmalısın
En sonunda benden kaçmalısın

128. Benim karalara bürünmüş ordularım ayaklanırlar
Ufka kadar seni takip eder de vururlar
129. Öyle çok öldürürler ki senden
Kan olur her yer, bulaşır eteğinden
130. Sen, mağrip ve senin yenilgin
Yüzünü doğuya çevirmemeyi bir bileydin
131. Hem uymaya karar verirsen eğer bu şarta
İsyan da sona erer, ıstırap da
132. Kalk ve eğer doğrulmazsan onu da yapabilirsin
Pahalıya patlar sana başındaki küçük beynin
133. Seni defetmemiz için kıyam etmek gerek
Ama sonrasında da intikam almak gerek
134. Kara ordularıyla geceyi kana çeviririm
Öyle bir hezimete uğratırım ki yüz fersah geri gidersin
135. Senin fitne bayrağını yıkıveririm
Seni bu cihandan da sürüveririm”
136. Son olarak elçi olan Sabâ
Bağladı kaftanını ve geldi lafa
137. Aceleyle maksada doğru yöneldi
Doğu için eve dönme vakti geldi
138. Güneşin yüzünü gördü bin bir parlaklıkla
Dağın ardından çıkarıyordu başını usulca

139. Hüsrev'in tacı ve ateşten tahtı
Etrafında öncülük eden muhafız halayı
140. Onun ordusu tıpkı önden giden keskin zerreler gibi
Önden ve arkadan çekmişler kılıçlarını ateş misali
141. Bir yürek ve yüz binlerce zevk ü eğlence
Bir beden ve bin bir nurdan çeşme
142. Sabâ onun azametinden terlemeye başladı
Düşe kalka bir zerre gibi ona yaklaştı
143. Her ne kadar Güneş'e yaklaştıysa
Isınıyordu harareten daha da
144. Eğer kavurucu bir hale dönerse Sabâ rüzgârı
Sabâ'nın kalmaz Sam Yeli'nden farkı
145. Gerçi yoktu mecali ama sakın sakın
Vardı rüzgâr gibi yanı başına ateşin
146. Gece'nin tüm sözlerini anlatır Gün'e
Yanar bir anda beyni Güneş'in bu sözlerle
147. Haykırır Sabâ'ya: "Boş konuşma!
Karanlığı Güneş'te arama
148. Görünen o ki Gece boş düşüncelere dalmış
Öyle ki, bana elçisini yollamış
149. Gece'den daha avare kim ola?
O ciğer yiyenden kötü kim ola?

150. Küstahça benim aleyhimde konuşmakta
Kim ki o benim hakkımda yorum yapmakta!
151. Kim güzelleştirir kara kilimi⁹ benim gibi
Nereye sürecekmış benim gibi cömert birini?
152. Bak hele hükmedecekmiş bana
Bakın görün şunu Allah aşkına”

6

Gün'ün Gece'ye Cevabı

153. Sabâ'ya dedi: “Daha fazla boş konuşma
Elçilik görevin için düş artık yollara
154. Dön geri, geldiğin kadar bu yolu Gece'ye
De ki: “Şaşırmadım senin bu cehaletine
155. Senin ne haddine bizimle aşık atmak
Senin karanlığın, bizim gölgemizin yansımasıdır ancak
156. Zaman zaman gönül de kararır
Aydınlanırsa da muma benzeyen ayın yansımasıdır
157. Eğer Ay mumunu aydınlatmasaydım ben
Ne vakit dönerdi o kara ocağın gülşen?
158. Yüzündeki karalık tıpkı tandırı andırır
Bu da ancak nura tezattır

⁹ Burada kastedilen Gece'dir.

159. Senin yerin dar ve karanlık bir kuyudur
Kara kömür, zift ve ışksız bir çukurdur
160. Nereyi kavuştursam aydınlığa
Ara ara da gölge salarım başlarına
161. Eğer ondan alıyorsam yansımamı
Bir başına yapayalnız kalmaz mı?
162. Kendi kendine düşmüşsün yanışa
Kendine eğlence çıkarmışsın boşuna
163. Kan getiririm burnundan
Yarına konuşmanı bırakmam
164. Sen ne zaman emir verip yasaklayan oldun?
Şimdi beni elinin altında bulmayı umdun
165. Uzunluğun ile mağrur olma
Sen zifiri karanlıktan değilsin daha da kara
166. Seni öyle bir sokarım ki yerin dibine
Bir daha yâdına getiremezsin beni bile
167. Geldim, kendin için bir vasiyet yazsana
Ta kıyamete kadar dönmem bir daha sana”
168. Sabâ mühlet istedi ve geri döndü
Çünkü yaptığı hokkabazlık suya düştü
169. Güneş’e dair anlattı her şeyi
Geceyi zir ü zeber eyledi

170. Gün'ün verdiği her cevapla
Ateş düştü Gece'nin koynuna

7

Gece'nin Gün'e İkinci Cevabı

171. Gece yine haber yolladı Gün'e
Dedi ki: "Öyle bayrak çekme göğe
172. Ben en baştan bu âlemin sahibiyim
Ne sen, ne Ay, ne Müşterî, ne de Zühâl'din
173. Allah'ın hükmüyle, benim bu dünyanın efendisi
Ve açıkça görünen benim, ne gayrisi
174.?
175. Sen buranın kalıcı bekçisisin
Dev bir göz ile bekleyensin
176. Faydalanmak için koydular seni buraya
Şimdiye değin de tuttular seni burada
177. Eğer söz muameleye dönerse
Bekçinin makamı nedir sen söyle?
178. Aynı İsa gibi kalırsın yolda
Eğer tartışmışsan ulu hükümdarla
179. Senin ardında nice hükmedenler var
Unutma senden daha üstte olanlar var

180. Hepsi senden yüce ve üsttedir
Hepsi taht ve kıdem sahibidir

181. Yoktur benden öte bir başkası
Ben varım ve her şey benimle olmalı”

8

Gün'ün Gece'ye Cevabı

182. Gün dedi ki: “Bu ne saçmalaktır böyle
Boş sözde hayat var mıdır söyle

183. Senin bu boş görüşün ne fayda getire
Ancak bir yenilgide ney öttüre

184. Ben âlemin efendisi ve aydınlatıcısıyım
Yeri göğü böylece parlatırım

185. Göğün yedi iklimine sahibim
Onların arasında elbet vardır yerim

186. Bu yedi iklim arasında var oldukça tahtım
Doğrudur nereden baksan üç kısım ve iki yarım

187. Deniz ve kara, en ve boy, derinlik ve yükseklik
Tüm bunlardan ders almaz mıyız ey benlik!

188. Yıl be yıl tavaf ederim varlık âleminde
Cevr ü zulüm ederim kök ve gövdeye

189. Bir yolum var yüce Allah'tan yana
Şeriat divânı ve adalet makamını kaldırıyorum ayağa

190. Hepsi benim amanım ve güvencem diler
İyiliğimi ister ve bana dua ederler

191. Dağın benimle değerli bir kuşağı var
Ortasında kıymetli mücevherleri var

192. Deniz benimle doldurur hazinelerini
Bulut ile dökerim ona incileri

193. Yorgun toprağı ben cana getiririm
Bağ bahçeyi, kızıla, yeşile giydiririm

194. Bu âlemi çekip çeviren benim, ne başkası
Bu uzun gecede nasıl rahat nefes almalı”

9

Gece'nin Gün'e Üçüncü Cevabı

195. Gece bir kez daha geçti görev başına
Eyledi yüz inkârı bir cevapla

196. Dedi ki: “Ey adı cevr ü zulüm ile anılan kimse
Sana uzak ve yakın olan herkese

197. Özeli ve geneli sürükledin zulüm ile felakete
Kim itimat etsin sen gibi kirli kimseye

198.?

199. Susuz kalmışları yakıp kavurdun
Hac yolunda olanları susuz öldürdün

200. Sen ki Kербela çölüne şahit oldun
Ne gördün ve neye tav oldun
201. O gün cehennem ehline yar oldun
Çöle, sahraya zehrini yaydın
202. Mustafa'nın evladına kıydın
Sen peygambere ancak böyle vefa kıldın
203. Şimdi kim senin merhametinden bir şey beklesin
Bu ikiyüzlülüğün iyisi mi sana yetsin”

10

Gün'ün Cevabı

204. Gün dedi: “Bu ne yalan ve iftiradır
Bil ki riya senin fitne sanatındandır
205. Eğer ben münafıksam, sana ne zarar
Halk arasında isyan olsun, bunda ne var
206. Allah kime gücü verdiyse
“İnne'l Münâfikîn”¹⁰ ayetini kendin için oku öyleyse
207. Âlem karanlıksa senin yüzündendir
Bilgelerin nezdinde bu doğru ve gerçektir
208. Onların hepsi hükmetti karanlık ve sapkınlığa
Uğraşma boşuna yükleyemezsin bunu bana

¹⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Müslüman olmadığı halde kendilerini öyleymiş gibi gösteren (ikiyüzlü) insanlar anlamına gelen “innel münafikîn” kelimesi Kuran'ın çeşitli ayetlerinde (Münafikun/1, Nisa/142, Ahzab/1, Tevbe/64, vb.) karşımıza çıkmaktadır.

209. Karadır kalbi Ebû Süfyân ailesinin
Hile, oyunlar ve sayıklamalarla bilesin
210. Bilgi kendine yer dahi bulamadı
Cehaletlerinden başka şansları kalmadı
211. Gönül temiz ve saf olmalı
Ama ancak bu, görünüşte ve sözde kaldı
212. Cehalette nasıl bir ışık ola?
Karadan kara doğar unutma!
213. O vazgeçmeyen köpeklerden âmândayım
Gönlüme çarptı da ateş aldım
214. Azalmadı ki gönlümden o ateş hissi
Bu ateşle yanmaktayım gün gibi
215. Hileye başvurma henüz yolun başında
Gitme ey küstah, ejderhaların kapısına
216. Sen bu meydanın eri değilsin
Benim ise asla rakibim değilsin, bunu bilesin

11

Gece'nin Gün'e Dördüncü Cevabı

217. Gece bir kez daha oldu aşüfte
Dedi ki: "Gün bana olmadık sözler etti yine"
218. Şaka yollu değil, bir hayli ciddi dedi
Ki: "Ey her şeyi mahveden ukala kişi!"

219. Gerçi sen dünyayı dolaşır, seyahat edersin
Her yeri aydınlatan bir kandil gibisin
220. Ben de çokça yerler gezmişim
Oldukça garip şeyler görmüşüm
221. Sen onlara hiçbir zaman ulaşamazsın
Kimseden de duymuş olamazsın
222. Beyninde nasıl bir kibir var ki senin
Bana: “Sen nasıl bir adamsın” dedin
223. Ben öyle eşi bulunmayan biriyim ki, dervişim
Dilsizliğim ile sessizliği seçmişim
224. Ben bu âlemin ufuklarının pehlivanıyım
Senin dengin değilim ki bir tek ben varım
225. Ben on tane yiğidimle iki bin kişiyi deviririm
Bir gece baskını ve on bin atlı ile gelirim
226. Ben vardım Rüstem¹¹’in yanında
Yoksa kim götürürdü onu Tûran’a

¹¹ İran’ın ünlü kahramanı. Adı Şehnâme’de övgüyle anılır. “Rüstem-i Dâstân, Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl, Pûr-ı Zâl-i Zer, Pûr-ı Destân, Tehemten, Heft-hân-ı Acem” gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık, acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasidelerde anılan Rüstem, Cemşid soyundan gelen Nerimân’ın torunu ve Sam’ın oğlu olan Sicistân ve Seyistân hükümdarı Zâl’in oğludur. Daha delikanlılığında birçok devleri öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. M.Ö. 4. asırda Keykavûs zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Turan hükümdarlarıyla ve Efrasiyâb ile olan savaşları yanında Siyavûş’u öldürmesi ve Güşâb’ı esaretten kurtarmasıyla ünlüdür. Zerdüşî dinine girmemiş ve İsfendiyâr ile savaşmamıştır. Zâl, saçı, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için bu lakabı almıştı. Kelime olarak Zâl, kocakarı demektir. Zâl-ı zer de yine bu beyazlıktan dolayı ona verilen lakaptır. Bu hali uğursuzluk sayan babası Sam, “Bu benim oğlum değildir” diyerek onu Elburz dağına atmış. Zâl, orada simurg denen kuş tarafından beslenip büyütülmüş ve kendisine “Dâstân” denilmiş. Dâstân “hile” demektir. Bu nedenle Rüstem’in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hilekar özelliklerle birlikte çok kullanılır. Pala, a.g.e., s. 382.

227. Çıktı güçlü İsfendiyâr yola
Benim kara askerlerimin korumasında
228. Tüm gece bekçilik ettim ben
Olmaya diye o namahrem
229. Ariflerin sırrına ortağım ben
Yiğitlerin başına can veririm ben
230. Siyah giymiş zenciler bendendir
Aslında birdir ama yüz bin bedendir
231. Her daim karanlık geceden korkulur
Aslanların damarlarındaki kanı dondurur
232. Duramazlar ne kalıcı ne seyyar
Bensiz kalınca huzursuz olurlar
233. Cana yakın kalbi kırıklarla uyanığım
Yalnız kalan âşıkların dert ortağyım
234. Gece yolcularımın sırdaşı benim
Niyaz âlemine şahitlik eden benim
235. Mirâc, Kadir ve Cuma gecesi
Eskiden beri benimleydi
236. Oruçlular, susuzluktan bitkin düşerler
Akşam, iftar için yolunu gözlerler
237. Gün gelir ve güler yeniden
Oruçluların ağızlarını bağlar yeniden

238. Kızgın Temmuz güneşi altında susuz kalmış olan
Hala şüphededir, o kızılığı dağılmayan şafaktan
239. Damın ardından gösterince ben kendimi
Ardımca geldi Akşam'ın askerleri
240. Verdiler Allah ü Ekber sesini
Çözdüler oruçlular boğazlarındaki düğümleri
241. Leziz yemekleri sundular
Her geçen saat bunları arttırdılar
242. Kadehlerdeki soğuk sular saf şaraba denk
Tabaklardaki meyveler ise rengârenk
243. Benim varlığımdan mutlu olurlar
Hayat ve mutluluklarını arttırlar
244. Davulun sesi duyulunca seher vakti
Ayrı düşer herkes eşinden sanki
245. Günün heybet ve hararetinden herkes
Kalır güçsüz, yorgun ve bi nefes
246. Fırlarlar geceliklerinin içinden
Âmânda olurlar uyku evinde tehlikeden
247. Muhtaç ellerini göğe doğru açarlar
Sırlar mührünü dillerine dolarlar
248. Gün oruçluların arabozucusudur
Onun her zaman işi zaten budur

Gün'ün Gece'ye Cevabı

249. Gün bir kez daha öfkелendi
O kara gecenin üstüne kükredi
250. Dedi ki: "Ey kuru beyinli, ıslak etekli!
Hala kapışmak mı benimle niyeti?"
251. Senin daha önce söylediklerin boş şeylermiş meğer
Aksine, yok gibidir benim görmediğim şeyler
252. Bozguncu, hırsız ve hile ehlinin
Dev canavar ve korkunç şeylerin
253. Sana dayanır bu fesat ehli
Çünkü senin karanlığındır bu zıtların evi
254. Gece gideni, kendi gölgede gizledin
Çıkış yollarını hep sen öğrettin
255. Kara işler seninle anılır oldu
Edepsizlik ve bozgunculuk seninle doldu
256. İlim peşinde koşanları sen yoldan çıkardın
Zayıf iradeli olanları sen kandırdın
257. Gündüz olunca yine ben yola getiririm
O çöllerden dergâha sürüklerim
258. Sensin o aldatan, bolca kandıran ve iftira atan
Ve tüm bu olaylara gebe olan

259. Senin gecenden gündüz olana dek
İsyan, azgınlık ve fitne doğar bir tek
260. Benim işim, gizli kapaklı değildir
Hırsızlık, haydutluk ve yan kesicilik seninledir
261. Sen çıkınca ortaya sıkılır âlemin içi
Açar gönül goncaları seher vakti
262. Gecenin ürkütücü havasının aksine
Ferahlık vardır sabahın erken saatinde
263. Dertler ve kederler olur elbette
Hüzünlü akşam namazında halkın kalbinde
264. Ayrı kalan o yiğitler, ne vakit yola düşerler
Onların hepsi, sabah sükûna ererler
265. Sabahın kendisi de bir fil gibidir
İyi kılıç kullanan altın askerleriyle birlikte
266. Doğudan çıkarır başını da
Günün geldiğini haber verir sonra
267. Sabah vaktinde horozlar
Cümle âlemi uyandırırılar
268. Beytullah'ın da değerli müezzini
Agâh kılar, uyuyan âlemi

269. Oruçlular mutluydu benimle
Nasıl ki Halil de mutluydu ateşle¹²
270. Kibleye doğru namaz kırlarlar
O ihtiyaçsız olana şükredip, dururlar
271. Nar gibi dolu midenin korkusundan
Zahmet çeker insan onun ağırlığından
272. Senin ağırlığından bezgin olurlar
Yiyecek ve içeceklerle midelerini doldururlar
273. Başlarını gaflet yastığına koyarlar
Rahat ve süslü elbiseleri, tenlerine asarlar
274. Âlem içinde ne kadar canlı varsa
Cümlesi gelir seher ile cana
275. Ne dersin Akşam ve Gece için, sus hele!
Satma bu dünyaya saçını, sakalını bile
276. Her yerden bir yabancı olsa da
Senin için gönlü hoş olan kim ola?

¹²Geçimini put yapıp satmakla sağlayan bir babanın oğlu olan İbrahim peygamber, putlara hiçbir zaman tapmadığı gibi çocukluğundan beri bu durumun saçmalığının farkındadır. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'nde bu konuya şöyle değinilmiştir: "Birgün bütün insanlar kurban kesmek için şehri terkedince puthaneye girip bir balta ile bütün putları kırmış ve baltayı da en büyük putun boynuna asmıştı. Halk geri dönünce onu sorguya çekmişler, o da bu işi en büyük putun yaptığını, çünkü baltanın en büyük putun boynunda asılı olduğunu, ona sormalarını söylemişti. Halk, putun hareket etmeyeceği ve konuşamayacağını söyleyince o, "Konuşamayan ve size hiçbir fayda ve zararı dokunmayan putlara ne diye tapıyorsunuz?" demiştir. Bunun üzerine Nemrut onu cezalandırmak ve öldürmek için büyük bir ateş yaktırdı. Bir mancınık ile onu ateşe attılar. Cebrail Allah'ın emri ile onu havada tuttu ve isteğini sordu. O zaman İbrahim, "Ben Allah'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, Allah ne dilerse yapsın" cevabını verdi. Bu olaydan sonra İbrahim'e Halilullah (Allah dostu) denildi. Ateşe atılan İbrahim bir gül bahçesine düştü. Ateş günlerce yandı. Oysa içi bir mucize ile gülistana dönüşmüştü. Bu ateşin bir gül bahçesi olduğunu söyleyenler de vardır." Pala, a.g.e., ss. 224-5.

Gün'e Dördüncü Mesaj

277. Gece bunu duyunca öfkeleni vallah
Dedi ki: "Nedir çektiğim bu aşağılık feleğin elinden, ah!
278. Ben denize eteğimi öylesine çektim ki
Benimle iftihar eder hepsi
279. Gün der ki ben kötü işler yapıyormuşum
Tövbe Ya Rab! Bu günahlardan yoruldum
280. Kara giymek, kötü bir işse eğer
Dünyada bu guruptan oldukça yok mu meğer?
281. Hayır, zaman zaman sen de aynısını yapıyorsun
Kara bulutlardan burka yapıp etrafa saçılıyorsun
282. Benim alacalı siyahımla senin ne işin var?
Benim bu çirkin rengimle senin ne işin var?
283. Benim amberim, kara amberdir
Hafif kokusu ile hoş ve tekdir
284. Aynı kâfûr¹³ gibiyim ne soğuk ne de sıcak

¹³ Uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitki. Çiçeği, papatya çiçeğine benzer. Asıl beyaz kâfûr bu ağacın yapışkan olan zamkı; renkli, yarı şeffaf ve kolay kırılan, kuvvetli kokan bir madde imiş. Eski tıpta üçüncü dereceden soğuk ve kuru biliniir. Afiyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, başağrısını dindirici, uyku verici ve cinsi istekleri artırıcı özelliklere sahip imiş. Kâfûr çok güzel kokarmış. Kâfûr ağacının kendisi büyük, odunu ak ve yumuşak olurmuş. Kâfûr bu ağacın iç kısmında bulunmuş. Kâfûru itriyatta çok kullanırlar. Fensurî ve Reyâhî adlı çeşitleri içinde en iyi cins kâfûr imiş. Eskiden aydınlatici maddeler ve mum imalatında da kullanılırmış. Kâfûrun kırmızı olanları da vardır. Bunların suyu uçurularak beyazlaştırılırmış. Kâfûr, cennette bir ırmağın da adıdır. Eskiden ölülerin kokusu varsa gitsin ve kabirde yılan vs. hayvanlar dokunmasın diye gözlerine, kulaklarına, burnuna ve yedi secde azasına pamukla, suya karıştırılmış kâfûr koyarlarmış. Hatta bazı yerlerde ölüyü bir kere de kâfûrlu su ile yıkarlarmış. Bu yüzden kâfûr kokusu ölüme delalet eder. Edebiyatta sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kâfûra benzetilir. Pala, a.g.e., ss. 251-2.

Bu özelliklerim benim zenginliğimdir ancak

285. Habeşilerin hepsi benden daha koyudur
Zenciler benim soyum ve kulumdur
286. Benim rengimdir Hintlilerin ten elbisesi
Kulağıma küpedir bunların hepsi
287. Halifeler bana uydukları müddetçe
Birer çiçektirler İslâm bahçesinde
288. Benim rengime büründüklerinde
İtibarlı olur görüşleri de
289. Ta ki senin görüşünü kabul ettiler
Kendi benliklerinden uzak düştüler
290. Onların sırları senin büyüklüğünde
Açığa çıkar senin ak renginde
291. Rengârenk olmak ayrılıktan başka bir şey değildir
Siyahı başka renk de, renk değildir
292. Sen dışa vurursun aynı bukalemun gibi
Bir zamanda, bin bir renk gibi
293. Yeşil, kırmızı, mor, sarı ve beyaz
Güneş'in mücevherlerle bezenmiş tacıdır biraz
294. Sefaya diyecek yok o karanlıktaki
Tıpkı Mustafa'nın omzuna dökülen saçlar gibi

295. Söylenen sözde bin bir çeşit incelik vardır
Âb-ı Hayat siyah bir kuyudadır”

14

Gün'ün Gece'ye Cevabı

296. Gün'ün bir kez daha vurdu ateş başına
Derdinden etti gömleğini paramparça
297. Dedi ki: “Eğer itiraz edersen bana
Karayı bürürüm beyaza
298. Ben parlatırım ancak, benden başka bunu kim yapar?
Ve benden daha usta kim olar?
299. Senin amberin kokar tıpkı bir sarımsak gibi
Sıcaktır ve adamı öldürür aynı zehirli bir duman gibi
300. Rum ve Türkistan'ın tatlı dilli kızları
Gümüş tepsiyle ağza sunmaz mı elmayı?
301. Zencilerin dudakları, inek böbreği gibidir
Her ikisinin burunları, iki oluk gibidir
302. Bu onunla, o da bununla güzel idi
Dev ahu gözleriyle güzel idi
303. Bulut benim kara burkam değildir
Belki de o, benim sarayımın sadık bekçisidir
304. Nedir o kara bulut? Şemsiyesidir yeryüzünün
Eğer baksaydın o aydınlığı zaten görürdün

305. Bulut, o denizdekilere gölge verir
Susuz bedevilerin dudaklarına nem verir
306. Nebatın nazlı ve cilveli oyunları yüzünden
Tükenir onlar Temmuz'un zehrinden
307. O, tomurcuklandırmıştır bir dalı
Arıya o vermiştir gülün yaprağını ve balı
308. Onun özellikleri birçok sonuca gebedir
Bunun sonucu âlemde çokça görülmektedir
309. Bizim rengimizi açıkça ortaya koyarsın
Sen bile ona cevap bulansın
310. Sen Hızır'ın gizli şifresini bilemezsin ki
Bilseydin ne iyiydi, fakat bilmezsin ki
311. O Mustafa hakkında söylediklerin
O sefa hakkında dediklerin
312. Edilen sohbetin ne faydası var ne zararı seninle
Ulaştırmaz, Allah'ın selamı olan Resûl'e
313. Eğer düştüyse Âl-i Abbas birbirine
İnsanoğluydu bunun sebebi de
314. Ne siyah renkteydi ne de beyaz
Zenginlik ve bahtsızlık, korku ve ümitti biraz
315. Yüce göğün altındaki insanlar
O ayrılığın sonunda elbet yine buluşurlar

316. Hak ve batıl birbirinin zıttıdır
Herkes illa da kendi nasibini alamayacaktır
317. Firavun'un büyüü elbette yücelmez
Gerçek olan da hiçbir zaman sönmez
318. Hayır, derviş yoldan çıkmadıkça
Görmez Vechullâh'tan başka”

15

Gece'nin Altıncı Mesajı

319. Şeb-i Yelda'nın vardır karalık doğasında
Testiyi de vurur eliyle taşa
320. Açık yüreklilikle, söyle dedi Güneş'e:
“Feleğin çevresinden toprağın merkezine
321. Getirince mesajımı rüzgâr benim
Gökten yere bir kuş gibi inerim
322. Sen Gece ve Gündüz'e güzellik katarsın
Yer küreyi baştan aşağı dolaşırsın
323. Yaratandan öğrendiyse eğer cihangirliği
Temizle Nevrûz'un bu utanç ve kirini
324. Yılbaşı zamanında geldiğinde
Yazıktır iktidar ve malın geçmesi ondan öne
325. Süt kuzusunu tandıra astılar
Güzelce pişirip, sofraya koydular

326. Senin büyüklüğün, hükümdarlığın
Ve başındaki taçtan gayrı neyin var bakayım
327. Toprağın içinde küçük altın parçaları var
Senin ağzında da onlardan var”

16

Gün ya da Güneş'in Cevabı

328. Gün yine kızdı Güneş gibi
Dedi ki: “Beni balçıkla ne vakit sıvayabildiler ki?”
329. Ben senin karşında alçak ve küçüğüm
Dünyadan ise defalarca büyüğüm
330. Varılmaz iktidara minnetle
Sen Güneş'in dengi değilsin, yan kendi derdine
331. Denizdir evimin en küçük hazinesi
Cevzâ'¹⁴dır kapımın son hizmetçisi
332. Sen kara kilimini yüzlerce ıstırapla
Tıpkı bir keşiş gibi geçirmişsin başına
333. Ben altından örülü kraliyet tacımla
Süleyman gibi kurulmuşum feleğin tahtına

¹⁴ İkizler burcu. Mayıs ayının 21. günü güneş bu burca girer. Aslında “cevza” sırtı beyaz kara koyunlara denirse de minyatürlerde bu burcun rumuzu, belinde okluk bulunan ve elinde yay tutan bir adamın koyuna binmiş hali olarak tasvir edilir. Bu şekil adeta koyunun üzerinde iki insan varmış görüntüsünü verdiğinden adına “Zülcesedeyn”, “Dü-peyker”, veya “İkizler” denilmiştir. Aslında Tev’eman adlı birbirinden ayrılmayan iki yıldız (Pollux ve Kastor) nedeniyle ikizler denir. İkizlerin mizacı havai olup kuru ve karanlıktır. Renklerden beyaz ve sarıya, insanlardan (iyiler için) âlim, hakîm, şair ve yazar, (kötüler için ise) hilekâr ve hırsızlara, mizaclardan civanmerd olanlara, hayvanlardan da ehli hayvanlara delil kabul edilmektedir. Pala, a.g.e., s. 91.

334. Kimin talihi benimle olursa
Zamanın en zengini olur aslında
335. Eğer binmişsen o kara ata
Bu gece de benim merkebimdir ne ola
336. Eğer senin kızıl atın hızla koşuyorsa etrafta
Yükleniyordur benim kızıl atım da
337. Benimle arana daha ne kadar nifak sokacaksın?
Kavga ve gösterişi ne zaman bırakacaksın?
338. Herkes için Gün utanç ve edep yeridir
Korunma ve doğru yol onunla var idir
339. Hayır, Gece onun varlığıyla olmuştur bilge
Aptallar da hayâsızlık etmişlerdir bizce
340. Hepsi olmayacak şeyler düşünürler
Onun zülfüne ve benine meylederler
341. İnatçı ve kötü gözlüdürler
Korkusuzca evine ve yurduna girerler
342. Gece, utanmadan ansızın giderler
Korku içinde ve düşüncesizce seyrederekler
343. Çünkü onun yanında bahaneler can bulur
Yüzlerce hicap ortadan kaybolur
344. Herkese yardımcı olur
Her şeyde vefalı odur”

Gece'nin Yedinci Mesajı

345. Gece bir kez daha dile geldi
Artık korkusuzca yüz yüze geldi
346. Dedi ki: "Şakayı da, haddi de aştın sen
Benim hoşnutluğumu güzel gördün sen
347. Ben senin gördüğün gibi değilim
İtibarsız ve değersiz hiç değilim
348. Dostuyum tek başına kalanların
Özlemiyim arzulu olanların
349. Onların her vaktinde mutlu olurum
Tüm geceler boyunca kadeh dostu olurum
350. Onların muhitinde bekçiyim ben
Huzurlarının kaçmasına maniyim ben
351. Bazen kapısında bekçi olurum
Bazen de evinde ev sahibi olurum
352. Udu ve tamburu çalarım
Güler yüzlü, halis bir şarabım
353. Hazır isterim rakibimi de hizmetçimi de
Hadi inkâr et beni de sor bir bilgeye!
354. Kim istemez ki o ilahi dansı?
Kim içmez ki o saf şarabı?

355. O kandilin ipi yanıp durdukça
Aydınlanır yalnız gece benim mumumla
356. Benim olmadığım yerde
Hiç verir mi nurunu mum istese de
357. Öyleyse kim benim yüzümü görmek isterse
Geceyi, tüm geceyi uykusuz geçire

18

Usanmış Olan Gün'ün Gece'ye Son Cevabı

358. Gün'ün gönlü yoruldu Gece ile olandan
Uzak durmak istedi bu boş kil ü kaldan
359. Tüm bunlarla yetinmeyi yeğledi
El çekti ve itibar istedi
360. Bir cevap verdi Gece'yi kınayan
Dedi ki: "Ey kibir şarabından yudumlayarak harap olan!
361. Kimdir bu karanlığı aydınlatan şimdi?
Kimdir masumiyeti iyice temizleyen kişi?
362. Benim o, aydınlık delil şimdi
Söyle de görsünler, sen misin yoksa ben mi?
363. Kâbe'nin güzelliği benimle çıkar ortaya
Bana ihtiyaç duyulur kıblenin yönünü bulmada
364. Altı günde yaratılış emri, oldukça bilinir
Bu da, Kelâm-ı Mecîd'de zikredilir

365. Mahşer günü Gece ile ünlenmemiştir
Öyle ki Kıyamet, Gün ile nitelenmiştir
366. Herkes vakti gün gün sayar
İyi ve kötü talihe bakar
367. Güney, kuzey, doğu ve batı
Ben çekerim, düşmanı yenen kılıcı
368. Her dilde şöhret bulan benim
Senin gibi karanlık ve ümitsiz değilim
369. Bazen Mihr olur bazen önder bir Güneş
Bazen Çeşme-i Nûr bazen de Şems
370. Neyyir-i A'zam¹⁵ kıssası benim
Halkın, âlemdeki aydınlık yüzü benim
371. Boş ver şimdi kıyası diğerleriyle
Aynı lakabı taşıyım ben Şah Şems ile”
372. Bunu der ve söz kapısını kapar
Artık söylenecek söz neye yarar?

19

Gece'nin Gün'e Teslimiyeti ve Şah'a Medhiye

373. Uzun etekli, kısa akıllı Gece
Çaresizlik içinde eğdi boynunu öne

¹⁵ Güneş, şems.

374. Bir şey söylemekten aciz hale geldi
Bu ateşle boynunu büküverdi
375. Sonunda teslim oldu
Güneş'le konuşmaya koyuldu:
376. “Sen oldukça üsttesin benden rütbece
Ki aynı lakabı taşımaktasın İran Şahı ile
377. Burada artık ne hacet var söze
Son bulmalı artık benim sohbetim seninle
378. Şimdi her birimiz kendi cüsse ve gücümüzce
Üslup ve dilimizin döndüğünce
379. Başlayalım şahı övmeye
Sığınalım onun gölgesine
380. Ben ve sen, şah için el ele verelim
Onun için en güzel hizmeti edelim
381. Öyle bir sıkalım ki kölelik kuşağını
Aramızda olsun ancak can bağı
382. Sen bizim yüzümüze, gözümüze dönersin
Sarığımızı, cübbemizi giyersin
383. Ben ve şahın atı aynı renkteniz
Her ikimiz de Kaf Dağı'na benzeriz
384. O oldukça çevik, ben ise ağırcağılım
O gibi hareket edemem, buna yoktur dermanım

385. Sen onun gözünde âlemi kuşatansın
Bu yüzden feleğin yüce tahtındasın
386. Onun en çok değer verdiği sensin
Onun kalbindeki aydınlık gönüldesin
387. İnci gibi ışık saçmayı ondan öğrendin
Ben ne diyeyim başka, sen zaten bilirsin
388. Olmasaydı eğer onun feyzi sana
Olur muydun hiç bu kadar güzel acaba?

20

Gün ve Gece'nin Barışı ve Şah'ın Medhi

389. Gün, Gece'den özür dilemeyi kabul etti
O da kalıcı bir barış için sözler etti
390. Dedi ki: "Sen benim oldukça kadim dostumsun
Dünya var olduğundan bu yana mahremim oldun
391. Sırların arasında bir söz vardı
Ben ve sen tövbeliyiz devamlı
392. Sona ulaştı ve işin hedefi
Çokça inkâr ettikten sonra ikrar etti
393. Öyleyse sen artık insafı hak ettin
Çünkü hakkı hak sahibine devrettin
394. Senin dostunum, bunu neden bilmezsin
Ki şahın kin güttüğü gün de böyleydim

395. Senin oldukça kuvvetli bir bağın var siyahla
Tıpkı şahın mübarek hattı gibi kara
396. Onun iki yana dökülen kıvrımlı saçları
Bir başka Gece'dir onun her bir tutamı
397. Bütün zülüflerin açıldığı zaman
Şüphesiz saçların uzundur o an
398. Mutfaktaki üzüm şarabı rengindesin
Kuşkusuz elin ve kalbin de cömerttir senin
399. Bizim işimiz dua etmekten gayrı bir şey değildir
Ancak kul köle olup rıza dilemektir
400. Kaldır ellerini ve içtenlikle âmin de
Allah koruyucudur, yardım eder ve gözetir de”

21

Şah'ın Yanında Şairin Kulluğunu Açığa Vurması

401. Ey padişah! Bu Nizârî acizdir
Samimiyetten başka neyle kapına gelmiştir?
402. Ne desem sen daha iyi bilirsin
Bütün fakirlik ve zenginlikleri ondan bilirsin
403. Riyasız bir kul idim
Ömrüm oldukça da öyleyim
404. Bahşettiğin nimetlerin hakkı bir hayli fazladır
Onun hakkı bedende can oldukça vardır

405. Ta başım bedende ve bedenim de zinde
Kulunum senin, yalnız senin kulunum bende
406. Ben kimim ki diyeyim buyum
Ben ancak kapındaki köpeklerden biri olurum
407. Beni çekip aldın ve seçtin
Mülk verdin ve mal bahşettin
408. Ben kimim ki kendimden bir şey diyeyim
Ne desem kendimden kötü derim
409. Benim, bunca ince sözü seçen
Akıllı ve cahillere karşı mızrak gibi diken
410. Ahu gözlerle avlanmış yorgun gönlüm
Birçok hayalin eşiğinde kalmış perişan gönlüm
411. Aşkın makamlarında kaybolmuşum
Aşkın kederleriyle doğrulmuşum
412. Mesttim, sarhoştum, serap görendim, mecnundum
Şimdi değil, bundan çok önceleri ben buydum
413. Senin sevginden başka gönül diyarımda
Yoktur hiçbir şey ne toprak ne suda
414. Metholur senin incin ben oldukça
Anlatırım seni iftiharla
415. Seni methetmek canımın yongasıdır benim
Bunu son nefesime kadar devam ettiririm

416. Şayet bana bir musibet çatarsa
Senin varlığına uğrayamaz bir zarar da
417. Çünkü ayakta olduğu müddetçe senin varlığın
Ne zamanın kumandanı ne de iktidarın
418. Gün gelir, çıkarsa çivisi âlemin
Senin devletinin kapısına gelir bunu bilesin
419. Sağlık, o mavi gök kubbenin altında değildir
Nasıl ki ateşten kor, denizin dibinde değildir
420. Yitirtmez zamanın hiçbir vakti
Bir lahza olsa bile sana olan güvenimi
421. Her kim kendini bulursa
Sonunda ulaşır bir iktidara
422. Çünkü yol alan Hak yolda
Yaptığında hayra ulaşır sonunda
423. Bir aralıktır işin başı
İstiğfardır lazım ve vacip olan bazı
424. Dik başlılık yol için bir engeldir
Bu tıpkı gûnahtan gafil bir insan gibidir
425. Saçımı ağarttım ve kararttım amel defterimi
Gûnahtan insanı ne alıkoyar ki?
426. Düşünürüm hata ve günahlarımı
Böylece toprağa düşürürüm başımı

427. Yaralı kalbim kebab olur
Can dünyam harap olur
428. Bulut gibi gözyaşım düşer
Yürek korkudan kanlı yaşa döner
429. Kuhistan'da benden ne kalmıştır geriye
Hiçbir şey yoktur eksik bile
430. Artık hiçbir şey yok elimde avucumda
Hâlbuki çok fazlaydı benim varlığım da
431. Ben kendi görevime başlayayım
İş bitmeden sözümü tamamlayayım
432. Bugün, benim sözün ustası
Alayım artık şiirde konuşma sırası
433. Eğer bir başka işe yaraşamazsam
Kendi işimi yapar kalkarım altından
434. Her zaman bir hediyem vardır
Ve o akılda da delilik vardır
435. Endişe içinde şaraba sarıldım
İyilik ve mutluluktan yoksun kaldım
436. Bundan daha ziyade bırakmaz beni işlerim
Ta başımı bu hüzünden alıvereyim
437. O bakire kızın fikri beni mest etti
Yalnızca halvet bir yerde, bana ancak el verdi

438. Düşünmek, ancak dirençsiz bir yapı gibidir
Gerçeği ise harabede bile diridir
439. Toplantı meclisi tıpkı mahşer yeri gibidir
Mahşer günü, kimi kendinden haberdar edebilir?
440. Sen, benden o lütfünü alma yine ne olur
Benden bu uzun hikâyeyi alma yine ne olur
441. Gece ile Gündüz'ün hikâyesi biter mi?
O hikâyeye şimdi bir hikâye daha eklendi
442. Gece eğer Gün'den şikâyetçi olduysa
Onun kendince sebepleri vardı aslında
443. Kulun kendinden vardır bahtı
Ki her vakit benim, onun kastı
444. Baht ve servet, uymak ve boyun eğmekle olur
Bütün hepsi ancak düzenli bir sıra ile olur
445. O ebedi olan Yüce'den
Görüşmek ve bir cevap istesem
446. Yalvarırım söyleyin doğru ve yanlış nedir
Ta bileyim sizin bildiğiniz nedir
447. Hiç olmazsa bir işaret gösterin
Bu kulunuzu doğru yola erdirin
448. Bir örtüye bürünmektir niyetim
İnzivaya çekilip, oradaki isteğim

449. Senin rızanı kazanmaktır niyetim
Senin uğruna can ü gönül veririm
450. Ariflerin hırkasını çıkarır atarım
Şarap ve semadan beri kalırım
451. O elbise ve cübbeden arınırım
Bakarım işime ta nasıl yola koyarım
452. Gerçi bilirim herkesin bir rengi var
Benim de testimi kıran bir taş var
453. Biri der ki, bu nasıl bir dik başlıktır
Bunda nasıl bir desen ve renk vardır
454. Bir diğeri de der ki benim hakkımda
Nizârî ve tövbe bu olanaksız aslında
455. Diğeri de der ki; korktu işte
Ya da hayal görmüştür herhalde
456. Bir diğeri de bunu acizlik görür
Her biri bunu farklı bir hikâye görür
457. Benim o, tutkun deli âşık
Senin yolundayım ey Cafer-i Sâdık¹⁶

¹⁶ Altıncı İmam olan Cafer-i Sadık, 699'da Medine'de dünyaya geldi. Babası beşinci İmam Muhammed Bakır'dır. İmam Cafer-i Sadık, tarihin en önemli dönemlerinden biri olan, Emevi saltanatının çöküşü ve Abbasi saltanatının başlaması döneminde yaşadı. Emevi saltanatının ortadan kaldırılıp, yerine Abbasi saltanatının kurulması ile sonuçlanan olaylar, İmam Cafer'i Sadık zamanında meydana gelmiştir. Ayaklanma hareketinin devam ettiği sırada, Ehl-i Beyt bendelerinin başında bulunan Eba Müslüm (Teberdar) Horasan'ı İmam Cafer Sadık'a özel bir elçi göndererek, Halifeliği kabul etmesini istemiştir; fakat ondan red cevabı almıştır. Kabul etmeyişinin sebebi, Emeviler döneminde olan zulümlerin, Abbasi Hükümdarlığı döneminde de devam etmesinden dolayıdır... Ancak; İmam Cafer-i Sadık, saltanat sahiplerinin kendisine sunduğu bütün teklifleri red ederek bu arada binlerce insana ilmi toplantılar düzenlemiş ve dersler vermiştir. Kendinden önceki ataları gibi, derin bir bilgiye sahipti. İmam Cafer-i

458. Bu işareti önceden aldım amma
Kötü oldum ve iyi şeyler gelmedi başıma
459. Eğer ihanet edersem otuz yıl sonra
Dervişlik hırkama, hiç de uzak olmam aslında
460. Hamdım, meğer hamlık nedir?
Hamlık benim yaptığımdır, bundan başka ne olabilir?
461. Geçmiş padişaha hesap vakti geldiğinde
Hesap sorulacak, ta ki son nefesine
462. Zaman zaman fakirlik verir Yaradan
Alıp götürür yine aklımı başımdan Yezdan
463. Ta ki kendini arındırana kadar maddiyattan
Hayatındaki değerleri kaybetmeyi nasıl göze alır insan?
464. İnsanların hilesi, riyakârlık değildir
Dervişlik hırkası, herkesin hakkı değildir
465. İçindeki maddiyatı terk etmedikçe
Akıl ve cünundan ayrı düşmedikçe
466. Allah dostlarının arasına giremez
Bu muhitte başıboş olanlar yer edinemez

Sadık bu bilgilerinin, öğrencileri vasıtasıyla bütün insanlığa ulaşması için çalıştı. Altıncı imam olan Cafer-i Sadık salt dini bilgiler değil, insanlığın sorunlarına çözüm için diğer alanlarda da (fen bilimlerinde) dersler vermiştir; bu dersler sonucu, onlarca ilim sahibi insan yetiştirmiştir. Hatta bazı Sünnî âlimlerin bile, onun öğrencisi olmakla övündükleri bilinir. İmam Cafer-i Sadık, öğretmenliğinin yanı sıra, ahlâklı-faziletli kişiliği ile de kendisiyle tanışan insanları etkiliyordu. Onunla tanışan, onun derslerine, sohbetlerine katılan birçok insan, onun etkisinde kalmış, bilgisinden, davranışlarından feyz almıştır. O dönemin saltanat sahipleri, iktidarlarını tehlikeye düşürmemek için, İmam Cafer-i Sadık ile yetiştirdiği öğrencilere ve ilim adamlarına karşı kin güderek baskı uyguluyorlardı. Sonunda onu zehirletip, şehit ettiler (766). <http://www.aabf-inanc-kurumu.com/12-imam/imam-cafer-i-sadik/>

Kutbeddin Haydar'ın Mirasının Öyküsü

467. Haydar-i Zave¹⁷ abdalların piridir
Bu kemal yolunun önder ve salikidir
468. O idi Allah dostu adam
Küfrü ve dini yere çalan
469. Hiçbir şeysiz gitti Şeyh-i Kebir'den
Onu bağlayamaz ne zincir ne de ahen¹⁸
470. Herkes onun mirasına bir el attı
Bu, tarladaki ekinden habersiz çiftçiyle aynı
471. Görünüşe aldandı ve şad oldu
Haydar'ın sırrını kimse diyemedi ne oldu
472. Onun isteği ve dediği ne birliktelik,
Ne sulh, ne de savaş ve düşmanlık

¹⁷ 13. yüzyılda Anadolu'da en faal heterdoks tarikatlardan biri olup Yeseviliğin, Kalenderilikle karışmasından doğmuş olan Haydarilik tarikatının kurucusudur. Haydarilik, Türkmen mühitlerinde süratle yayıldı. Zave'de büyük bir zaviyesi olan Kutbeddin Haydar, çok şöhretli bir şahsiyetti. Onun müritleri, Moğol istilasının başlamasına kadar Orta Asya'da ve İran'da faaliyet gösteriyordu. İstilanın başlamasıyla onlar da bir koldan Hindistan içlerine, bir koldan da Anadolu'ya sığındılar. Ülkenin İslamlaşmasına önemli katkılarda bulundular. Anlaşıldığına göre Haydari dervişleri, Kalenderilerle aynı inanç ve fikirleri paylaşıyorlardı. Bunlar da benzer kıyafetleri kullanmakta, yalnız boyunlarında "Tavk-i Haydari" denilen demirden yapılmış bir halka taşımaktaydılar. Bu, onların dünyevi arzularından tecerrüd simgesiydi. Eflaki'nin verdiği bilgiye göre, 13. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da Haydarilerin iki ünlü şeyhi bulunuyordu. Bunların ilki Hacı Mübarek-i Haydari, Konya'da yaşıyordu. Eflaki'ye göre bu şeyh Mevlânâ ile çok iyi münasebet içindeydi. İkinci ünlü şahsiyet ise bir bahçivan olup Hacı Mübarek'in yakın dostu Şeyh Muhammed-i Haydari idi. Nihayet Kutbeddin Haydar'ın Vilayetname'de Hacı Bektaş-ı Veli ile çok sıkı alakadar gösterilmesi, Bektaşiliğin teşekkülünden sonra bile bu tarikat içinde Haydariliğin hatırasının muhafaza edildiğini gösterir. Haydarilik, hem Anadolu Selçukluları hem de Osmanlılar devrinde çok önemli roller oynamış mühim bir tarikattır. Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁸ Demir.

473. Bu hazinenin özünde büyük bir dert var
Göründüğü gibi değil derinliği var
474. Dinle Ey Hoca! Sakın taassuplu olma
Meşakkati yok diye Şeytanın şehvetine aldanma
475.?
476. O söz dinlemez aşka ateş çaldı
Küfrü ve dini, yorgan döşek gibi yaktı
477. İnsanların hilesine bürünemez o
Çanakta ve kadehte asla olamaz o
478. Temiz ve saf yürekli birisinde
Olur mu işi hiç laf getirecek palan ve elbiseyle
479. Kimin iç dünyası pak değilse
Ne zaman kabul olur namaz, su ve toprak ile
480. Sadıklara renk vermeye ne hacet
Yakuta taş demeye de ne hacet
481. Lakin sır ehli bir hayli gizlidir
Ne bir renk ne de şiar gerekir
482. Arif değildir ki yaratılış sırrına erişsin
Hazine ve yıkık bir köşe misaline benzesin
483. Halkın bir kısmı onu Hızır diye bilirler
Ama üzerindeki dervişlik hırkasını görmezler

484. Dağ gibi onun yeri aşikârdır
Kim bilebilir hazine nerede saklıdır
485. Eğer sen madende saklı olsaydın
Yakut gibi ucuz bir taş olurdun
486. Dervişlik hırkası, o gizemli insanların elbisesidir
Her kim giydiyse, onun gibidir
487. O elbiseye bürünmüşlerin gizli sırrı budur aslında
Ama halkın yanında ayıptır bu da
488. Kendimle olan bu ahtım değerlidir
Çünkü bu hikâye benimledir
489. Eğer senin arzundaysam bu hâsıl olsun
Canında ve gönlünde bu kabul olsun
490. Bütün güzellik ve çirkinliğimle geri döneyim
Cehennem ve cennetten sana döneyim
491. Ben uzlaşma için harekete geçerim
Kolları sıvar şarap içerim
492. Kimin makamı yüceldiyse
İsteği yerine geldi ve etti tövbe
493. İkiye bölmek gerekir zamane insanını
İnzivaya çekilmeli bir yay gibi aynı
494. Hem daha ağır gelmez mi elliden sonra
Siyah ve beyazı birbirine katma

495. Toyken girmişti bu meclise
İçli dışlı olmuştu gençlerle
496. Benim inzivaya çekilmem bundan sonra oldu
Hayattan aldığım zevkler son buldu
497. Bu iki kapılı handa insanın
Yoktur bir dem yiyip içmediği anladım
498. Her ne kadar bu ikisine mecbur da olsa
Her ikisinden de şikâyetçidir aslında
499. Çörek görmez onu taze olmadıkça
Tat verir böyle olunca
500. Kolaydır bu kapta aslı korumak
Başkalarının zevk ve damak tadından uzak
501. Su durgundu, aynı göldeki gibi
O yumuşaklığıyla, pir gibiydi
502. Mey, dostların en büyük eğlencesi
Çünkü eskidi ve değere bindi
503. Aferinler artık kabul görmez
Ne gariptir ki zengin olan da mutluluk bilmez
504. Kul, ola ki zayıf olup halden düşerse
Yükünü hafifletirsin onun kendi büyüklüğüne
505. Hem sen bilirsin hem de Allah bilir
Nizârî bir başına ne eyleyebilir

506. Senin rızan olmadan hayata tutunmak olur mu?
Senin iznin olmadan karın doyurmak olur mu?
507. Şüphesiz benim inancım; ben sadık bir köpeğim
Ki senindir bütün kanım ve bedenim
508. Sana bir sır vermek isterim, dinler misin?
Bunu sen bilirsin, ben kimim ki bileyim
509. Sen beni çok iyi bilirsin Allah'tan sonra
Ki ayırabilirsin doğruyu yanlıştan bir daha
510. Senden hiçbir şey saklamadım ben
Kimi koyabilirim bu âlemde senin yerine ben
511. Aramızda olanlar iyi ve kötü de olsa
Ne yapabilirim yine hüsranda yım aslında
512. Sen bize dost ve düşmana ziyansın
Tüm bu olup bitenlerden haberdarsın
513. Her ne kadar ayıplasalar da beni
Kendilerinden söylemezler mi bütün dediklerini
514. Haksız yere şah kötülük etmesin
Ayıp arayanların ağzına söz vermesin
515. Bu kapı bin kere daha açılmalı idi
Senin kalp temizliğin ilahi aşka dönmez miydi?
516. Eğer birisini garip gösteriyorsa doğruluk
Öyleyse garip değildir doğruluğu terk etmek, doğrudur

517. Doğrucular bu görüşe işaret ederler
Doğrusu oklar da eğri yayı isterler
518. Onlar aşk yıkıntılarının yiğitleridir
Gökyüzünü değirmen taşı gibi çevirir
519. Eğer değilsen doğruluk topluluğunun içinde
Şeyhi bir daha istemek niye
520. Doğruların sözü etkin oldu
Şeyh de bu sırlara vakıf oldu
521. Bakmaz isen kendi kendine
Göremezsın kendindeki karışıklıkları sen bile
522. Can cana, gönül gönüle denktir
Canın ve gönlün muradını bulmak gerekir
523. Can ve gönlün arasında ikilik başlarsa
Özürler ve bahaneler gelir vücuda
524. Akıl, vehm ve hayal yok olur
Dil ve edebiyatta ayrılık olur
525. Canın mülkü âlemi kapsar
Sonrasında her yanı güzellik kaplar
526. Her şey hiçtir ve hiçbir şey ondan gayrı değildir
Her ne kadar güzel gözükse de hepsi günahın eseridir
527. Dosta şirk koşmak uygun mudur?
Ne varsa ondandır doğru mudur?

528. Tüm bu şatafat boştur
Akıl, doğruluktan başkasında yoktur
529. Selam olsun bizden onun ruhuna
Ne de güzel söylemiş Ahkemü'l Hâkimâ
530. Eğer kaybettiysem ben kendimi
Ne yapabilirim, yapmaktan başka takdir edileni
531. Tüm kazançlarım ziyana uğramış
Şirk elbette bunların arasındaymış
532. Kendine tapmak beterdir Lât ve Uzzâ'¹⁹ya tapmaktan
Allah'ın o habercisine olsun selam

23

Sözün Sonu

533. Çok yazmaktan sıkıntı doğar
Hikâyeyi kısa tutmakta fayda var
534. Eğer iki beyit yeteydi şahın gönlüne
Kısaltırdım bu hikâyeyi elbette
535. Nisan aylı yeni bir baharda
Nezm ettim bu şiiri, Cümâdü's Sâni ayında
536. Kutlu olsun o Nevrûz bayramı
Altı yüz doksan dokuz yılı

¹⁹ Cahiliye devrinde müşrik Arapların ilah saydıkları bazı putlar vardır. Bunların en meşhurları Hubel, Lât, Menât ve Uzzâ'dır. Lât, güneş ilahı olarak bilinir. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde bu ad geçer (Sad/3, Necm/19). Pala, a.g.e., s. 284.

537. Gönlüm aydınlansın diye yazdım bu şiiri
Nevrûz için hediye olsun şimdi
538. Buldum aynı Âb-ı Hayat gibi
Kara toprak üzerinde akan ışıltılı su gibi
539. Ay ve yıldızların üzerinde, feleğin burçları
Beş yüz ellidir beyitlerin toplamı
540. Onu beyit beyit gizemli kıldım
Suyuna toprağına aşk kattım
541. Şahlar şahının merhametli bakışı
Çıkartır ortaya saklı olanı
542. Hala ümidim var, beni kabul ede
Lütfüyle tutup elimden çeke
543. Şahın iktidarı payidar ola
Düşmanın başı kılıçla kopa
544. Her daim tahtın da, bahtın da açık olsun
Dostların şad, düşmanların harap olsun
545. Ömrün Kaf Dağı gibi müstahkem
Günün ve gecen, yıldaki ayların hoş ve hürrem
546. Hatm oldu devletli şahın duasıyla
Selam olsun Allah Resûl'una

V. BÖLÜM

TRANSKRİPSİYONLU METİN

1

Der-Tevhîd

1. Minnet ez-Zü'l-Celâli Ve'l-İkrâm
Be-dû âgâz u gâyet ü encâm
2. Âferînde-i vücûd u 'adem
Pîş-gîrende-i hudûs u kıdem
3. Ber-güzînde-i haqq ez-bâtl
Kâr-perdâz âmil ü âtl
4. Reh-nümâyende-i hitâbînân
Mûnis-i bî-dilân u miskînân
5. Mâlik-i mülk-i evvel ü âhîr
Vâzih-ı hakk-ı bâtın ü zâhir
6. Evliyâ-yı râz-dâr-ı pinhâneş
Enbiyâ-yı kâr-sâz-ı fermâneş
7. Ez-Şafîyyullah ez-mebâdî-i kâr
Der-girifte bidâyet-i edvâr
8. Gerçi dânem, negüyem ez-gendem
Tersem ez-i' tirâz nâ-merdem

9. Kerde ber-mücib şümāre-i ʿāmm
Ber-Nebiyullāh ān şümāre tamām
10. Devr-i tūfān zi-ümmeleş ber-ḡāst
Çi küned coz çünān niyāmed rāst
11. Çün işāret sū-yı Ḥalīl āmed
Ḥalk-rā vaʿ de selsebīl āmed
12. Ū be-ümmeṭ neḡāst illā ḡayr
Līk ḡāşır-ı naḡar be-bīned ḡayr
13. Pes ez-ān çün resīd devr-i Kelīm
Hem nekerdend ümmeleş taʿ zīm
14. Līk Firʿavn egerçi bühtān kerd
Netevānist defʿ-i şuʿbān kerd
15. Rūḡ-rā baʿd-ez-ān mücessem kerd
Bī-meded, nāmeş ibn-i Meryem kerd
16. Nefeseş gerçi şed cihān cān dāşt
Mürde-i ceḡl-rā çi dermān dāşt
17. Rāyet muʿcizāt bürde be-māḡ
Nevbet daʿvet-i Ḥabībullāḡ
18. Gerçi levlāk būd der-şāneş
Ġuşşahā būd zi-ibn-i ʿummāneş
19. Herçi āyed be-dān kez-ū bāşed
Herçi zi-ū āyed ān nikū bāşed

20. Ki ne Fir'avn ihtiyār nedāšt
Belki Mūsā hem-iḳtidār nedāšt
21. Hızır nā-cüste Āb-ı Hayvān ḥüred
Ān ki cüst ü neyāft çi tevān kerd?
22. Ey münezzeh şifātet ez-evşāf
Herçi güyem būd muḥāl ü güzāf
23. Neresed der-kemāl-i tū idrāk
Piş-ez-în nīst ḥadd-i müşt-i ḥāk
24. Hem-tū güyī, ki güyed ez-tū dıger?
Neresed der-tū vehm ü 'aql ü nezer
25. Neresed der-şifāt-ı zāt-ı tū kes
Tū tevānī resid der-ḥöd u bes
26. Menem u kaç r-ı baḥr-ı ḥayrānī
Men çi güyem dıger tū mī dānī
27. Lık negüzired ez-münācātem
Çün tū bāşī mücīb-i da'vātem
28. Vird in 'āciz şikeste müdām
Bes būd Zü'l-Celāli Ve'l-İkrām

2

Münācāt Bā-Ḥudā Ve Na't PeyāMBER

29. Nazār-i yā müfterih el-elbāb
Sebeb-ı yā müsebbib-ı el-esbāb

30. Merḥamet kün ki vaqt-i merḥamet-est
Gerdenem zīr-i bār-ı ma^ç şīyet-est
31. Hiç kem gerded ez-hizāne-i ^ç ām
Kī be-baḥşī günāh-ı müştī-i ḥām?
32. Çün tū perverdīm be-evvel-i kār
Hem-be-āḥir mīfīgenem, ber-dār
33. Gerçi ez-rū-yī ^ç afv-ı tū ḥacilem
Raḥm kün zān ki bes şikeste dilem
34. Ber-men u bī-kesī men baḥşāyī
Der-i der-beste-i dilem be-güşāyī
35. Rehber u reh-nümāy u reh-dānī
Der-heme ḥāl ḥāl-i gerdānī
36. Mī tevānī zi-ğam rehā-yī deh
Ne zi-peyvend ḥōd cüdā-yī deh
37. Bā-ğam ḥişem āşinā ger-dān
Ne serem hem-çü āsyā ger-dān
38. Baḥşīşī kün zi-ḥil^ç at-i ḥāşşem
Rah-ı deh sū-yī şıdḳ ü ihlāşem
39. Pertevī deh zi-nūr-i nefes-i nebī
Maḥrem-i Ḥaḳḳ-ı Muḥammed-i ^ç Arabī
40. Şadaḳallāh yā Resūlallāh
Rehber-i ümmet ü şefī^ç -i günāh

41. Pişvā-yī muhācir ü enşār
Reh-nümāyende-i ūlū'l-ebşar
42. Hātīm-i enbiyā be-ķavl-u Hūdāyī
Hādī-i eşfiyā be-her dü serāy
43. Hücetü'l-Haķķ be-sūre-yi ihlāş
Mehdī-i enbiyā be-da' vet-i hāş
44. Çi digeṛ māned? Şūd sūhan-ı kūtāh
Çün Hūdā hāndeş Habībullāh

3

Der-Medh-i Şemse'd-dīn 'Alī Şāh Nīmrūz

45. Ba' d tevḥīd ü na' t-ı peygember
Midḥat-ı şāh-ı şarķ-ı uli'ter
46. Şehr-yār-ı bülend aḥter ü baḥt
Nāzeş u iftiḥār efser ü taḥt
47. Ān ki himmet-i refi' eş hest
Āsmān bā-' ulüvv-i ķadreş pest
48. 'Ālem ez-' adl-i şāmileş ābad
Nev ser-efgende melik-rā bünyād
49. Taḥt-ı emreş memālik-i 'ālem
Fevķ ber-tuḥme-i benī Ādem
50. Şems-dīn Şāh Nīmrūz 'Alī
Ķātil-i el-müşrikīn çün şīr-i melī

51. Ān ki çün rāyeş intizām küned
Nūr ez-ū āftāb vām küned
52. V'ān ki gerziş be-^ç arşa-gāh neberd
Ez-ser-i düşmanān ber-āred gerd
53. V'ān ki kilkeş çü der-şerīr āyed
Cān nev der-cihān be-berāyed
54. V'ān ki tīreş çü ez-kemān be-cehd
Felek ez-rāh-ı keh-keşān be-cehd
55. V'ān ki lutfeş çü dest-gīr şeved
Der-mefāşıl-ı şerīk sīr şeved
56. V'ān ki ger ber-zamāne qahr küned
Nūş-dārūş hem-çü zehr küned
57. ^ç Ālem-i ^ç ilm-rā ^ç alem başed
Şāhib-i el-seyf-ul-ķalem başed
58. Pīş-i ū ser-nihāde ber-ıtlāķ
Hūsrevān memālik-i āfāķ
59. Leşkereş-rā ne hadd ne endāze
Ķāf tā Ķāf ez-ū pūr-āvāze
60. Āsmāneş be-ṭav^ç hidmet-gār
Āftābeş be-ṭab^ç gāşīye-dār
61. Herçi güyem be-cāy-i hōd başed
Līk ū mā-verāī hadd başed

62. Herçi ān der-menākıbeş āyed
Veż der-i rāy-i şākıbeş āyed
63. Ū ez-ān bīş u bīşter başed
Ki der-efvāh Ebü'l-beşer başed
64. Der-heme çiz ez-heme mümtāz
Ez-heme bī-niyāz u bā-heme sāz
65. Ū çü mecmū' a-yı hüner bāşed
Rāh-ı ū şive-i diger bāşed
66. Netevān güft ez-ū ve ez-digerī
Gū be-bīn ger nedid kej-i nazārī
67. Herçi der-ḥadd-ı imtiḥān āmed
Vaşf-ı zāteş verā-yı ān āmed
68. Ba' d-ez-īn pes reh-i du' ā pūyem
Belki tā-zindeem du' ā gūyem
69. Tāce'd-dīn Şāh-zāde-i ' ālem
Ḳurretü'l-' ayn-ı Ḥüsrev-i ā' zam
70. Bü'l-ma' ālī-i Muḥammed bin ' Alī
Meyve-i luṭf-ı bāğ-ı lem-yezelī
71. Bād der-' izz u nāz-perverde
Şāh ez-ū ū zi-şāh ber-ḥürde
72. Ḥaḳḳ Te' ālā zi-çeşm-i zaḥm be-dān
Dāredeş der-zamān-ı emn ü emān

73. ‘Ömr ü iqbāl bād-ı çendāneş
Ki nebāşed pedid pāyāneş

4

Der-Şeb-i Nazm-ı Īn Meşnevī ve Güft ü Gū-yı Şā‘ ir Bā-Şeb

74. Şeb-i Nev-rūz der-ħarābe-i ħiş
Cām u cān u men u ħarābe-i ħiş
75. Ĥālī el-seyr būd pindārī
Bī-ħaber būdem ān şeb-i tāri
76. Baħt maħrūm kerd u nevmīdem
Şeb-i ‘ayş ez-vişāl ħūrşīdem
77. Cām u cān u ħarābe-i rūh-efzāy
Ten-i bī-cān-ı men sitem-fersāy
78. Tā-negūyī meger ħarābe-i mey
Ne taşavvur çünin mekūn hey hey
79. Şişe-i dāştem zi-ħūn-ābe
Pür çünān kez şarāb-ı ħarābe
80. Digerān der-neşāt-ı Nev-rūzī
Men dil-ħaste bā-ciger-sūzī
81. Ne kesm hem-zebān be-ğayr-ı ħalem
Ne be-coz defterem kesī maħrem
82. Müje ez-ħūn dīde-i cedvel-keş
Ciger ez-sūz-i sine pür-āteş

83. Çün bûd bende-i çü men mazlûm
Ez-besâṭ-ı ħudâygân maħrûm
84. Bezm-i şâh-ı cihân ħoş u ħurrem
Şaħn-ı büstân-serâ çü Bâġ-ı İrem
85. Ĥâşşa ceşn-ı mübârek-ı ser-ı sâl
Serv der-raķş u bülbül ender-ı ħâl
86. Bende-gân-ı diger be-‘ ayş u sürûr
Geşte meşġül u men çünîn mehcûr
87. Nâ-sipâsî u nâ-şikîb-âyî
Her dü ħaşıl zi-nâ-tevân-âyî
88. Ne ġalaṭ mî künem çi mî ġüyem
Bûd der-kıble-ı rızâ rüyem
89. Ĥâṭib-ı ħâṭirem bi-avnillâh
Refte ber-minber menâķıb-ı şâh
90. Şükr-hâ ez-vücûd-ı ü mî kerd
Zıkr-ı in‘âm vücûd-ı ü mî kerd
91. Müteħayyir be-mânde der-şıfateş
Ki birûn bud zi-ħadd-ı ma‘rifeteş
92. Şüd miyân-ı men ü Şeb ez-kem ü biş
Süħanî çend ħesb-ı ħâlet-ı ħiş
93. Şeb-ı rüşen dil siyah câme
ġüft: “ Ĥâmî mekün be-zen ħâme

94. Nazm kün mācera-yı men bā-Rūz
Nedihem mühlet in-şebet tā-rūz
95. Nāme-yi nazm-ı tū bahāne künem
Kışsa-yı pīş-i şeh revāne künem
96. Tā-merā ez-‘ azāb ber-haned
Dādem ez-Āftāb bestāned ”
97. Güftem: “ Ender huzūr be-bāşed
Tā-ki ber-ħaqq-ter u firih bāşed
98. Bī-tavaşşu-ı sūhan neyāyed rāst
Mutavaşşı-ı miyān-ı ħavf u recāst
99. Tā-tavaşşu-ı miyān-ı mā neşevēd
Ĥaqq u baḡıl zi-hem cüdā neşevēd
100. Mācerā-i her dü der-miyān ārīd
Ger be-inşāf u dād be-sipārīd
101. Ver-ne zān pes-be-bār-gāh revīd
Her-dü bā-hem be-dād-ħāh revīd”
102. Güft: “ Ezdād-ı cem ’ key būd-est?
Rāh-ı Şeb pīş-i Şem ’ key būd-est?
103. Her kücā men derāyem ū be-reved
Hergiz in mācerā nikū nereved”
104. Ez-siyāhān-i maḡbaḡī der-ħāl
Nām-zed kerd ḡaşidī çü nekāl

105. Kāşid-ı ānkī peyām bürd u be-reft
Hem-çü düd-ı siyeh be-tāb u be-teft
106. Çün be-maşrık resīd şubh be-tāft
Bīş reften diger mecāl neyāft
107. Bāz-gerdīd hem-çü bād-ı debūr
Der-zemānī be-reft rāhī dūr
108. Āmed u zīnhār hāst zalūm
Ki: “ Nerefte-est pīş-i āteş-i mūm
109. Nīstem merd īn risāle u rāh
‘Özr ‘aczem zi-‘afv-ı hīş be-hāh”
110. Çün be-dānist Şeb ki ma‘zūr-est
‘Acz-i Mūsā u āteş-i Tūr-est
111. Güft: “ Hān, maşlahat çi mī bīnī
Saltanat key reved be-sikkīnī
112. Hest īn kār kār-ı nā-bākī
Bād der-çeşm-i ū zend hākī”
113. Güftem: “ Īn reh be-pāy-ı bād-ı Şabāst
Her ki diger reved be-dest-i hebāst”
114. Bād-rā der-zamān taleb fermūd
Tā-bedān bende-gī kıyām nümūd
115. Derd-rā çün nebūd dermāneş
Best hālī kemer be-fermāneş

116. Der-miyān şüd muḳaddem-i nuḳabā
Ḳudve-i sālikān bürīd Şabā
117. Pīšem āmed pes ez-sūāl u cevāb
Āḫirü'l-emr ber-ṭarīḳ-i şevāb
118. Güft: “ Men bī-garez-ı miyān-bendem
Ki be-ḫayr-est ḳaṭ' u peyvendem”
119. Bā-Şeb in-maşlahat ḳarār girift
Hem-ber-in-ṭālī' iḫtiyār girift

5

Bürden Bād-ı Şabā Peyām-ı Şeb-rā Ez-Berā-yı Rüz ve Āgāz-ı Peykār

120. Şeb firistād pīş-i Rüz resül
K: “ Ey cihān-gerd-i fitne-cū-yi fuzül
121. Her şeb ez-fitne-i tū tūre-terem
Çend dārī çü Rüz ḫire-serem
122. Herçi be-gürīḫtem zi-meşgale-yi
Āmedī der-girifte-i meş'ale-yi
123. Heme ber-hem zedī velāyet-i men
Ber-şikestī sipāh u rāyet-i men
124. Pā-yı bīrūn-i mene zi-ḫadd-ı ḳıyās
Ber-rehm bīş ez-in merīz elmās
125. Ba' d-ez-in terk ser-firāzī kün
Bā-büzürgān be-ḫurde-bāzī kün

126. Bā-minnet dest-i dürüstem neşevēd
Kāret ez-pīş bīş u kem neşevēd
127. Tā-be-şām ez-seher sitiz künī
‘Ākıbet hem-zi-men giriz künī
128. Çün siyāhān-ı men hurūc künend
Der-ufuķ ber-mu‘ākıb tū zenend
129. Ez-tū çendān keşend kez bes-i hūn
Şevēd ālūde-yi dāmen-i gerdūn
130. Tū-yī u mağrib u hezimet-i hīş
Sū-yi maşrıķ mekūn ‘azimet-i bīş
131. Hem-ber-ın şart eger karar dehī
Terk āşub u ıztırār dehī
132. Hız u ger nız-rāy-i ān dārī
Ser zi-mağz-ı sebük-i girān dārī
133. Tā-be def’-i tū hem-kıyām künīm
Ba‘d-ez-ın kaçd intikām künīm
134. Yek şebihūn künem be-leşker-i zeng
Ki hezimet berī be-şed ferseng
135. ‘Elem-i fitne-i ser-nigūn künemet
Ez-ħudūd-ı cihān birūn künemet”
136. Āħirü’l-emr ilçi-i Şabā
Şüd güşāde-zebān u beste-i kabā

137. Rāh maḳṣad girift muste' cel
Tā-be-hāver ki būd ser-i menzil
138. Rāyetī dīd ba-hezār şükūh
Ki ber-āverd ser zi-ḳulle-i kūh
139. Hüsrevī tāc u taḥteş ez-āteş
Çarḥ der-mevkibeş ' ammārī keş
140. Leşkerī hem-çü zerre bīş ez-bīş
Tiġha ber-keşīde ez-pes u pīş
141. Yek-dil u şed-hezār sūr u sūrūr
Yek-ten u şed-hezār çeşme-i nūr
142. Şüd zi-heybet-i Şabā ' araḳ-rīzān
Reft çün zerre-i üftān-ḥīzān
143. Herçi nezdīk-ter be-ḥūr mī şüd
Ez-tef u tāb germ-ter mī şüd
144. Çün şeved muḥterīḳ Şabā çün berḳ
Ez-Şabā tā-sümüm nebūd ferḳ
145. Gerçi ḫāḳat nedāşt hem hoş hoş
Reft çün bād der-dem-i āteş
146. Heme peygām-ı şeb güzāred be-Rūz
Germ şüd maġz-ı Āftāb ez-sūz
147. Bāng zed ber-Şabā ki: “ Yāve megūy
Zulmet ez-ḫab'ı Āftāb mecūy

148. Tā-ki başed Şeb muḥāl-ı endiş
Ki firisted be-men risālet-i ḥiş
149. Ez-Şeb āvāre-ter-i digeḥ ki būd?
Zū cigere ḥāre-ter-i betere ki būd?
150. Be-tehevür zi-men süḥān güyed
Ki būd kū süḥān zi-men güyed!
151. Key be-rāzed siyah giliḥi-rā
Kū be-rāned çü men kerīḥi-rā?
152. Ḥükm ber-men küned be-āy u māy
Be-negerīd āḥire ez-berāyi Ḥudāy”

6

Pāsuḥ-ı Rüz Be-Şeb

153. Bā-Şabā güfte: “ Dem mezen digere
Be-risālet ḫadem be-zen digere
154. Bāz-gerd ez-hemīn ḫadr su-yi Şeb
Ki: Zi-nā-dāni tū niş ‘ aceb
155. Çün tū-yi-rā çu ḫadd-ı pāye-yi māş?
Ḥöd sevād-ı tū ‘ aks-ı sāye-yi māş
156. Geḫget dil ki hem-çü ruḫ-i siyāḥ-est
Rüşen ez-‘ aks-ı şem‘ dān-ı māḥ-est
157. Şem‘ -i mah ger nekerdemī rüşen
Key şüdi gül-hen-i tū çün gül-şen

158. Rū-yı tārīk-i tū çü dūd-i tenevvür
Der-ḥüred rāstī muḳābil-i nūr
159. Cā-yi tū çāh-ı teng ü tār būd
Künc-i tārīk u neft u ğār būd
160. Her-maḳāmī ki bāz-perdāzem
Geh-geheş sāye ber-ser-endāzem
161. Çün şevd ‘ aks-i men ez-ū ḥālī
Ḥalvet-i ābād-ı ḥōd künī ḥālī
162. Der-ġalaṭ üftāde-yi bā-ḥiş
Ser ü kārī nihāde-yi bā-ḥiş
163. Ez-dimaġet birün künem sevdā
Negüzārem ki dem-i zen-i ferdā
164. Ki çünin būdī āmir u nāhī
Ki merā zir-dest mī ḥāhī?
165. Be-dırāzī-yi ḥōd meşev maġrūr
Tirē-ter hem nebāşī ez-deycūr
166. Men çünānet fūrū berem be-zemīn
Ki zi-men yād nāverī pes ez-īn
167. Āmedem, berg kār-ı ḥiş be-sāz
Tā-ḳıyāmet zi-tū ne-gerdem bāz”
168. Ḥāst ruḥşat-ı Şabā u bāz āmed
Çün meş‘ aviz ki mūhre-bāz āmed

169. Hând her gûne zi-âftâb haber
Kerd Şeb-râ çü dūd zîr ü zeber

170. Her cevâbî ki Rûz bâz-nüvişt
Hem-çü âteş fütâd der-engişt

7

Peygām-ı Düvvüm-i Şeb Berây-i Rûz

171. Bâz Şeb dâd rûz-râ peygām
Ki: “ Çenîn ber-mekeş be-çarḡ-ı a^ç lām

172. Men cihân-dâr bûdem ez-evvel
Ne tû ne Meh ne Müşterî ne Züḡal

173. Ked-hüdâ-yi cihan be-hükm-ü Hudây
Menem u men be-^ç aḡl-rüşen-i rây

174. Ḳullê-i îñ bülend ḡarem-râ
Ya^ç nî îñ-ḡal^ç a-i çehârüm-râ

175. Dîde-bânî muḡîm mî bâyest
Çeşm-dârî ^ç azîm mî bâyest

176. Behr-i ân ber-gümâştend tu-râ
Tâ-be-eknûn be-dâştend tu-râ

177. Ger sūḡan der-mu^ç amilet başed
Didê-bân-râ çî menzilet başed?

178. Hem-çü ^ç İsa be-mândê der-râhî
Çün küñî da^ç va-i şehen-şâhî?

179. Mā-verā-yi tū çend hūkkām-end
Kez tū ber-ter-nişîn in-bām-end
180. Heme ber-tū muhîṭ u mā-fevk-end
Heme bā-taht u efser u tavḳ-end
181. Nîst bālā-yı men kesî diger
Menem u memleket zi-men yek-ser”

8

Pāsuḳ-ı Rūz yā Hūrşîd Be-Şeb

182. Rūz güfteş: “ Çi türrehāt-est in
Sūḫan-ı ḫaşv bi-ḫayāt-est in
183. Rā-yi tārîk-i tū çî rāy zened
Meger ender-i hezîme nāy zened
184. Men cihān-dār u men cihān-tābem
Ber-zemîn u ber-āsmān tābem
185. Heft-iḳlîm-i āsmān dārem
Der-miyān-ı taht-geh ez-ān dārem
186. Tā-būd der-miyān-ı heft-iḳlîm
Rāst ez-her sū-yi se-baḫş u dū-nîm
187. Baḫr ü berr, ṭul u ‘arz, şîb u firāz
Ez-heme terbiyet negîrîm bāz
188. Sāl tā-sāl tavf mülk künem
Bîḫ ü bünyād-ı cevr ü zülm künem

189. Dārem ez-rāh emr-i bār-ı Hudāy
Minber-i şer‘ u dār ‘ adl be-pāy
190. Heme der-emn u zīnhār-ı men-end
Nīk-ḡāh u sipās-dār-ı men-end
191. Kūh ez-men kemer-i girān dāred
Ez-cevāhir ki der-miyān dāred
192. Baḡr ez-men küned ḡezāyīn pūr
Der-kenar-ı seḡāb rīzem dürr
193. Ḥāk-ı efsürde-rā be-cūşānem
Baḡ-rā sürḡ u sebz pūşānem
194. Ḥōd cihān-rā menem mürebbī u bes
Çi keşem çün şeb-i dırāz nefes”

9

Peyḡām-ı Süvüm-i Şeb Berāy-ı Rūz yā Ḥürşīd

195. Şeb diḡer-bāre reft bā-ser-kār
Kerd ber-yek cevāb şed inkār
196. K: “ Ey be-cevr u sitem şūde meşhūr
Be-tū nezdīk būd u zi-tū dūr
197. Ḥāşşa u ‘ āmme-rā vebāl u helāk
Ki küned i‘ timād ber-nā-pāk?
198. Dūd bī-behre ez-tū vü tārīk
Bāyedeş sūḡt çün şeved nezdīk

199. Teşne-gân-râ besî be-teft u be-tâb
Küşte-yi der-ţârîk hacc bî-âb
200. Tû ki der-deşt-i Kerbelâ dîdî
Ki çi mî reft u mî pesendîdî
201. Geştî ân-rûz yâr-ı ehl-i sa'îr
Deşt ü şahrâ be-tâftî çü eşîr
202. Kaşd-ı ferzend-i Muştafâ kerdî
Bâ-peyember çünîn vefâ kerdî
203. Çi tevaqqu' küned zi-mihr-i tû kes
Yâd-gâr-ı in-münâfîk zi-tû bes"

10

Pâsuḡ-ı Rûz

204. Rûz güft: “ İn çi zûr ü bühtân-est
Ki riyâ pîşe-i tû fettân-est
205. Ger münâfîk menem tû-râ çi hâlel
Çend ez-âşûb-i ümmetân cedel
206. Tâ-Hûda ber-ki efgend tâvân
Tû höd İne'l-Münâfîkîn ber-hân
207. Der-cihân zulmet ez-netîcê-i tûst
Nezd-i dâna ḡaḡîkât-est u dürüst
208. Ān-heme zulmet u ḡalâlet kerd
Netevânî be-men ḡavâlet kerd

209. Dil-i tārīk-i āl-ı Ebū-Süfyān
Būd ber-mekr u hıyelet u hezeyān
210. Ma^ç rifet der-miyān mecāl nedāšt
Cehl-şān coz ber-ān muḥāl nedāšt
211. Sīne bāyed ki pāk u şāf būd
Reng-i zāhir muḥāl u lāf būd
212. Ez-ḍelālet çı rüşenī āyed?
Ez-siyāhī siyāhī efzāyed
213. Ğayret-i ān segān-ı bī-āzerm
Ber-dilem zed şüdem çü āteş-i germ
214. Kem ne-şüd hergiz ez-dilem ān süz
Hem ber-ın āteşem çenın zān rüz
215. Dest-i hıyelet mezen tū ber-ser-i şāḥ
Der-dem-i ejdehā merev güstāḥ
216. Nīstī merd güy ın meydān
Ne ḥerīf menī yakın mī dān”

11

Peygām-ı Çehārüm-i Şeb Be-Ḥürşid

217. Şeb diger bār geşt āşüfte
Ki: “ Merā Rüz nā-sezā güfte”
218. Güft ez-rū-yi cidd ne ez-ser-i lāğ
K: “ Ey tebeh kerde ez-fuzül-i dimāğ

219. Gerçi ‘ālem ne-verd u seyyāhī
Nūr baḥşende hem-çü mısbāhī
220. Men besī cāyhā resīdestem
Çīzhāyi ‘acīb dīdestem
221. Ki tū hergiz be-dān resīde ne-ī
Ez-kesī nīz hem-şenīde ne-ī
222. Der-dimāget çi naḥvet-est u menī
Ki merā güftē-yī: “ Ne merd-i menī”
223. Men çünin ferd-i ḥırқа-pūşiem
Bā-çünin bī-zebān ḥamūşiem
224. Men cihān-ı pehlevān-ı āfākem
Cüft-i tū nīstem ki men ṭākem
225. Men be-deh merd be-şikenem dü hezār
Yek şebīḥūn u deh hezār sevār
226. Men budem hem-reh-i tōhmeten gürd
Verne tenhā ki reh be-Tūrān bürd
227. Refte İsfendiyār-ı rüyin-ten
Der-penāh-ı sevād-ı leşker-i men
228. Heme şeb kerde-em ‘ases ber-kār
Tā-negerded zi-ḥaremges deyyār
229. Sırr-ı merdān rāz dārem men
Sırr-ı merdān cān-sipārem men

230. Zengyān-ı siyāh-pūş menend
Ki yekî-end u şed hezār tenend
231. Şeb-i tār ez-nehībşān her dem
Be-füsürd der-‘ urūķ-ı şîrān dem
232. Neniḫāyend şābit u seyyār
Be-kesî bi-ḫuzūr-ı men dîdār
233. Mūnis-i bî-dilān bî-dārem
Hem-dem-i ‘ aşıkān bî-yārem
234. Hem-reh-i şeb-i revān rāz menem
Meşhed-i ‘ ālem niyāz menem
235. Şeb-i mi‘ rāc u ḳadr u ādīne
Der-berāt menend dîrīne
236. Rūze-dārān ki teşne-i zārāned
Çeşm ber rāh-ı Şām-ı men dārend
237. Mî reved Rūz u bāz mî ḫended
Dehen-i rūze-dār mî bended
238. Teşne ez-teff-i āftāb-ı Temmūz
Vez şafaķ der-şekk üftāde henüz
239. Men çü ḫōd-rā nümūdem ez-ser-i bām
Ber-‘ aķab der-resîd leşger-i Şām
240. Bāng-i Allahü ekber āverdend
Girih ez-nā-yi rūze vā kerdend

241. Āṣhā-yi lezīz pīṣ ārend
Bīṣ-i her sā^c atī zi-pīṣ ārend
242. Der-ḳadeḫ-i ābhā serd çü zeng
Ber ṭabaḳ-ı mīvēhā reng-ā-reng
243. Ez-vücūd-i men ihtizāz künend
Der-^c ayṣ u neṣāṭ bāz künend
244. Bāng-ı kūs seḫer çü ber-ḫīzed
Herkes ez-cüft-i ḫīṣ be-gürized
245. Cümle ez-heybet u ḫarāret-i nūr
Geṣte bī-tūṣ ü tāb u ḫuvve ü zūr
246. Ber-cehend ez-miyān-ı cāme-i ḫāb
Der-ṣevend ez-ḫatar be ḫāne-i ḫāb
247. Dest-i ḫācet ber-āsmān gīrend
Müḫr-i esrār ber-zebān gīrend
248. Rūz gammāz-ı rūze-dārān-est
Ne ki ū-rā hemīṣe kār-ı ān-est”

12

Pasuḫ-ı Rūz Be-Şeb

249. Rūz bār-ı diger be-cūṣ āmed
Bā-şeb-i tīre der-ḫurūṣ āmed
250. Güft: “ Ey ḫuşk-i mağzter-i dāmen
Çend ḫāhī cedel zeden bā-men

251. Meger ān-cā ki mī resi ʿadem-est
Verne nā-dīde der-vücūd kem-est
252. Yāver-i fāsıķān-ı düzd-i firīb
Ejdehā-yı heybet u neheng-i nihīb
253. Be-tū müstazhirend ehl-i fesād
Çün tū der-ẓulmetend ehl-i tezād
254. Zır-i dāmen girifte şeb-rev-ra
Rāheş āmūhte birün şev-rā
255. Be-tū mensüb şüd siyah-kārī
Çend bī-şerm-ī u tebeh-kārī
256. Tālibān-rā zi-rāh mī fikenī
Püşt-i müşt-i zaʿif mī şikenī
257. Rüz-şān bāz men be-rāh ārem
Ez-beyābān be-ḥāne-ķāh ārem
258. Tū-yi ān zāl-ı pür-firīb ü fiten
Be-ḥavādiş-i hemişe ābisten
259. Ez-tū her şeb ki rüz mī āyed
Şeğab u şūr u fitne mī zāyed
260. Ne-būd kār-ı men nihān-kārī
Düzd-ī ü şeb-revī ü tarrārī
261. Tū der-āyī cihān şeved dil-gır
Şubḥ-dem be-şiküft çü gonce-i zamır

262. Ber-ḥilāf nehīb-i ŧeb-i hengām
Feriḥī hest der-sepīde-i bām
263. Būd elbette ez-ḥi ez-hemm ü ğam
Dil-i merdüm namāz-ı ŧām-ı düjem
264. Naḳd-i merdān ki reh ŧitāfteend
Heme der-ceyb-i ŧubḥ yāfteend
265. ŧubḥ der-nefes-i ḥiŧ pīl-ten-est
Bā-ṭelāye-yi sipāh-ı tīĝ-zen-est
266. Çün ber-āred zi-ceyb-i maŧrık ser
Der-dehend ez-vuŧül-i rüz ḥaber
267. Hem-ḥurūsān bāmdād-engīz
Der-cihān efgenend rüst-ā-ḥīz
268. Hem-münādī-i girān-ı Beytullah
‘Ālemī ḥufte-rā künend āĝāh
269. Tā-būd rüze-dār bā-men ḥoŧ
Ḥoŧ būd çün Ḥalīl ber-āteŧ
270. Rū-yi der-ḳıble-i namāz künend
ŧükr-i in‘ām bī-niyāz künend
271. Zi imtilā-yı bīm ānki hem-çü enār
Be-mükidd-i merdüm ez-girānī bār
272. Çün ŧüdent ez-girānī-yi tū melül
ŧikemī pür zi-meŧreb ü me’kül

273. Ser be-bālīn-i gāflet āverdend
Cāme çün müsterāḥ pūr kerdend
274. Der-cihān herçi cān-ver başed
Cümle-rā cünbiş ez-seḥer başed
275. Çend gūyī zi-Şām u Şeb, ḥāmūş
Ber-ser u rīş-i ḥōd cihān mefrūş
276. Ger heme sū zi-yek gārīb būd
Key-et ez-ḥoş-dilī naşīb būd?"

13

Peygām-ı Pencüm-i Şeb Be-Rūz

277. Şeb çü be-şenīd tıyre geşt ‘aẓīm
Güft: “ Āh ez-cefā-yi çerḥ-i le’im
278. Men çü deryā keşīdeem dāmen
Ser büzürgī hemī küned bā-men
279. Rūz mī gūyedem siyeh-kārī
Tevbe yā Rabb ez-īn güneh-kārī
280. Pes siyeh-pūş eger siyeh-kār-est
Der-cihān zi-īn gürūh bisyār-est
281. Ne tevehhüm geh-gehī zi-ṭennāzī
Bürka‘ ez-ebr-i tīre mī sāzī?
282. Be-siyāhī şikest-i men çi künī
Şıfat-ı reng-i gest-i men çi künī

283. ‘Anberem, ‘anber-i siyeh-çerde
Hû-yi hoş bāz bû-yi hoş kerde
284. Ki ne serd u hunük çü kâfûrem
Be-dû cevî-i dest-gâh mağrûrem
285. Hâbeşiyân cümle dâğ-dâr-ı menend
Zengiyân tuğme ü tebâr-ı menend
286. Hinduvân reng-pûş-i men bâşend
Heme halka be-gûş-i men bâşend
287. Hulefâ tâ-mürîd-i men bûdend
Bağ-ı islâm-râ çemen bûdend
288. Tâ-be-reng-i men âmedend birûn
Reft ber-vefķ-i rāyeşân gerdûn
289. Tâ-şî‘âr-ı tû pīşvâ kerdend
Resm u âyîn-i hûd rehâ kerdend
290. Sırrşân ez-büzürg-vârî-yi tû
Fâş şüd ez-sefid-kârî-yi tû
291. Heme rengî be-coz tebâhî nîst
Reng-i yek-reng coz siyâhî nîst
292. Tû birûn âverî çü buķalemûn
Der-zemânî hezâr-reng birûn
293. Sebz ü surh ü benefş ü zerd ü sefid
Heme tâc-ı muraşsa‘ -yi hûrşîd

294. Der-siyāhī besī Şafā dīdend
Çü dü gīsū-yi Muştafa dīdend

295. Der-sūḥan şed-hezār bārīk-īst
Āb-ı Ḥayvān derūn-i tārīk-īst”

14

Pasūḥ-ı Rūz Be-Şeb

296. Rūz der-tāb şūd dıger-bāre
Kerd ez-ğuşşa-i pīrehen pāre

297. Güft: “ Eger ber-men i‘tirāz kūnī
Çün sevād-ı ḥōdem beyāz kūnī

298. Men zenem şaykalet, dıger ki zened?
Vez-men üstād-vārter ki zened?

299. ‘Anberī lik būynāk çü şūm
Germ ü merdüm-küşī çü dūd-ı semūm

300. Leb-i şīrīn-lebān-ı Rūm u Ḥotan
Ber-sīmīn ber-ān sīb-i zeḫan

301. Dü leb-i zengiyān çü girde-i gāv
Her dü sūrāḥ-ı enfşān çü dü nāv

302. Īn-be-ān ān-be-īn nikū māned
Dīv bā-ḥūr ‘ayn nikū māned

303. Ebr ne bürka‘ -yı siyāh-ı men-est
Belki saḫḫā-yı bār-gāh-ı men-est

304. Çīst ebr-i siyāh? Çetr-i zemān
Egeret dīde-yi rūşen-est be-bīn
305. Tā dehed ebr-i sāye-dār ez-yemm
Be-leb-i teşne-gān-ı bādiye nemm
306. Lu^ç betān-ı nebāt be-gürāzend
Vez semūm-i Temmūz be-güdāzend
307. Şāḡ-rā ez-nebāt naḡl dehend
Berg-i gül ü engübīn be-naḡl dehend
308. Der-ḡavāşşeş netīce-yi bisyār-est
Īn ḡōd ender-i cihān pedīdār-est
309. Reng-i mā-rā ki ber-şümürdestī
Hem tū ān-rā cevāb kerdestī
310. Tū nedānī ki remz-i Ḥızır çī būd
Ger nedānī nikū ve-ger ne çī sūd
311. Ān-çi der-bāb-ı Muşţafā güftī
Ān sūḡan rū-yi der-şafā güftī
312. Çün tū-yī-rā sūḡan be-rāh u ne rāh
Neresed der-Resūl-ı Şallallāh
313. Āl-i ^ç Abbās eger ber-üftādend
Çün tevān kerd ādemī zādend
314. Ne be-reng-i siyāh būd ü sefid
Devlet ü nekbet-est ve bīm ü ümīd

315. Halk-rā zīr-i āsmān-ı bülend
‘Ākıbet munkaṭı‘ şevend peyvend
316. Haqq u bāıl hilāf yek-digerāned
Herkes illā naşīb-i hōd nebürend
317. Sihr-i Fir‘avn mürtefi‘ neşevend
Rişte-yi aşl-ı munkaṭı‘ neşevend
318. Nīst, ger keş ne-dīd sālik rāh
Hiç bākī bi-ğayr-i Vechullāh”

15

Peygām-ı Şeşüm Şeb

319. Şeb-i Yeldā sirişt zengī reng
Dest çün bürd ber-sebū zed seng
320. Güft bā-Āftāb rüşen-dil
“ Keş muḥiṭ-i felek be-merkez-i gil
321. Der-zemānī çü bād-peymāyem
Hem-çü mürğ ez-havā furūd āyem
322. Tū be-Rūz ü Şeb-ı be-ra‘nā-yī
Küre-i ḥāk-rā be-peymā-yī
323. Ger cihān-gīrī ez-dey āmūzī
Be-bürī neng ü ‘ār-ı Nev-rūzī
324. Ser sālet be-cā-yı ḥiş āred
Hayf ez-ān ḥān u mān ki piş āred

325. Bere-yî der-tennûr âvîzend
Nîm sîret zi-ĥân ber-engîzend
326. Ez-büzürgî ü şeh-r-yârî tû
Coz külle gûşe-yi çi dârî tû
327. Gil hemân rîzehâ-yi zer dâred
Der-dehân-ı tû nîz eger dâred”

16

Pasuĥ-ı Rûz yâ Ĥürşîd

328. Rûz şûd bâz germ ve ber-cûşîd
Ki: “ Merâ key tevân be-gil pûşîd?
329. Men ki pîş-i tû ĥurd u muĥtaşarem
Çend bâr ez-cihân-ı büzürgterem
330. Neresed bâ-menet büzürg-serî
Ġam-ı ĥöd ĥûr ki tû merd-i ĥûrî
331. Kemterîn genc ĥâneem deryâ-est
Vâ-pesîn çâker direm-i Cevzâ-est
332. Tû pelâs-ı siyeh be-şed teşvîş
Be-ser ender keşîde-yi hem-çü keşîş
333. Men mütevvec be-efser-i zer-keş
Ber-serîr-i felek-i Süleyman veş
334. Herki-râ ĥâlî‘ eş zi-men başed
Mâlik-i mülket zemen başed

335. Ger tū hestī sevār ber-edhem
Bār-gīr-i men-est im-şeb hem
336. Ger siyāh-ı tū dūr tāzendest
Çerde-yi men henüz bārendest
337. Bā-men āhīr-i nifāk çend küni?
Da‘ va <u > tımçuraç çend küni?
338. Heme kes-rā zi-Rūz şerm ü hayāst
Pāy-i setr ü şalāh ez-ū ber-ğāst
339. Ne çü Şeb kez vücūd-ı ü fuķehā
Bī-ğayā-yi künend çün süfehā
340. Heme endīşe-yi muğāl künend
Meyl u rağbet be-zülf u ħāl künend
341. Şüh-çeşm ü sitīze-rüy şevend
Bī-muğābā be-bām u kūy şevend
342. Şeb-i nā-gāh bī-ğecīb revend
Ki tehī mağz u pür-nehīb revend
343. Çün zi-pişeş bahāne ber-ğīzed
Şad ħicāb ez-miyāne ber-ğīzed
344. Bā-heme kes çü piş-kār şevend
Der-heme çiz yār-ğār şevend”

Peygām-ı Heftüm-i Şeb

345. Şeb digər bāre der-muḥākā şüd
Çün muḥāzāt bī-muḥābā şüd
346. Güft: “ Şūḥī ü ḥadd be-bürd-ī tū
Hoş hoşem nīk ber-şümürd-ī tū
347. Men ne ānem ki nisbetem kerdī
Saḥt bī-vaḳç u rütbetem kerdī
348. Yār-ı ḥalvet-nişīn-i ç uşşākem
Ārzū-mend-i yār-ı müştākem
349. Vaḳt-ı işān-ı hemīşe hoş dārem
Heme şeb-şān-ı piyāle-keş dārem
350. Ber-ser-i kūy-şān ç ases bāşem
Ba-şükr-i māniç meges bāşem
351. Gāh ber-bām pās-bān bāşem
Gāh der-ḥāne mīz-bān bāşem
352. Zaḥme-yi ç üd u zaḥme-yi ṭanbūr
Rū-yi ḥūb u ḥulāşa-yı engūr
353. Ḥāhem āmāde bā-ḥarīf ü nedīm
Münkirem gev suāl kün zi-ḥakīm
354. Ki neḥāhed semāç -ı rūḥānī?
Ki nenüşed şarāb-ı reyḥānī?

355. Hāl-i mışbāh çün ber-efrūzed
Şeb-i hālvēt zi-şem‘ -i men sūzed
356. Bî-ḥuzūr vücūd-ı men der-cem‘
Nedihed hīç rüşenāyī şem‘
357. Bes ki ḥāhed ki rû-yi men bîned
Şeb-i heme şeb zi-pā-yi nenişined”

18

Melûl Şüden Rûz u Āḥirîn Pāsuḥ-ı Ū Be-Şeb

358. Ruz-rā dil zi-Şeb melāl girift
Terk bî-hūde ḳāl ü ḳāl girift
359. Ber-hemîn faşl-ı iḥtişār-nümūd
Dest-bürdī be-i‘ tibār-nümūd
360. Dad Şeb-rā zi-ru-yi ṭa‘ ne-yi cevāb
Ki: “ Zi-cām-ı ḡurūr mest-i ḥarāb
361. Kīst rüşen-künende-yi zūlmet?
Kīst şayḳal-dihende-yi ‘ işmet?
362. Menem inek be-ḥüccet-i rüşen
Gū be-bînend yā tū-yī yā men
363. Ka‘ be ber-seyr-i men künend ḳıyās
Be-men-est iḥtiyāc ḳıble-şinās
364. Hük-m-i şeş-rüz kevn meşhūr-est
Der-Kelām-ı Mecīd mestūr-est

365. Rūz-i maḥşer be-Şeb ne ma‘rūf-est
Ki kıyāmet be-Rūz mevşuf-est
366. Heme ḥōd rūz rūz mī şümürend
Ṭālī‘ sa‘ d u naḥs mī negirend
367. Maşrıḳ ü Mağrib ü cenūb ü şimāl
Men güşāyem be-tiğ-i düşman-māl
368. Şöhre başed be-her-zebān nāmem
Ne çü tū muzlim u siyah-kāmem
369. Gāh Mihrem geh Āftāb-ı sürūr
Gāh Hürşid gāh Çeşme-i Nūr
370. Menem el-ķışsa neyyir-i a‘ zām
Merdüm-i çeşm-i rüşen-i ‘ ālem
371. Heme be-güzār ez-ki kem bāşem
Şāh Şems-est men lāķab-tāşem”
372. Īn be-güft ü der-sūḫan der-best
Def‘ ber-ḥāst çün sūḫan be-nişest

19

Teslīm Şüden Şeb Be-Āftāb ve Medḫ-i Şāh

373. Şeb dāmen-dirāz kūteh-rāy
Ser bi-çāregi-figend be-pāy
374. ‘ Āciz āmed zi-ḫüccet āverden
Tāb bisyār dād ber-gerden

375. Ser telsīm ‘ākıbet be-nihād
Güft bā-Āftāb ez-ser dād:
376. Tū be-rütbet-i firih zi-men zānī
Ki lāqab-tāş-ı Şāh-ı Īrānī
377. Nīst incā dige mecāl sühan
Münkaţı‘ şüd maķālet-i tū vü men
378. Her-yek eknūn be-vus‘ u tākāt-ı hīş
Şīve-yi nīz ber-siyāķāt-ı hīş
379. Pīş-gīrīm ü medh-i şāh künīm
Rū-yi der-sāye-i Allah künīm
380. Men ü tū her dü dest-yār şevīm
Hıdmetī-rā meger be-kār şevīm
381. Kemer-bendegī çünān bendīm
Ki çü cān ber-miyān-mān bendīm
382. Tū be-rūy u be-rāy mānendī
Be-külāh u ķabāy mānendī
383. Men ü şeb-reng-i şāh hem-rengīm
Her dü bā-kūh-i Kāf hem-tengīm
384. Ū sebk-i hīz ü men girān-cānem
Men çü ū seyr kerd netevānem
385. Tū çü iķbāl-i ū cihān-gīrī
Zān çünīn ber-felek mekān-gīrī

386. Evc-i rif^ʿ at zi-ḳadr-ı ū dārī
Ḳalb-i rüşen zi-şadr-ı ū dārī
387. Zū be-yāmuḥtī dürr-efşānī
Men çı guyem diger tū ḥōd dānī
388. Ger ne ez-feyż-i rāy-ı ū būdī
Ru-yi tū key çünin nikū būdī?”

20

Āştī Kerden Rūz Ba-Şeb Ve Medḥ-i Şāh

389. Rūz çün Şeb be-^ʿözr ser-be-nihād
Ū hem efgend şive-yi bünyād
390. Güft: “ Hestī tū yār-ı dīrīne
Maḥrem rüzgār-ı dīrīne
391. Süḥanī būd der-miyān-ı ḳāyim
Men ü tū her dü müddeī dāyim
392. Be-nihāyet resīd ü ğayet kār
Kerdī iḳrār ba^ʿd çend inkār
393. Pes be-inşāf müstahaḳḳ geştī
Çün siperdī be-ḥaḳḳ muḥiḳḳ geştī
394. Dostār tevām çirā dānī
Ki be-rūz-ı ^ʿadū-yi şeh-mānī
395. Nisbetī bā-şüden be-rū-yi siyah
Bā-sevād-ı ḥaṭṭ-ı mübārek-i şāh

396. Ser-i gīsū-yi pest-i pür-ḥem-i ū
Ki şebī diger-est ber-ḥum-i ū
397. Külle perçemeş çü bāz şeved
Rāst çün zūlf-i tū dırāz şeved
398. Reng-i engūr maṭbaḥī dārī
Lā-cerem dest ü dil-i saḥī dārī
399. Kār-ı mā nīst coz duā‘-gūyī
Bende-gī kerden ve rızā-cūyī
400. Dest ber-dār u gū be-şıdḳ āmīn
İzidet ḥāfız ü naşır ü mu‘īn”

21

İzhār-ı Bende-gī Kerden-i Şā‘ir Der-Piş-gāh-ı Şāh

401. Pād-şāhā Nizārī ‘āciz
Coz be-iḥlāş dem nezed hergiz
402. Herçi gūyem tū ḥōd nikū dānī
Heme ğaşş ü şemīn-i ū dānī
403. Bī-riyā bende-i tū būdestem
Hem-çünān tā ki zindeem hestem
404. Ḥaḳḳ-ı in‘ām-ı tū firāvān-est
Ḥaḳḳ-ı ū ber-men-est tā-cān-est
405. Tā-serem ber-ten-est u ten-i zinde
Bendeem bende-i tūrā bende

406. Men ki bāšem ki gūyem ān tevām
Yekī ez-cümle-yi segān tevām
407. Ber-keşīdī merā u be-gezīdī
Mülk dādī u māl bahşīdī
408. Men ki bāšem ki men zi-ḥōd gūyem
Herçi gūyem zi-ḥiş bed gūyem
409. Menem u in kadar süḥan-ı rīze
Bā-‘ uḳūl u cehūl hem nīze
410. Dil-i fertūt şayd-ı çeşm-i ğazāl
Mağz-ı āşüfte vaḳf-ı ḥayl-i ḥayāl
411. Der-maḳāmāt-ı ‘aşḳ bāḥteem
Bā- ‘alāmāt-ı ‘aşḳ sāḥteem
412. Mest ü ma‘ tūh ü valih ü mecnūn
Piş-ez-in nīz būdeem, ne künūn
413. Coz velā-yi tū der-velāyet-i dil
Nīst çīzī diġer zi-āb u zi-gil
414. Der-medḥ-i tū tā-ki men bāšem
Ber-ser-i iftiḥār mī bāšem
415. Ḥōd senā-yi tū ḥırz-i cān dārem
Tā-nefes mī reved revān dārem
416. Ger merā nekbetī resed şāyed
Bi-ḥalel devlet-i tū mī bāyed

417. Çün bûd devlet-i tû pâ-ber-câ
Gû çi serdâr-ı rûzgâr çi pâ
418. Rûzgâr er be-berg ü sâz âyed
Be-der-i devlet-i tû bâz âyed
419. ‘Āķıbet zîr-i çarĥ-ı aĥzâr nîst
Zânki der-baĥr-ı cāy-i aĥger nîst
420. Hîç bend ez-zamâne negüşāyed
Ki demî i‘ timād-ra şāyed
421. Herki ĥöd-rā zi-ĥîş der-yābed
‘Āķıbet devlet-i digeŕ yābed
422. Çün bûd ber-şırāt-ı ĥaĥķ-ı seyreş
Bûd encām u ‘āķıbet-i ĥayreş
423. Yek şikāf-est ez-mebādî-yi kār
Vācib ü lâzım-est istiĥfār
424. Ĥıyreġî hem-ĥicāb reh başed
Ādemî ġāfil-est ez-güneh başed
425. Mûy kerdem sefid ü nāme-i siyāh
Çün bûd ādemî berî zi-günāh?
426. Çün ber-endîšem ez-ĥaĥā u zeel
Tā-be-gerden fûrû şevem be-vehel
427. Dil-rîšem kebāb mî gereded
‘Ālem-i cān ĥarāb mî gereded

428. Ābem ez-dīde mī reved çü seḫāb
Zehre ez-bīm mī şevēd ḫūn-āb
429. Der-Ḳuhistān zi-men çı bīş ü çı kem
Hiç tevfir nīst noḳşān hem
430. Çün nebāşed be-dest-i men kārī
Piş-ez-īn bīş ez-īn būd bārī
431. Hem-be-teklīf-i ḫōd ḳıyām kūnem
Nīm-kār sūḫan tamām kūnem
432. Menem imrūz ūstād-ı sūḫan
Bostānem be-ṭab^ç dād sūḫan
433. Ger be-kārī diġer nemī şāyem
Kār-ı ḫōd-rā be-kār ü bār āyem
434. Her zamān tuḫfe-i birūn ārem
Ki ez-ān^ç aḳıl-rā cünūn āyed
435. Tā-be-teşvīş-i rāḫ meşġūlem
Ez-şalāḫ u felāḫ ma^ç zūlem
436. İştigālem nemī güzāred bīş
Ki ber-ārem ser-melāl ez-bīş
437. Duḫter-i fikr-i bīkr mest merā
Coz be-ḫalvet nedād dest merā
438. Fikr der-seyr-i süst-bünyād-est
Aşl-ı ü künc ḫalvet-i ābād-est

439. Maḥfil-i ʿām maḥşerī diger-est
Rūz-i maḥşer kera zi-ḥōd ḥaber-est?
440. Tū zi-men luḥf-i ḥīş bāz megīr
Ber-men ez-ḳışşa-yı dırāz megīr
441. Ḳışşa-yı Rūz ü Şeb tamām nebūd
Ki ber-ān ḳışşa ḳışşa-yi efzūd
442. Şeb ger ez-Rūz dād-ḥāhī ḥāst
Ū diger-gūne resm ü rāy-i dāşt
443. Bende ez-baḥt-ı ḥīştēn dāred
Ki heme sāle ḳaşd-ı men dāred
444. Baḥt u devlet muḥīʿ ü rām āyend
Heme der-silk-i intizām āyend
445. Dāştēn ez-cenāb-ı ḥuld-meāb
Ki müşerref şevem be-ʿizz-i cevāb
446. Ānç ez-īn mültemes şevāb u ḥaḫā-est
Tā çı ber-muḳteżā-yi rāy-i şümāst
447. Yek işāret der-ān be-fermāyend
Bende-rā rāh-ı rāst be-nümāyend
448. ʿAzm dārem ki şuḳḳa pūşem
Gūşe-i gīrem ü der-ān kūşem
449. Ki rızā-yı tū mī künem ḥāşıl
Be-vefā-yı tū cān sipārem ü dil

450. Hırka-i şūfi-yāne der-fikenem
Vez şarāb u semā^c ber-şikenem
451. Ez-libās-ı kabā birūn āyem
Be-nigerem tā-zi-kār çün āyem
452. Gerçi dānem ki her kes ez-rengī
Ber-sebūyem zenend her-sengī
453. Ān yekī gūyed īn çī ser-tīzīst
Nakş-bendī u reng-āmīzīst
454. Ve ān dīger gūyedīm be-nisbet-i hāl
Ki Nizārī ve tevbe īnet muhāl
455. Dīgerī gūyedem betr seyide-est
Yā hayālī dīger meger dīde-est
456. Ve ān dīger yek be-^c aciz be-nişāned
Her yek el-kışşa kışşa-ī hāned
457. Men-i mecnūn-ı vālih ^c āşık
Pes-rev reng-i Ca^c fer-i Şādık
458. Dāştem evvel īn şī^c ār ü līk
Bed şüdem ber-sereş neyāmed nīk
459. Ger i^c ādet künem pes ez sī-sāl
Ber-ser-i hırka, nīst dūr ez-hāl
460. Hām būdem meger, meger çī būd
Hāmī īn-est ü bes, dīger çī būd?

461. Devlet-i refte rā me^ç ād ez-pes
Der-ḥesāb-est tā-be-kaṭ^ç nefes
462. Mī dihed faqr geh-gehī yārem
Mī büred bāz bā-serem kārem
463. Tā-zi-ḥōd pāk vā-neperdāzend
Mühre-i nerd-i ḥiṣ çün bāzend?
464. Reng-i merdān ne rengī sālūs-est
Ḥırқа-pūṣī be-her-kes efsūs-est
465. Tā-zi-hestī ḥōd birün neşevend
Fāriğ ez-^ç aql u ez-cünün neşevend
466. Netevān der-libās-ı merdān şüd
Ser-serī der-muḥiṭ netevān şüd

22

Dāstān-ı Mīrās-ı Ḳutbeddīn Ḥaydar

467. Ḥaydar-i Zāve kıdve-i abdāl
Ḳāyid ü sālīk-i ṭarīḳ-i kemāl
468. Būd merdī zi-dostān-ı Ḥudāyī
Küfr ü dīn ber-fikende bi-ser ü pāy
469. Çün be-reft ez-miyāne Şeyḥ-i Kebīr
Zū nemed māned u āhen u zincīr
470. Herkesī dest zed der-ān mīrās
Bi-ḥaber ez-zirā^ç at-ı ḥarrās

471. Zāhires ber-girift ü şüd hoşnūd
Sırr-ı Hāydar kesī negüft çi būd
472. Ne murād ez-şî'ār-ı ü reng-est
Ne salāh-ı huşūmet u ceng-est
473. Ber-ser in genc hāzinī dāred
Zāhir emr-i bāṭnī dāred
474. Ya' nī ey hōca bāş reng pezīr
Dīv şehvet medār bī-zincīr
475. Nefes-rā çün nemed be-māl nuḡust
Tā-nemed der-seret nümāyed çust
476. Ber-fürüz āteş muḡabbet saḡt
Küfr ü dīn-rā be-süz büngah u raḡt
477. Reng-i merdān be-reng netevān dāşt
Be-sifāl u be-pīng netevān dāşt
478. Merd-rā sīne-i pāk bāyed u şāf
Ez-cüll ü cāme çend da'vā u lāf
479. Her ki-rā enderūn būd nā-pāk
Key namāzī şeved be-āb u be-hāk
480. Şādıḡān-rā be-reng ḡacet nīst
Lā' l kān-rā be-seng ḡacet nīst
481. Līk çün ehl-i rāz mestūrāned
Be-şî'ār u be-reng ma'zūrāned

482. Ki ne ‘ārif be-kūnh ḥalḳānend
Meşel-i genc ü künc vīrānend
483. Ḥalḳ ez-ānhā ki Ḥızır-rā bīnend
Bīş-i peşmīne-yi nemī-bīnend
484. Zāhir kūh u cāy kān peydāst
Kes nedāned velī ki genc kocāst
485. Ger ne ender penāh-ı kān būdī
Lā‘l çün seng-i rāygān būdī
486. Ḥırḳa-i ser-pūş sırr-ı merdān-est
Her ki pūşīde māned merd ān-est
487. Sırr-ı pūşīdgān ğayb-ı ĩn-est
Līk nezdīk-i ḥalḳ ‘ayb-ı ĩn-est
488. Bā-ḥōd ĩn ‘ahd-ı mu‘teber dārem
Ki çü ĩn kışşā-ı bīş ber-dārem
489. Ger rızā-yı tevām şevēd ḥāşıl
Müteḳabbil şevem be-cān u be-dil
490. Kez heme ḥūn ü zışt bāz-āyem
Ez-caḥīm u behişt bāz-āyem
491. Pāy der-dāmen şalāḥ keşem
Dest der-āstīn zi-rāḥ keşem
492. Rāstī her ki zād-ı mih-ter şūd
Tevbe kün gu-gereş müyesser şūd

493. Çü dü-tā kerd-en-est merd-i zemān
Gūşe bāyed girifteneş çü kemān
494. Hem-girānī būd pes-ez pencāh
Der-hem āmīhten sefid ü siyāh
495. Bā-cevānī be-meclis āverden
Ba-cevānān muhālaţat kerd-en
496. Ba‘ d-ez-īn şüd kerān-ı girānī-yi men
Telh şüd zevk-i zindegānī-yi men
497. Ādemī-rā der-īn serāy dü der
Nīst yek-dem zi-ekl ü şurb be-ser
498. Gerçi ez-her dü na-güzir būd
Bāz ez-īn her dü der-zaḥir būd
499. Nān nebīnī ki çün būd tāze
Mī resed lezzetī be-endāze
500. Çün şüd āsūde der-bün kersān
Şüd be-zevk ü be-ṭa‘ m-ı dıger sān
501. Āb çün sākin gādīr būd
Ba-leṭāfet ki hest pīr būd
502. Mey ki revḥ-i mu‘ āşırān başed
Çün kühen-geşt hem-girān başed
503. Er zihī (?) hem-çü nā-ḳabūl şeved
Çi ‘ aceb ger mülk-ü melūl şeved

504. Bende şāyed çü şod za‘if ü naḥīf
Kez girānī-yi ḥōd küned taḥfif
505. Hem-tū dānī ve hem Ḥudā dāned
Ki Nizārī be-ḥīş netevāned
506. Bī-rızā-yı tū dem ber-āverden
Coz be-emr-i tū āb u nān ḥürden
507. Men yaḳīnem egerçi men çü segem
Ki heme tust ḥūn u regem
508. Çün künem ber-tū ‘urza-yı esrārī?
Ki tū dānī vü men ki-em bārī
509. Çün tū dānī merā zi-ba‘d-ı Ḥudā
Ki küned rāst ez-dürüg-i cüdā
510. Ez-tū çizī nekerdeem pinhān
Ber-tū güzideem kesī be-cihān
511. Nīk u bed bā-tū der-miyān būd-est
Çi künem sūd-u men ziyān būd-est
512. Tū be-mān dost-kām u düşman-māl
Pes zamīr-i tū şāhīd-i aḥvāl
513. Gerçi ber-bende ‘ayb mī cūyend
Heme ānç ez-ḥōdend mī gūyend
514. Neküned şāh bed-cūyı bī-rāhān
Be-sūḥan rīze-i garaż-i ḥāhān

515. Ger ez-în der-hezâr bâz bûd
Dil-i pâk-ı tû pâk-bâz bûd
516. Ger kesî-râ ‘aceb nümâyed râst
Bes ‘aceb nîst terk râst kerâst
517. Râst-ân kez nazâr-ı nişân talebend
Râstî ez-ham-ı kemân talebend
518. Der-ğarâbât-ı ‘aşk merdânend
Kâsmân-râ çû âs gerdânend
519. Ger der-ân cem‘ râstî nebudî
Şeyh-râ bâz hâstî nebudî
520. Nazâr-ı râstî müesser şüd
Ver ne şeyh ez-çi-vağf-ı sırr şüd
521. Tâ-be-ğöd hem-zi-ğöd nazâr neküned
Bî-ğodî râ zi-ğöd haber neküned
522. Cân be-cân dil be-dil muğâbil şüd
Dil ü cân-râ murâd hâşıl şüd
523. Çün düyî ez-miyâne ber-ğized
Özr ü def‘ ü bahâne ber-ğized
524. ‘Ağl ü vehm ü hayâl mağv şevend
Fâriğ ez-vağ‘ şarf ü nağv şevend
525. Mülk cân-ı âlemî fûrû gîred
Ba‘ d-ez-în revnağî nikû gîred

526. Heme hîç-est ve hîç herçi coz ū-est
Heme reyn-est eger heme nîkū-est
527. Şirk bā-dost der-nemīgünced
Her çi coz ūst der-nemīgünced
528. Īn heme tūmturāķ-ı bî-hūde-est
‘ Aķıl coz rāstî nefermūde-est
529. Ki be-rūheş selām-ı bād ez-mā
Hūb gufte-est Aĥkemü’l-Ĥākimā
530. Rāstî nefş eger be-bāĥteem
Çi künem bā-ķazā be-sāĥteem
531. Heme tevfir-i men ziyān būde-est
Şirk elbette der-miyān būde-est
532. Hōd-perestî beter zi-‘ Uzzâ vü Lāt
Ber-peyām-āver-i Ĥudā şalāvāt

23

Pāyān-ı Süĥan

533. Ez-maķālat melālet efzāyed
Ķışşā ger muĥtaşar künem şāyed
534. Yek-dü beyt-er būd pesende-i şāh
Bes būd ķışşā mî künem kütāh
535. Nev-bahārî be-māh-ı Nîsānî
Nazm kerdem Cümādü’s-Şānî

536. Ceşn-î Nev-rûz ber-mübârek fâl
Tis' a vü tis' in ü sitte-mi'e zi-sâl
537. Sâhtem ez-pey dil-efrûzî
Tuḥfe-i ḥâliyâ be-Nev-rûzî
538. Kerdeem hem-çü Çeşme-i Ḥayvân
Âb-ı rûşen zi-ḥâk tîre revân
539. Çün burûc-i felek ber-encüm ü mâh
Beythâ cümle-i pânşed ü pencâh
540. Beyt beyteş be-remz be-nüvişte
Âb u ḥâkeş be- aşk be-sirişte
541. Nazar-ı re'fet-i şehen-şâhî
Ânk dâred zi-ğayb-ı âgâhî
542. Dârem ümîd-i ânkî be-pezîred
Luṭf-i ḥöd dest-yâr-ı men gîred
543. Devlet-i şâh bâd pâyende
Tîgeş ez-ḥaşm ser-rübâyende
544. Dâyem ez-taht u baht ber-ḥürdâr
Dostân şâd u düşmanân ber-dâr
545. Sedd-i 'ömreş çü Qâf müstaḥkem
Rûz ü şeb, sâl u mah ḥoş u ḥurrem
546. Ḥatm şüd ber-duâ' -yı devlet-şâh
Ve's-selâmı 'alâ-Resûlallâh

SONUÇ

Bu çalışma, XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başlarında yaşamış önemli şairlerden Nizârî-i Kuhistâni'nin “Rûz ü Şeb” adlı mesnevîsinin, dönemin edebi ve sosyal hareketleri ekseninde ele alınıp incelenmesinden oluşmaktadır. Bunu yaparken, çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiler yardımıyla, öncelikle Nizârî'nin yaşadığı dönemin anlaşılması hedeflenmiş, bu bilgiler doğrultusunda hayatı ve edebi kimliği hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Sayın Orhan Bilgin'in Nizârî hakkında yaptığı çalışmalar haricinde ülkemizde şairle ilgili yeterli bilgi mevcut olmadığından İran kaynaklarına başvurulmuştur. Ancak şairimizin İsmâilî olduğu düşüncesi yaygın olduğundan, orada dahi haklıdan çok fazla bilgi mevcut değildir. Elimizde bulunan kaynaklar ışığında hazırlanmış olan bu tez, giriş bölümünü müteakip beş ana bölümden oluşmaktadır. Bölümler ve içerikleri özetle şunlardır:

Giriş Bölümü: Bu bölüm, Nizârî'nin yaşadığı dönemi ele alan XIII. ve XIV. yüzyıl sosyal ve edebi fikir hareketlerini ele almaktadır. Bunların ne olduğuna kısaca değinecek olursak; bu dönem Mevlânâ, Sadî, Hâfız gibi günümüzde de varlığını devam ettiren birçok önemli şairin ortaya çıktığı bir dönemdir. Ancak İran'ın Moğol istilasına uğramasının ardından bu şairler ve dönemin diğer önemli şahsiyetleri ya ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ya da öldürülmüşlerdir. Dolayısıyla bu zorbalıklar altında yaşamın iyice zorlaştığı bu dönemde, edebiyatla uğraşmak oldukça güçleşmiş ve edebiyat, İran hanedanlığından halka kadar gerilemiştir. İşte Nizârî'de böyle bir döneme şahit olmuş ve bu yıkımları derinden yaşamıştır. Onun hayatı, edebi kimliği ve eserleri bu bilgiler doğrultusunda ele alınmıştır.

I. Bölüm: Nizârî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserlerinin ele alındığı bu bölüm, üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıkların ilkinde Nizârî'nin hayatı ele alınmış, devamında edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Nizârî, İran'ın Kuhistan bölgesinde, tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi olmamasına rağmen, 695/1295-6 yılında kaleme aldığı “Edebnâme” adlı eserinde elli yaşında olduğu bilgisinin yer alması ve “Rûz ü Şeb” mesnevîsinde yaşının elliyi aşkın olduğunu beyan etmesi neticesinde h. 645/1247-8 yılında doğduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Şair bir babanın evladı olan Nizârî, dönemin ünlü

şahsiyetlerinden ilim, dil ve edebiyatla ilgili birçok konuda dersler almış ve kendisini geliştirmiştir. İsmâîlî mezhebine mensup bir aileden geldiği için onun da İsmâîlî olduğu görüşü kabul görmüş olmasına rağmen bununla ilgili net bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Günümüzde tanınmamasının en önemli nedenlerinden biri, onun bu mezhebe mensup olduğu görüşünün yaygın olmasının, eserlerine verilen değerin düşmesine neden olmasından kaynaklanmaktadır.

Edebi kişiliğine geldiğimizde Nizârî, yaşadığı dönemin etkisiyle olsa gerek eserlerinde aşktan çok sosyal ve tasavvufi konulara yer vermiştir. O, geçimini saraylarda şiir yazarak sağlamış ancak, Şîî olduğu görüşünden dolayı, memduhuna yapılan şikâyetler neticesinde sürekli oradan oraya savrulmuştur. Bu durum onun eserlerine de yansımaktadır. Öyle ki, Nizârî “Sefernâme” adlı eserinde bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve bu yüzden, aynı zamanda bu eserin konusu oluşturan iki yıl süren bir sefere çıkmıştır. Nizârî’nin dili sade ve çabuk anlaşılır gibi görünse de, onun eserleri, içinde derin anlamlar ve hayaller barındırmaktadır. Onun kalemini önemli kılan da budur.

Nizârî’nin çeşitli uzunluklarda beş tane mesnevîsi mevcuttur. Bunlardan ilki şairin 678-679/1279-80 yılları arasında İsfahan, Tebriz ve Bakü’yü kapsayan iki yıllık gezisini kaleme aldığı 1200 beyit civarındaki “Sefernâme”dir. İkincisi, 695/1295-6 yılında, Şemseddîn Ali Şah için kaleme aldığı “Edebnâme” adlı eseridir. Üçüncüsü, tezin konusunu oluşturan “Rûz ü Şeb” mesnevîsidir. Dördüncü ve en uzun mesnevîsi, 700/1300 yılında kaleme aldığı 10 000 beyitten oluşan “Ezher ü Müzhir”dir. Beşinci ve son mesnevî ise, 576 beyitlik “Destûrnâme”dir.

Bunlara ek olarak Nizârî’nin günümüze ulaşan divân külliyyatında kaside, gazel, kıta, terkib-i bend, terci-i bend ve rubailer de mevcuttur. Beyit sayısı 20.000’i geçen külliyyatının en geniş nüshası Saint Petersburg Devlet Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.¹

II. Bölüm: Bu bölümde, Nizârî’nin mensup olduğu düşünülen İsmâîlîlik ve Nizârîlik mezheplerinin tanıtılması ve Nizârî ve Rûz ü Şeb hakkında değerli bir çalışması bulunan Nasrullah Pürcevâdî’nin şair ve mesnevî ile ilgili değerlendirmelerinin aktarılması hedeflenmiştir.

¹ Kurtuluş, a.g.e., “Nizârî-i Kuhistânî” s. 199.

İsmâîlîlik özetle, İmam Cafer-i Sâdık'ın ölümünden sonra onun yerine kimin geçeceğiyle ilgili çıkan tartışmalar sonucunda oluşmuştur. İsmâîlîliğin öğretileri: İsmâîlîler kutsal metin ve dini emirlerde zahir (dışrak/exoteric) ve bâtın (içrek/ezoterik) şeklinde iki temel yapı olduğunu ve literal (sözcüğü sözcüğüne) anlamın bâtını yani gizli ve içsel gerçekliğe işaret ettiğini kabul etmişler ve Kur'an'da bulunan bu söz konusu değişmez ve içrek hakikatleri ortaya çıkarmak için agnostik bir düşünce sistemi geliştirmişlerdi. Bu ilk dönem İsmâîlîler aynı zamanda peygamberler veya söz sahipleri (Nutaqa) tarafından izah edilen dini yasaların dönem dönem değişiklik geçirmesine karşın hakikatin sonsuza kadar baki kaldığını ifade etmekteydiler. Peygamberlerin halifeleri olan Evliyâ veya İmamlar ise her devirde tevil veya ezoterik yorum yoluyla vahiylerdeki gizli anlamları açıklamaktaydılar.²

Nizarîlik ise İsmâîlîliğin Fatimîlikten kopan alt kollarından biridir. Onun öğretilerine geldiğimizde ise: Nizarî İsmâîlîliğin, tasavvuftaki mürid-şeyh ilişkisine benzer hiyerarşik yapısı, bir tarikatınki gibi dış dünyaya kapalı oluşu sayesinde, herhangi bir tasavvuf akımından pek de ayırt edilemeyecek özelliklere sahipti. Bu yapısal ve doktrinsel benzerlik, bu akımların, doğrudan ya da dolaylı olarak İsmâîlî doktrininden etkilenmeleriyle sonuçlandı. Bu doktrin, İslâm öncesi birçok unsuru bünyesinde taşıyan, ama İslâmî bir tarzla yeniden yorumlanan yarı mistik-yarı felsefî bir doktrindi.³

III. bölüm: Eserin özeti mahiyetindeki bu bölümde Rûz ü Şeb'in konusunun genel hatlarla ortaya konulması hedeflenmiştir. Bunu yaparken izlenen yol ise şöyledir: Eserle ilgili verilen kısa bilginin ardından, eserin bölümleri gösterilmiş ve bu bölümler; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmıştır.

Rûz ü Şeb, münâzara geleneğinde kaleme alınmış alegorik tarzda bir mesnevîdir. Eserin konusunu, Gece ve Gündüz arasında geçen münakaşa oluşturmakta ve şair bunu yaparken eşsiz benzetmelere başvurmaktadır. Rûz ü Şeb, mesnevî geleneğine uygun olarak, tevhîd ile başlamakta ve bunu münâcât ve na't bölümleri takip etmekte, mesnevînin konusunu oluşturan bölümün ardından dönemin İran şahı Şemseddîn Ali'ye övgülere yer verilmektedir.

² Farhad Daftary, "Mediaeval Isma'ili History and Thought" The Institute of Isma'ili Studies, Cambridge University Press, Introduction, Cambridge, 1996, s. 2.

³ Zahide Ay, a.g.e., ss. 156-7.

IV. bölümde eserin çevirisi yer almaktadır. Bu bölüm, mesnevînin aslına paralel olarak beyitlerin yine tek tek beyitler halinde çevrilip, gerekli görülen yerlerde dipnotlara başvurulmasıyla oluşturulmuştur.

V. yani son bölümde eserin transkripsiyonlu metni yer almaktadır. Bu bölümde kullanılan kelimeler, Türk dili ve edebiyatına yakınlık göstermesi açısından, Osmanlıca okunuşları ile hazırlanmıştır. Bunu yaparken de Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ından faydalanılmıştır.

Beşinci bölümün ardında Rûz ü Şeb'in daha kolay anlaşılması hedeflenerek hazırlanmış olan sözlük yer almaktadır.

Sözlüğün ardından tezin oluşumuna katkı sağlayan kaynaklar belirtilmiş ve sonrasında tez içinde yer alan şahıs ve terimlere kolay ulaşılması sağlayan dizine yer verilmiştir.

Tezin sonlarında yer alan “ekler” kısmında eserin orijinal metnine yer verilmiş olup ardından eserle ilgili fotoğraflar eklenmiştir.

SÖZLÜK

A

āb آب (f.i.): su.

ābād آباد (f.s.): 1. mamur, şen, bayındır. 2. f.e. çokluk bildirir.

abdāl آبدال (a.i. ve s.): 1. dünya ile ilgisini kesip, Tanrı'ya bağlanmış olan derviş. [Evlüyâdan 70 kişilik bir cemaat ve zümreye verilmiş bir addır.

Afganistan'da bir Türk topluluğunun, Anadolu'da göçebe bir halkın adıdır. Aşırı Alevi olup kendilerine “Seyyid Gazi Yetimleri”, büyüklerine de “dede” derlerdi.]. 2. aptal, şaşkın, alık, ahmak, budala.

āb-ı hayvān, āb-ı hayāt آب حیوان، آب حیات (f.b.i.): ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su, bengisu. 2. **meç.** çok tatlı ve hafif su.

ābisten آبستن (f.s.): 1. gebe. 2. dişi.

‘**acž** عجز (a.i.): 1. becerisizlik. 2. **ed.** düz yazıda bir fıkranın son cümlesi. 3. manzumede beytin ikinci dizesinin son yarısı.

‘**adem** عدم (a.i.): yokluk, bulunmama.

ādīne آدینه (a.i.): Cuma günü.

‘**adl** عدل (a.i.): doğruluk.

‘**adū** عدو (a.i.): düşman.

āfāk آفاق (a.i.): 1. ufuklar. 2. dünya.

āferīnende آفریننده (f.b.s.): 1. yaratıcı. 2. yaratan.

āftāb آفتاب (f.b.i.): 1. Güneş. 2. Güneşin ışığı. 3. güzel [kadın]. 4. güzel yüz. 5. şarap.

‘**afv** عفو (a.i.): 1. suçunu bağışlama. 2. özür dileme.

āgāh آگاه (f.s.): bilgili, haberli, uyanık.

āgāhī آگاهی (f.i.): haberdar olma, haberli ve uyanık olma.

‘**ahd** عهد (a.i.): 1. söz verme. 2. and, yemin. 3. devir, zaman, gün.

āhen آهن (f.i.): 1. demir. 2. zincir. 3. kılıç. 4. **s. sert, katı.**

aḡger آخگر (f.i.): yanar kömür, ateş kuru, kızıl ateş.

āḡir آخر (a.zf.): son, sonraki, en sonra.

āḡirīn آخرین (a.s.): sonrakiler, sonlar.

āḡirū'l-emr : en nihayet, sonunda.

aḡkem احکم (a.s.): en çok hükmeden; (daha, en veya çok) kuvvetli.

Aḡkemū'l-Ḥākīmā: hakimlerin en kuvvetlisi, Cenabıhak.

aḡter اختر (f.i.): yıldız.

aḡvāl احوال (a.i.): 1. haller, oluşlar, bulunuşlar, durumlar. 2. serüven.

aḡzār احوال (a.i.): endişeler, ihtiyatlar.

‘**aḳab** عقب (a.i.): arka, art (Akabinde: arkası sıra, derhal).

āl آل (a.i.): 1. aile, 2. evlat, 3. sülale.

a‘lām اعلام (a.i.): 1. bayraklar, sancaklar. 2. sınır işaretleri. 3. yüksek dağlar. 4. kabile başkanları. 5. has isimler.

‘**alāmāt** علامات (a.i.): izler, nişanlar.

‘**alem** عالم (a.i.): 1. işaret. 2. sancak. 3. bayrak. 4. alem.

ālūde ألوده (f.s.): bulaşmış, bulaşık.

‘**ām** عام (a.i.): sene, yıl.

āmāde آماده (f.s.): hazır, hazırlanmış.

āmed آمد (f.i.): gelme, geliş.

āmīhten آمیختن (f.m.): 1. karışmak. 2. karıştırmak. 3. gidip gelmek. 4. dostluk kurmak, kaynaşmak.

‘**āmīl** عامل (a.s.): 1. sebep. 2. işleyen. 3. i. vergi tahsiline memur kimse. 4. vali.

āmīr آمر (a.s.): emreden, buyuran.

‘**āmm** عام (a.i.): umûmî, genel, herkese âit.

‘**ammār** عمار (a.s.): mamur eden, bayındırlaştırıcı.

‘**āmme** عامه (a.s.): umuma mahsus olan.

āmuhte أموخته (f.s.): okumuş, öğrenmiş.

-**āmūz** آموز (f.s.): bilen, öğrenmiş, öğreten.

‘**anber** عنبر (a.s.): 1. ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde. 2. gül koku. 3. güzellerin saçı.

‘**arak-rīz** عرق ریز (a.f.b.s.): ter dökən, terleyen.

‘**arz** عرض (a.i.): 1. en, genişlik. 2. astr. enlem.

ārzū-mend آرزومند (f.b.s.): istekli, hevesli.

ās آس (f.i.): 1. değirmen. 2. kakım denilen bir hayvan.

‘**ases** عسس (a.i.): gece devriye gezen, gece bekçisi.

āsmān آسمان (f.i.): gök, sema.

āstīn آستین (f.i.): 1. elbise kolu, yen. 2. etek. 3. yol.

āsūde آسوده (f.s.): rahat, gairesiz, dinç [olan].

āsyā آسیا (f.i.): 1. su değirmeni. 2. Asya

āštī آشتی (f.i.): sulh, barışıklık.

āštī kerden آشتی کردن (f.m.): barışmak.

āšūb آشوب (f.i.): 1. kargaşalık. 2. s. karıştırmacı.

āšūfte آشفته (f.s.): 1. karışık. 2. perişan. 3. dağınık. 4. kızgın, öfkeli. 5. heyecanlı. 6. çıldırırçasına seven, bu yüzden perişan bir halde, azgın ve baştan çıkmış deli gibi olan iffetsiz kadın.

‘**āṭīl** عاطل (a.s.): 1. tembel, üşengen. 2. boş, faydasız.

-**āver** آور (f.s.): getiren, taşıyan [Peyām-āver (Peygamber): haber getiren].

āvīz آویز (f.s.): asılı bulunan, asılan.

‘**ayb** عیب (a.i.): utanılacak şey, ayıp, kusur, leke.

āyīn آیین (f.i.): 1. merasim, tören. 2. Alevî'lerin içki sohbetleri.
‘ayn عين (a.i.): 1. göz. 2. aslı, kendisi. 3. bir şeyin eşi, tıpkısı. 4. kaynak, pınar.
‘ays عيش (a.i.): yaşama. 2. eğlence, zevk ve sefa sürme.
ā‘zam اعظم (a.s.): (daha, pek, en, çok) büyük.
āzerm آزرم (f.i.): 1. utanma, hayâ. 2. şefkat. 3. haşmet.
‘azīmet عزيمت (a.i.): gitme, gidiş (‘azīmet-i rāh: yola çıkış. ‘azīmet ve avdet: gidip gelme).
‘azm عزم (a.i.): kasıt, niyet, karar.

B

bāb باب (a.i.): 1. kapı. 2. geçit, boğaz. 3. bölüm. 4. iş, şekil, mesele, yol, mevzu. 4. **tas.** tövbe. 5. f.s. layık, uygun, elverişli, hayır, uğur.
bād باد (f.e.): 1. yel, rüzgar. 2. nefes, soluk. 3. ah sesi, ah çekme. 4. **tas.** Allah'ın yardımını. 5. **mec.** övme, söz. 6. büyüklük taslama, kibir. 7. şarap.
bād-i sabā: doğudan esen hafif, hoş rüzgar.
ba‘d بعد (a.zf.): sonra.
ba‘d-ez-īn: bundan sonra, bundan böyle.
bādiye باديه (a.i.): çöl, kır.

bād-peymā باد پيما (f.b.s.): 1. rüzgarı ölçen, pek çabuk giden. 2. serseri, başıboş, boş gezen.
bāğ-ı İrem باغ ارم (f.b.i.): Âd kavminin kralı olan Şeddād tarafından Tanrılık iddiasıyla cennet bahçelerinin özelliklerine benzetilerek yaptırılan bahçe.
bahr بحر (a.i.): 1. deniz. 2. büyük göl veya nehir.
bahr ü berr: deniz ve kara.
bağış بخش (f.i.): bağış, ihsan.
bağışış بخشش (f.i.): bahşiş, bağış.
bāhten باختن (f.m.): 1. kumarda kaybetmek. 2. oynamak. 3. meşgul olmak. 4. çevirmek, döndürmek.
bālā بالا (f.s.): yüksek, yukarı, üst, yüce.
bālīn بالين (f.i.): 1. yastık, koltuk. 2. başucu.
bām بام (f.i. ve zf.): 1. sabah, sabahleyin. 2. s. parlayan.
bām بام (f.i.): çatı, dam, kubbe.
bāmdād بامداد (f.i. ve zf.): sabah, sabahleyin, seher vakti, seher vaktinde, tan yeri.
bāng بانگ (f.i.): ses, seda, haykırma.
-bār بار (f.e.): yağdıran, serpen, saçan, dökten.
bār بار (f.i.): 1. Tanrı, Allah. 2. yük.
bār-gāh بارگاه (f.b.i.): girmek için izin almak lazım gelen, girilebilecek yer, çadır, yüksek divân, saray, huzur (Bār-gāh-ı kibriyā: Tanrı huzuru).

bār-gīr بارگیر (f.b.i.): 1. yük tutan, yük kaldıran. 2. beygir, at.

bār-ı Hūdā: Tanrı.

bārī باری (f.e.): hiç olmazsa, bir kere; hasılı, hülasa.

bārīk باریک (f.s.): nazik, dakik, ince.

bāṭın باطن (a.i.): 1. iç. 2. iç yüz. 3. gizli, görünmeyen nesne. 4. Tanrı. 5. içteki, içyüzdeki.

bāṭmī باطنی (a.s.): dahili, sır ve hakikatle ilgili.

bāz باز (a.zf.): 1. geri, gerisin geriye. 2. tekrar, yeniden.

bāz باز (f.i.): 1. doğan [kuş], şebaz, şahin. 2. s. açık. 3. s. oynatıcı, oynayan. 4. tekrar, geri, yine. 5. bir kulaç boyu. 6. iniş. 7. fark etme, ayırma. 8. yan taraf. 9. karış. 10. dönük. 11. şarap.

bed بد (f.s.): 1. fena, yaramaz, çirkin. 2. i. kötülük.

behişt بهشت (f.i.): cennet, uçmak.

behr بهر (a.i.): 1. uzaklık, mesafe. 2. felaket. 3. ümidin boşa çıkması.

bend بند (f.i.): 1. bağ, yular, rabıta, bağlama. 2. birini emri altına alma. 3. boğum, mafsal. 4. makale, fıkra, madde. 5. su biriktirmek için iki dağ arasında yapılan set, baraj. 6. su mecrası için yapılan kemer. 7. s. bağlayan, bağlamış, bağlı. 8. ed. Başından sonuna kadar aynı vezinde birçok beyitli parçalardan meydana gelen ve kısım kısım, gazel

tarzında kafiyeleri değişen manzumelerin her bir parçası.

bende (f.i.): kul, köle, bağlı.

bende-gān بنده گان (f.i.): 1. kullar, köleler. 2. padişah hizmetinde olanlar.

bende-gī بنده گی (f.b.i.): 1. bendelik, kulluk, kölelik. 2. bendeye mensup, köleye ait.

benefş بنفش (f.s.): mor renk, menekşe rengi.

benī Ādem بنی آدم (a.b.i.): Ademoğulları, insanlar.

ber-āverde بر آورده (f.s.): 1. yukarı kaldırılmış ve yükseğe götürülmüş şey. 2. iltimas ve himaye ile ileri sürülmüş kimse. 3. ayrılmış, seçilmiş şey.

ber-āverden بر آوردن (f.m.): 1. yerine getirmek. 2. çıkarmak.

ber-dār بر دار (f.s.): asılmış [insan].

bere بره (f.i.): kuzu.

berg برگ (f.i.): yaprak.

berg ü sāz: malzeme, gereç, mal, yük. [kelime Farsçada “azık, yiyinti; hazırlık; azm; niyet; takat, kuvvet, ahenk, nağme; dervişlerin bellerine bağladıkları pösteği; Tahran’da hamurdan yapılan erişte yemeği” manalarına da gelir].

ber-hāst بر خاست (f.b.s.): kalkmış, ayaklanmış.

ber-hem بر هم (f.s.): karışık, dağınık, ters.

ber-hīz بر خیز (f.b.s.): kalkan, sıçrayan, atılan.

ber-hürdār بر خوردار (f.b.s.): 1. hissesini alan. 2. muradına ermiş. 3. mutlu.

berī بری (a.s.): salim, kurtulmuş; temiz.

berķ برق (a.i.): şimşek, yoldırım.

ber-keşide بر کشیده (f.b.s.): 1. çekilmiş, kınından çıkarılmış; mec. çekilip meydana getirilmiş, ilerletilmiş.

ber-mūcib بر موجب (f.a.zf.): mucibince, gereğince, uyarına göre.

berr بر (a.i.): kara toprak.

bes بس (f.e.): 1. yeter, yetişir, tamam, kâfi. 2. çok.

besāt بساط (a.i.): 1. yaygı, sofrası. 2. geniş alan. 3. tezgâh.

betr بتر (a.i.): 1. kesme. 2. kusurlu, eksik bırakma. 3. beter, daha kötü.

beyābān بیابان (f.i.): kır, çöl.

Beytullah بیت الله (a.h.i.): “Allah’ın evi”: Kâbe.

bezm بزم (f.i.): içkili, eğlenceli meclis.

bi-⁶avnillāh بعون الله (a.b.zf.): Allah’ın yardımıyla.

bī-āzer بی آزر (f.b.s.): zararsız.

bī-behre بی بهره (f.b.s.): 1. behresiz, nasipsiz, mahrum. 2. değersiz.

bi-çāregī بی چاره گی (f.b.i.): biçarelik, zavallılık.

bīdār بیدار (f.b.s.): uyanık, uyumayan, uykusuz.

bī-ğarez بی غرض (f.a.b.s.): 1. maksatsız, hedefsiz, isteksiz. 2. tarafsız, taraf tutmayan.

bīh بیخ (f.i.): 1. kök, asıl, temel. 2. kaynak.

bī-ħodī بیخودی (f.b.i.): 1. baygınlık. 2. durup dururken. 3. karışıklık.

bī-hūde بیهوده (f.b.s.): boşuna, boş yere, beyhude.

bīkr بکر (a.i.): dokunulmamış, kızıoğlan kız, genç kız.

fīkr-i bīkr: ilk olarak söylenen fikir.

bīm بیم (f.i.): 1. korku. 2. tehlike.

bīm ü ümīd: korku ile ümit, kararsızlık.

bī-muħābā بی محابا (f.b.s.): çekinmeksizin, çekinmeden, sakınmadan.

-bīn بین (f.s.): gören, görücü.

bī-niyāz بی نیاز (f.b.s.): yalvarmasız, yakarmasız, ihtiyacsız.

bī-rāh بیراه (f.b.s.): 1. yolunu kaybetmiş. 2. insafsız. 3. yakışsız işler yapan.

bī-riyā بی ریا (f.a.b.s.): riyasız, yalansız, samimi.

birūn بیرون (f.i.): 1. dışarı. 2. s. dış, harici. 3. zf. fazla, dışarıda.

bi-ser ü pā بی سر و پا (f.b.s.): 1. serseri. 2. ne idüğü belirsiz. 3. alçak. 4. aciz. 5. güçsüz. 6. sıradan kimse.

bīsyār بسیار (f.s.): çok.

bīş بیش (f.zf.): 1. çok, fazla, -den fazla. 2. diğer, artık. 3. misli.

bī-tūş بی توش (f.b.s.): güçsüz, takatsiz.

bī-zūr بی زور (f.b.s.): güçsüz, kuvvetsiz.

bostān بوستان (f.i.): 1. gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer, bahçe. 2. Şiraz'lı Şeyh Sâdî'nin ünlü eseri.

bū[y] [بو] (f.i.): koku.

būden بودن (f.m.): 1. olmak. 2. kalmak, bulunmak. 3. sahip olmak. 4. var olmak. 5. hazır olmak. 6. zaman geçirmek. 7. değerini bilmek, elde tutmak, saklamak, korumak.

buḫalemūn بو قلمون (f.i.): 1. bulunduğu yerin rengine giren ve böcek yiyen, sıçan büyüklüğünde bir hayvan. 2. **mec.** düşüncesini, kana'tini ve işini sık sık değiştiren kimse.

burūc بروج (a.i.): burçlar.

būynāk بویناک (f.s.): kötü kokulu.

būd بد (f.s.): çare.

būhtān بهتان (a.i.): yalan, iftira.

būlend بلند (f.s.): yüksek, yüce.

bū'l-mā' ālī بول معالی (a.s.): fazilet babası.

būn بن (f.i.): esas, kök, temel, dip, son.

būngah بنگاه (f.i.): içine para, eşya ve yolculuk malzemesi konulan oda, yer, çadır, şey.

būnyād بنیاد (f.i.): asıl, esas, temel.

būrd برد (f.i.): bilmece, bulmaca, muamma.

-būrde -برده (f.b.): isimlere eklenerek “götürülmüş, götürmüş, götürən” manalarına birleşik kelimeler yapar (Dil-būrde: âşık gibi).

būrka برقع (a.i.): kadınların örtündükleri peçe, tül, yaşmak, yüz örtüsü.

būstān-serā بوستان سرا (a.b.i.): iç bahçe.

būzūrgī بزرگی (f.i.): büyüklük, ululuk.

būzūrg-serī بزرگ سری (f.b.i.): 1. büyük başlılık. 2. ikiyüzlülük. 3. ileri gelen, başkan, reis, önder.

būzūrg-vār بزرگوار (f.b.s.): büyük, ulu, saygıdeğer [kimse].

būzūrg-vārī بزرگواری (f.b.i.): ululuk, büyüklük, saygıdeğerlik.

C

cā, cāy جای جا (f.i.): yer, mevki, mekan.

caḫīm جحیم (a.i.): cehennem.

cām جام (f.i.): 1. sırça, cam, bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi. 2. **tas.** Tanrı âşığının yüreği.

cāme جامه (f.i.): elbise, çamaşır.

cāme-i ḫāb: gecelik.

cām-ı gurūr: gurur veren içki kadehi.

cān-sipār جانسپار (f.b.s.): canını teslim eden, canını feda eden.

cān-ver جانور (f.b.s.): canlı, yaşayan.

cedel جدل (a.i.): 1. sert münakaşa, tartışma. 2. kavga.

cedvel-keş جدولکش (a.f.b.s.): cetvel çeken sanat erbabı, yalnız güzel çizgi çizmekle uğraşan sanatkâr.

cehd جهد (a.i.): çalışma, çabalama.

cehend جهند (f.s.): 1. sıçrayan, fırlayan.
2. sıçramış, fırlamış.

cehl جهل (a.i.): bilmezlik, cehalet.

cehül جهول (a.s.): pek cahil.

cem' جمع (a.i.): 1. toplama, yığma. 2. birden fazla insan, hayvan ve eşyayı gösteren isim. 3. a. gr. çoğul.

cem'-i ezdād جمع اصدقاء (a.b.i.): birbirine zıt olan şeyleri bir araya toplama.

cenāb جناب (a.i.): 1. “şeref, onur ve büyüklük” terimi olarak kullanılır, hazret. 2. huzur.

ceng جنگ (f.i.): savaş, vuruşma.

cenūb جنوب (a.i.): güney.

ceşn جشن (f.i.): 1. ziyafet, şölen. 2. bayram, eğlence.

cevāhir جواهر (a.i.): 1. cevherler, elmaslar, kıymetli taşlar. 2. mayalar, özler.

cevīden جویدن (f.m.): çiğnemek.

cevv جو (a.i.): hava, boşluk.

Cevzā جوزا (a.i.): ast. İkizler burcu, semanın kuzey yarım küresinde görünen iki parlak yıldızlı bir burç olup Güneş, mayıs ayında bu burca girer.

ceyb جيب (a.i.): 1. cep. 2. yaka. 3. geo. sinüs.

cidd جد (a.i.): 1. bir işi gerçekten çalışıp işleme. 2. ciddilik.

ciger-ḥār جگرخوار (f.b.s.): kederli, sıkıntılı (kimse).

ciger-sūz جگرسوز (f.b.s.): bağır yakan, acıklı.

cihān-dār جهان دار (f.b.s.): cihanı, Dünyayı tutan hükümdar, padişah.

cihān-gerd جهان گرد (f.b.s.): cihanı, Dünya'yı dolaşan.

cihān-gīr جهانگیر (f.b.s.): cihanı, Dünyayı zapteden.

cihān-tāb جهانتاب (f.a.b.s.): Dünyaya sıcaklık ve ışık veren.

cū جو (f.i.): arama, sorma, araştırma.

cūş جوش (f.i.): coşma, kaynama.

cūş ü ḥurūş: coşma ve gürültü.

cūdā جدا (f.s.): ayrı, ayrı düşmüş, ayrılmış.

cūdāyī جدایی (f.i.): 1. ayrılık. 2. yalnızlık.

cüll جل (a.i.): çul.

cümāde'l-şānī جمادى الثانی (a.i.): Arabi aylarından biri.

cünbiş جنبش (f.i.): 1. kıyıdanma, hareket. 2. cümbüş, zevk, eğlence.

cünūn جنون (a.i.): 1. delirme, çıldırma, delilik. 2. tas. ve ed. aşkın galip gelmesi.

cüst ü cū جست و جو (f.b.i.): arayıp sorma, araştırma.

Ç

çāh چاه (f.i.): kuyu, çukur.

çāker چاکر (f.i.): kul, köle, cariye, yanaşma.

çarḥ چرخ (f.i.): 1. çark, tekerlek. 2. felek, gök. 3. s. devreden, dönen.

çarḥ-ı aḥzār, çarḥ-ı aḥdār: mavi gök kubbesi.

çemen چمن (f.i.): 1. yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen. 2. ağaç ve çiçeği olan çayır.

çend چند (f.s.): 1. birkaç [Çend-bār: birkaç defa]. 2. zf. her ne kadar.

çendān چندان (f.zf.): o kadar.

çerde چرده (f.s.): renk, yağız.

çeşm-dār چشمدار (f.b.s.): gözleyen, bekleyen.

çeşme-i hayvān چشمه حیوان (f.b.i.): Âb-ı Hayât denilen suyun, bengisu'yun çeşmesi.

çeşme-i nūr چشمه نور (f.b.i.): Güneş.

çeşm-i rūšen چشم روشن (f.b.i.): Güneş.

çetr چتر (f.i.): 1. çadır, gölgelik. 2. gece.

çīz چیز (f.i.): şey, nesne.

çust چشت (f.s.): 1. çevik, atik, kıvrak, çabuk. 2. dar.

çü چو (f.e.): 1. –ince, –diği zaman. 2. mademki, –e göre, –diğine göre. 3. gibi, benzeri. 4. çünkü, zira.

D

dād داد (f.i.): 1. kanun. 2. adalet. 3. insaf. 4. imdat. 5. feryat, figan.

dād-hāh داد خواه (f.b.s.): hak, adalet isteyen, şikayetçi, davacı.

dāğ-dār داغدار (f.b.s.): 1. kızgın demirle nişanlanmış, dağlı, yaralı. 2. **mec.** pek müteessir, çok üzgün.

dāmen دامن (f.i.): etek.

dāmen-dirāz دامندراز (f.b.s.): “eteği uzun” : **mec.** ahmak.

dānisten دانستن (f.m.): bilmek.

dāştēn داشتن (f.m.): 1. sahip olmak. 2. bulundurmak. 3. bulunmak. 4. zapt etmek. 5. zannetmek. 6. uzamak. 7. zorlamak, teşvik etmek. 8. koymak.

debūr دیور (a.i.): batı rüzgârı, batı tarafından esen yel.

dehān دهان (f.i.): ağız.

dehen دهن (f.i.): ağız.

dem دم (f.i.): 1. soluk, nefes. 2. içki. 3. an, vakit, saat, zaman.

dem zeden دم زدن (f.m.): 1. söz etmek, bahsetmek, konuşmak. 2. nefes almak. 3. kaçınmak.

der در (f.e.): 1. –de, içinde. 2. i. kapı.

-derā, derāy -درای، درای (f.s.):

“durmadan söylenen, dırlanan” manasına sıfat yapar (Herze-derāy, Yāve-derāy: saçma sapan şeyler söyleyen).

der-best, der-best در بسته، در بست (f.b.s.):

1. kapalı kapı. 2. kapalı, kapanmış, susmuş.

derhem درهم (f.s.): 1. karışık, karmakarışık. 2. muzdarip. 3. i. incinme.

dest دست (f.i.): 1. el. 2. fayda, menfaat. 3. zafer, galebe, üstünlük. 4. yüksek yer, mevki. 5. güç, kuvvet. 6. tarz, üslup.

dest-bürd دستبرد (f.i.): kuvvet, üstünlük, zafer.

dest-gāh دستگاه (f.b.i.): 1. tezgah, dokuma aleti, atölye. 2. zenginlik.

dest-gīr دستگیر (f.b.i.): elinden tutan, yardımcı.

dest-yār دستیار (f.b.i.): yardımcı, arka.

dešt دشت (f.i.): bozkır, çöl, ova, kır.

devlet دولت (a.i.): 1. devlet. 2. talih, şans, devlet, ikbal. 3. tas. güzel tesadüf.

dey دی (f.i.): 1. yaratıcı. 2. İran takviminin 10. ayı, Dey, Deymâh (21 Aralık-21 Ocak)

deycūr دیجور (a.s.): çok karanlık (Şeb-i deycūr: karanlık gece).

deyyār دیار (a.i.): 1. biri, bir kimse, bir fert. 2. manastır sahibi.

dīrāz دراز (f.s.): uzun.

dīdār دیدار (f.i.): 1. yüz, çehre. 2. görme. 3. görüşme, karşılaşma. 4. göz. 5. kavuşma.

dīde-bān دیدبان (f.b.i.): gözcü, gözleyici, bekçi, kolcu, nöbetçi.

diger-bār دیگر بار (f.b.zf.): başka defa, başka zaman.

diger-gūn دیگر گون (f.b.s.): 1. bozuk, değişmiş, başkalaşmış. 2. mec. ölmüş.

dil دل (f.i.): gönül, yürek, kalp.

dil-efrūz دل افروز (f.b.s.): gönül aydınlatan.

dil-gīr دلگیر (f.b.s.): gönül tutan, kalbe sıkıntı veren, gücenik, kırgın.

dil-ḥaste دلخسته (f.b.s.): gönlü hasta, hasta gönüllü.

dil-rīš دلریش (f.b.s.): yüreği yaralı, dertli.

direm درم (f.i.): 1. akça, para. 2. dirhem. 3. gümüş para.

dīrīne دیرینه (f.s.): eski, kadim.

dīv دیو (f.i.): dev.

dost-kām دوستکام (f.b.s.): 1. arkadaş. 2. sevgili.

dūd دود (f.i.): 1. duman, tütün. 2. nefes. 3. üzüntü. 4. toz.

duḥter دختر (f.i.): kız.

dūr دور (f.s.): uzak.

dūjem دژم (f.s.): 1. üzgün, kederli. 2. öfkeli.

dūrr در (a.i.): inci.

dūrr-efšān درافشان (a.f.b.s.): inci serpen, inci gibi söz söyleyen ağız.

dūrūg دروغ (f.i.): yalan, gerçek olmayan söz.

dūyī دویی (f.i.): ikilik.

dūzd دزد (f.s.): hırsız.

E

ebr ابر (f.i.): bulut.

Ebü'l-beşer ابوالبشر (a.b.i.): Hz. Âdem.

edhem ادهم (a.i.): 1. kara yağız at. 2. yeni izler. 3. bağ.

edvār ادوار (a.i.): devirler, zamanlar, asırlar.

efgende افگنده (f.s.): 1. yıkılmış, yıkık, düşürülmüş, yere atılmış. 2. düşkün, biçare.

-efrūz -افروز (f.s.): 1. aydınlatan, parlatan [Ālem-efrūz, Cihān-efrūz:

dünyayı aydınlatan]. 2. tutuşturan, yakan.

efser افسر (f.i.): taç.

efsūs! افسوس! (f.e.): yazık, eyvah! gibi bir teessür edatı.

efsürde افسرده (f.s.): donmuş, donuk; **mec.** kansız, gayretsiz, duygusuz.

-efşān افشان (f.s.): saçan, serpen, dağıtan, silken.

efvāh افواه (a.i.): ağızlar, menfezler.

-efzā افزا (f.s.): arttıran, çoğaltan.

-efzūd افزود (f.s.): çoğalan, artan; çoğaltan, arttıran, arttırıcı.

ejdehā اژدها (f.i.): ejderha, büyük yılan, korkunç ve hayali bir hayvan.

ekl اكل (a.i.): bir şey yeme[k], yenilme.
ekl ü şurb: yeme içme.

eknūn اكنون (f.zf.): şimdi, hala.

elbāb الباب (a.i.): akıllar, akıllı kimseler.

emn ü emān امن و امان (a.b.i.): korkusuzluk, güven.

enār انار (f.i.): nar.

enbiyā انبيا (a.i.): müstakil şeriat sahibi olmayan peygamberler, yalvaçlar.

encām انجام (a.i.): nihayet, son.

encüm انجم (a.i.): yıldızlar.

endāze اندازه (f.i.): 1. ölçü. 2. tahmin, takdir. 3. mertebe, derece.

enderūn اندرون (f.b.i.): 1. bir şeyin iç tarafı, dahili, içyüz; harem dairesi. 2. kalb. 3. [evvelce] Hırka-i Saadet ile Hazine-i Hümayun'un bulunduğu saray.

enf انف (a.i.): burun, her şeyin ön kısmı, uç.

engişt انگشت (f.i.): kömür.

-engīz انگيز (f.s.): koparan, karıştıran, depreten.

engūr انگور (f.i.): üzüm [Āb-ı engūr: üzüm suyu, şarap].

engübīn انگبين (f.i.): bal.

enşār انصار (a.i.): yardımcılar, koruyucular.

esbāb اسباب (a.i.): sebepler, nedenler.

eşfiyā اصفيا (a.i.): temiz ve saf kimseler.

eşīr اثير (a.i.): 1. atmosfer, gökyüzü. 2. yüce, yüksek.

esrār اسرار (a.i.): 1.gizlenen ve bilinmeyen şeyler, aklın eremeyeceği işler. 2. Hint kenevirinden çıkarılan, uyuşturucu ve sarhoş edici tesirleri olan bir zehir.

evc اوج (a.i.): 1. 1. yüce, yüksek, bir şeyin en yüksek noktası, doruk. 2. **astr.** 21 Haziranda arzın mahreki üzerinde Güneşten en uzak bulunduğu nokta.
evc-i rif'at: yüksekliğin tepesi, son noktası.

evşāf اوصاف (a.i.): sıfatlar.

eždād اجداد (a.i.): karşı olan şeyler, karşıtlar.

F

faqr فقر (a.i.): fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık.

fāriğ فارغ (a.s.): 1. vazgeçmiş, çekilmiş. 2. rahat, asude. 3. boş, boş kalmış, işini bitirmiş, işsiz. 4. huk. bir mülkün, tassaruf, sahip olma, kullanma hakkını başkasına terk eden.

fāsık فاسق (a.s.): Allah'ın emirlerini tanımayan, sapkın, günah işleyen, fesatçı, kötülük eden.

faşl فصل (a.i.): 1. ayrıntı, ayırma, ayrılma, kesme, kesinti, bölüm. 2. halletme, neticelendirme. 3. aleyhte bulunma, adam çekiştirme. 4. bir kitabın başlıca bölümlerinden her biri. 5. ed. kelimeler, terkipler ve cümleler arasında bağlantı edatı bulunmadan yazı yazma usulü. 6. müz. bir defada çalınan peşrev, şarkı vesairenin hepsi. 7. tiyatro oyununun başlıca kısımlarından her biri. 8. dört mevsimden her biri:

fāş فاش (f.i.): meydana çıkma, duyulma, açığa vurma, dile verme.

felāh فلاح (a.i.): 1. kurtuluş, selamet, onma. 2. mutluluk, kutluluk.

felek فلک (a.i.): gökyüzü, sema.

ferih فرح (a.s.): sevinçli, neşeli.

fermāyende فرماینده (f.s.): emir veren, buyuran.

fermūde فرموده (f.s.): 1. emrolunmuş, buyurulmuş. 2. i. emir, ferman, irade.

-fersā -فرسا (f.s.): aşındıran, mahveden, yoran.

ferseng فرسنگ (f.i.): fersah; muhtelif mesafelere tekabül eden değerde bulunan bir uzunluk ölçüsü.

fertūt فرتوت (f.s.): pek ihtiyar, pir, kocamış, bunak.

fevk فوق (a.i.): üst, üst taraf, yukarı.

feyz فیض (a.i.): 1. suyun taşıp akması. 2. bolluk, çokluk, verimlilik, fazlalık, gürlük, ilerleme, çoğalma.

-figen -فگن (f.s.): atıcı, yıkıcı, düşürücü.

-figend -فگند (f.s.): yıkılmış, yıkık, düşkün.

firāvān فراوان (f.s.): çok, bol, fazla, aşırı.

-firīb -فريب (f.i.): aldatan, aldatıcı (Dil-firīb: gönül aldatan. Nazar-firīb: göz aldatan).

firih فره (f.s.): 1. çok, bol. 2. güzel, beğenilir.

firistāde فرستاده (f.i.): 1. peygamber. 2. s. gönderilmiş, elçi.

fiten فتن (a.i.): fitneler, ayartmalar, azdırmalar, ara bozmalar.

fitne-cū فتنه جو (a.f.b.s.): fesat arayan, fitneci, bölücü, bozguncu.

fuḫehā فقها (a.s.): 1. fıkıh (din, şeriat) ilminin ustası. 2. zeki, anlayışlı [kimse].

fuzūl فضول (a.s.): lüzumsuz, fazla şey veya söz.

fürū فرو (f.i.) aşağı.

-füruz -فروز (f.s.): parlatan, aydınlatan.

füsürde فسرده (f.s.): donmuş.

G

ġadīr غدير (a.i.): 1. sel ile peyda olan birikinti su, durgun su, göl. 2 küçük ırmak.

ġāfil غافل (a.s.): gaflette bulunan, ihmal eden, ilerisini iyi düşünmeyen, dikkatsiz, ihtiyatsız, dalgın, tembel.

ġāh, geh گاه، گه (f.e.): 1. zaman bildiren edat [Şubḥ-ġāh: sabah vakti]. 2. yer bildiren edat [Secde-ġāh: ibadet edilecek, namaz kılınacak yer]. 3. zf. arasında, kimi, bazı.

ġalaṭ غلط (a.s.): yanlış, yanılma, hata.

ġammāz غماز (a.s.): 1. birine iftira ederek zarar veren, münafık, fitneci. 2. ed. sevgilinin gözü.

ġār غار (a.i.): mağara, in [Yār-ı ġār (mağara dostu): Hz. Ebûbebir; çok vefalı, çok sadık arkadaş]. 2. defne ağacı.

ġaraż غرض (a.i.): 1. hedef, gaye, maksat, meyil, istek. 2. gizli düşmanlık, kin, kötü niyet.

ġaṣṣ غث (a.s.): 1. ince. 2. zavallı. 3. tatsız, yavan. 4. incelik, zavallılık.

ġaṣṣ ü şemīn: 1. zayıf ve semiz. 2. fakir ve zengin.

ġāşīye-dār غاشیه دار (a.f.b.s.): hizmetçi, at uşağı, seyis.

ġāv گاو (f.i.): öküz, sığır.

ġayb غيب (a.s.): 1. gizli olan, göze görünmeyen şey, kayıp. 2. belirsiz, bilinmeyen şeyler.

ġāyet غایت (a.i.): 1. nihayet, uç, son. 2. zf. çok, fazla, son derece.

ġazāl غزال (a.i.): 1. ceylan. 2. geyik, maral, ahu. 3. geyik yavrusu. 4. güzel göz [Çeşm-i ġazāl: iri ve güzel göz].

ġehī گهی (f.zf.): bazen, arasıra.

ġenc گنج (f.i.): 1. hazine. 2. gömü, define. 3. sayılamayacak kadar çok mal varlığı. 4. amaç, maksat. 5. ticarethane.

ġerdān گردان (f.s.): 1. dönücü, dönen, devreden. 2. i. felek, dünya, sema.

ġerdūn گردون (f.s.): 1. dönücü, dönen, devreden. 2. i. felek, dünya, sema.

ġerm گرم (f.s.): sıcak.

ġerm ü serd (sıcak ve soğuk): iyilik kötülük; darlık genişlik; acı tatlı.

ġest گست (f.s.): 1. çirkin. 2. utanç verici.

ġešt گشت (f.i.): 1. gezme, seyretme, dolaşma. 2. geçme.

ġev گو (f.s.): kahraman, bahadır, yiğit.

ġezīden گزیدن (f.m.): seçmek [Ber-ġezīden: tercih etmek, yeğlemek].

ġil گل (f.i.): balçık, su ile ıslanmış toprak, kil.

ġirān گران (f.s.): 1. ağır, sakil [maddi, manevi]. 2. fena, korkmuş. 3. bıktırıcı, usandırıcı. 4. sert, katı.

ġirān-cān گرانجان (f.b.s.): ağır canlı, kanı ağır, can sıkıcı (adam).

girānī گرانى (f.i.): 1. pahalılık. 2. ağırlık. 3. kıymetlilik. 4. güçlük. 5. tahammül edilemez. 6. bolluk.

girde گرده (f.s.,zf.): bütün, hepsi.

girift گرفت (f.i.): 1. tutma, yakalama. 2. dolaşık, birbiri içine girgin, karışık [Girift yazı: karışık yazı].

girifte گرفته (f.s.): 1. alınmış. 2. tutulmuş, yakalanmış (girifte-i dām: tuzağa tutulmuş). 3. yakalanmış, tutulmuş (bir hastalığa). 4. esir (tutsak). 5. üzgün, kederli.

giriften گرفتن (f.m.): 1. almak. 2. tutmak. 3. tutturmak. 4. kaplamak. 5. kısılmak. 6. kabul etmek. 7. seçmek. 8. tesir etmek. 9. evlenmek. 10. farz etmek. 11. fethetmek. 12. çalmak. 13. yakalamak. 14. avlamak. 15. donmak. 16. yemek. 17. tutulmak. 18. kavramak. 19. kaynaşmak. 20. isabet etmek. 21. takılmak. 22. başlamak. 23. indirgemek. 24. kapmak. 25. ilgi görmek, tutmak. 26. sarmak, istila etmek. 27. koparmak. 28. düzeltmek.

giriş گره (f.i.): düğüm, bağ.

giriz, güriz گریز (f.i.): 1. kaçma. 2. s. kaçkın, kaçan.

gisū گیسو (f.i.): omuza dökülen saç, uzun saç, saç örgüsü, kahkül.

guşsa غصه (a.i.): keder, kaygı, tasa.

gūş گوش (f.i.): 1. kulak. 2. işitme, dinleme.

gūşe گوشه (f.i.): köşe, bucak.

-güdāz گداز (f.s.): eriten, yakan, mahveden.

gūft ü gū گفت و گو (f.i.): dedikodu.

gül-ḥen گلخن (f.b.i.): 1. ocak. 2. hamam ocağı, külhan.

gül-şen گلشن (f.b.i.): gül bahçesi.

gümāşten گماشتن (f.m.): görevlendirmek, görev vermek.

günciden گنجیدن (f.m.): 1. sığmak, içine almak. 2. doğrulamak.

gürd گرد (f.s.): cesur, kahraman, yiğit.

gürihte گریخته (f.s.): kaçmış, kaçkın.

güstāḥ گستاخ (f.s.): küstah, hayâsız, arsız, edepsiz, saygısız.

-güşā گشا (f.s.): açan, açıcı.

güşāde گشاده (f.s.): açılmış, açık, ferah, şen.

güzāf گزاف (f.s.): beyhude, boş (lakırdı, söz).

güzār گزار (f.i.): 1. geçme, geçiş. 2. s. geçirici, geçiren [birleşik sıfat olduğu zaman]. 3. s. beceren, ödeyen, yapan.

güzide گزیده (f.s.): seçkin, seçilmiş, beğenilmiş.

güzir گزیر (f.i.): çare, derman. [Nā-güzir: çaresiz].

H

Ḥabeş حبش (a.h.i.): Afrika'nın doğusunda, Yemen'in karşı kıyısında bulunan ve halkının çoğu Hıristiyan

olan, Habeşistan kıtasında yaşayan yerli halk.

ḥācēt حاجت (a.i.): ihtiyaç, lüzum, gereklilik, muhtaçlık.

ḥācil خجل (a.s.): utanmış, utancından yüzü kızarmış.

ḥadd حد (a.i.): sınır.

ḥādī هادي (a.s.): hidayet eden, doğru yolu gösteren.

ḥāhān خواهان (f.s.): istekli.

ḥāk خاک (f.i.): toprak.

ḥākī خاکی (f.s.): toprak rengi, toprakla ilgili.

ḥākīm حکيم (a.s.): âlim, bilgin, her şeyi bilen, tabiatı inceleyen, felsefeci, tabip, doktor.

ḥaḳḳ حق (a.i.): 1. Allah, Tanrı. 2. doğruluk ve insaf. 3. bir insana ait olan şey. 4. dava ve iddiada hakikate uygunluk, doğruluk. 5. geçmiş, harcanmış emek. 6. pay, hisse. 7. s. doğru, gerçek. 8. layık, münasip.

ḥālel خال (a.i.): 1. iki şey aralığı, boşluk. 2. bozma, bozukluk, eksiklik. 3. kötülük, dağınıklık.

ḥālī خالی (a.s.): تنها, boş, sahipsiz yer.

ḥālī el-seyr خالی السير (a.b.s.): diğerlerinden ayrı olan, yalnız giden.

ḥāliyā حاليا (a.zf.): şimdiki zamanda, şimdiki halde.

ḥālkān خلفاً (a.zf.): yaradılışça.

ḥalvet خلوت (a.i.): 1. yalnız, تنها kalma, tenhaya çekilme, tenhalık. 2. تنها yer. 3. hamamın sıcak bölgesi.

ḥalvet-niṣīn خلوت نشین (a.f.b.s.): halvette, yalnızlıkta oturan.

ḥām خام (f.s.): 1. işlenmemiş, üzerinde çalışılmamış. 2. boş, nafile, beyhude.

ḥam خم (f.s.): eğri, bükülmüş.

ḥāme خامه (f.i.): kalem.

ḥāmī حامی (a.s.): koruyan, koruyucu, sahip çıkan, gözeten.

ḥāmī خامی (f.i.): hamlık, gevşeklik.

ḥamūṣ خاموش (f.s.): susmuş, sessiz.

hān! هان (f.e.): 1. sakın!, aman! 2. hey! 3. çabuk, acele et. 4. ha, tamam.

ḥān خان (f.i.): 1. han, kervansaray, otel. 2. dükkân, meyhane.

-ḥān خوان (f.s.): okuyan, okuyucu, çağırın.

ḥān u mān: ev, aile, ocak.

ḥānden خواندن (f.m.): 1. okumak. 2. ötmek. 3. öğrenim görmek. 4. şarkı söylemek. 5. demek. 6. çağırarak. 7. ilan vermek.

ḥāne-ḳāh خانه قاه (f.b.i.): ev.

ḥarābāt خرابات (f.i.): 1. harabeler, viraneler. 2. meyhaneler.

ḥarīf حریف (a.i.): 1. meslektaş, sanat arkadaşı. 2. herif, adi ve bayağı adam. 3. teklifsiz dost.

ḥarrāṣ حراث (a.i.): ikinci, çiftçi, toprağı işleyip ekin eken.

hāşıl حاصل (a.s.): 1. netice, sonuç, hâsıl. 2. ürün. 3. kar, fayda. 4. varlık. 5. geri kalmış.

hāşm خصم (a.i. ve s.): 1. düşman. 2. muhalif, karşı taraf.

hāşşa خاصة (a.i.): 1. özel, mahsus. 2. seçkin, mümtaz. 3. özellikle, bilhassa.

hāsten خواستن (f.m.): 1. istemek, dilemek. 2. rica etmek. 3. çağırmak. 4. davranmak. 5. gr. gelecek zaman oluşturulmasında yardımcı fiil görevini üstlenir.

hāşv حشو (a.i.): uzun ve faydasız söz, dolma ve doldurma söz.

hātar خطر (a.i.): tehlike.

hātib خاطب (a.s.): 1. hitabeden, söz

hātım خاتم (a.s.): 1. sonuncu, son. 2. bitiren.

söyleyen. 2. görücü.

hātt خط (a.i.): 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman, buyruk. 6. sıra, saf.

hāvāşş خواص (a.s.): 1. hassalar, keyfiyetler. 2. muhterem, saygın olanlar, seçkin kişiler. 3. özellikler.

hāver خاور (f.i.): şark, doğu yönü, gün doğusu.

hāv خوف (a.i.): korku, korkma. 2. psik. fobya, yılgı.

hāyā حیا (a.i.): 1. utanma, sıkılma. 2. ar, namus, edep. 3. Allah korkusu ile günahattan kaçınma.

hayl خیل (a.i.): 1. at. 2. at sürüsü. 3. atlı sürüsü. 4. zümre, takım, güruh.

hebā هبا (a.i.): 1. gayet ince toz, zerre. 2. yok yere, boş, nafiye.

hem خم (f.s.): 1. eğri, eğik. 2. kıvrık, kıvrımlı. 3. kırışik.

hemān همان (f.zf.): 1. hemen, derhal, o anda, çarçabuk. 2. öylece, böylece.

hem-dem همدم (f.b.i.): 1. dost, arkadaş. 2. aynı dili konuşan. 3. içki arkadaşı. 4. dert ortağı.

hemīn همین (f.e.zf. ve s.): bu bile, tıpkı bu, çok.

hemīşe همیشه (f.zf.): daima, her vakit, her zaman.

hemm هم (a.i.): gam, keder, tasa, kaygı.

hem-reh همراه (f.b.i.): yoldaş, yol arkadaşı.

hengām هنگام (f.i.): zaman, çağ, sıra, vakit, mevsim.

hergiz هرگز (f.zf.): asla, katiyen, hiç bir vakit, hiç bir suretle.

her-seng خرسنگ (f.b.i.): değerli taş.

hesb-i hāl حسب حال (a.b.i.): 1. durum raporu, hasbıhal. 2. zf. yettiği kadar, yeterince.

hey هی (f.n.): 1. hey!, ey! 2. zf. habire, durmadan.

hezār هزار (f.i.): 1. bülbül. 2. s. bin. 3. s. pek çok.

hezeyān هزیان (a.i.): sayıklama. 2. saçma sapan konuşma.

hezîmet هزيمت (a.i.): bozgun, bozgunluk, savaşta bir taraf askerinin bozulması.

hırka-pūşî خرقه پوشى (a.f.b.i.): 1. fakirlik, dervişlik. 2. tasavvuf.

hırz حرز (a.i.): 1. sığınmak. 2. nazar değmemesi için kullanılan muska, nazar boncuğu. 3. tılsım.

hırz-i cān: canı gibi saklama.

hıyregî خيرگى (f.i.): donukluk, kamaşıklık [göz hakkında]; şaşkınlık.

Hızır خضر (a.h.i.): içenlere ölmezlik veren Âb-ı Hayât'ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişmekle meşhur olan peygamber.

hicāb حجاب (a.i.): 1. utanma, sıkılma. 2. perde.

hidmet خدمت (a.i.): 1. iş, hizmet, vazife (görev). 2. iş görme, birinin işini görme.

hilāf خلاف (a.i.): 1. karşı, zıt. 2. yalan.

hil'at خلعت (a.i.): eskiden, padişah veya vezir tarafından takdir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan.

himmet همت (a.i.): gayret, emek, çalışma, çabalama.

hıre-ser خيره سر (f.b.s.): sersem, alık.

hış خویش (f.i.): 1. kendi, kendisi. 2. yakın, akraba.

hiyel حيل (a.i.): oyunlar, aldatmalar.

hız خيز (f.s.): coşkunluk, dalgalanma.

hizāne خزانه (a.i.): 1. hazne, hazine. 2. kalp, gönül. 3. hazinedarlık.

hōd خود (f.zm.): kendi.

hōd-perest خود پرست (f.b.s.): kendine tapan, kendini beğenmiş.

hoş hoş خوش خوش (f.s.): 1. az az, yavaş yavaş. 2. tedricen.

Hotan ختن (f.h.i.): şarki Türkistan'da büyük bir şehir olup ahalisi Müslüman'dır.

hūb خوب (f.s.): güzel, hoş, iyi.

hudāygān خدايگان (f.b.i.): ulu padişah, büyük hükümdar.

hudūř حدوث (a.i.): sonradan peyda olma, yeniden meydana gelme, yok iken vücuda gelme.

hufte هفته (f.s.): yatmış, uyumuş.

hulāřa خلاصه (a.i.): bir şeyin, bir sözün özü (özet).

huld خلد (a.i.): 1. sürüp giden, sonu olmayan varlık. 2. bitmeyiş, devamlılık. 3. sekiz cennetten biri.

hulefā خلفا (a.i.): halifeler [hulefā-i rāřidīn (ilk dört halife): Hz. Ebūbekir, Ömer, Osman, Ali].

hum خم (f.i.): küp, şarap küpü.

hūn خون (f.i.): 1. kan. 2. öldürme, öc.

hūn-āb, hūn-ābe خونابه، خوناب (f.b.i.): 1. kanlı su. 2. gözyaşı.

hunūk خنک (f.n.): ne güzel!, ne mutlu!, yaşı!

hūr حور (a.i.): 1. ahu gözlüler, gözlerinin akı karasından çok olanlar. 2. cennet kızları, huriler.

hūr خور (f.i.): 1. Güneş. 2. yiyecek, yiyinti.

hurd خرد (f.s.): 1. küçük, ufak. 2. kırık.
3. ehemmiyetsiz.
hürde خورده (f.s.): yemiş, yenilmiş.
hürden خوردن (f.m.): 1. yemek. 2. içmek.
3. çarpmak, isabet etmek. 4. uymak. 5.
geçmek. 6. düşmek 7. değmek. 8.
kemirmek.
hurrem خرم (f.s.): şen, sevinçli, güler
yüzlü, gönül açan.
hürşid خورشید (f.i.): Güneş.
hürüc خروج (a.i.): çıkış, çıkma, dışarı
çıkma, ayaklanma, isyan.
hürüş خروش (f.i.): coşma, çağıltı,
gürültü, şamata, telaş.
huşümet خصومت (a.i.): 1. hasımlık,
düşmanlık. 2. kıskançlık,
çekememezlik.
huşk خشک (f.s.): 1. kuru. 2. boş.
hüccet حجت (a.i.): 1. senet, vesika, delil
[eskiden, şeriat mahkemesinden verilen
bir hak veya bir sahiplik gösteren resmi
vesika (belge)]. 2. seçkin âlimlere
verilen ünvan.
hükkām حکام (a.i.): hâkimler.
hüsrevān خسروان (f.i.): padişahlar,
hükümdarlar, sultanlar.

I

ıtlāk اطلاق (a.i.): salıverme, koyuverme.
ıztırār اضطرار (a.i.): mecburiyet,
çaresizlik, ihtiyaç.

İ

ihlās اخلاص (a.i.): 1. halis, temiz, doğru
sevgi. 2. gönülden gelen dostluk,
samimiyet, doğruluk, bağlılık.
ihtisā اختصار (a.i.): 1. kısaltma; sözü,
yazıyı kısaltma. 2. mat. sadeleştirme,
basitleştirme.
ihtiyār اختیار (a.i.): 1. seçme, seçilme. 2.
katlanma.
ihtizāz اهتزاز (a.i.): 1. titreme, deprenme.
2. sevinme. 3. sıçrayıp oynama,
sallanma.
ikbāl اقبال (a.i.): 1. birine doğru dönme.
2. baht, talih. 3. işlerin yolunda gitmesi,
bahtlı, saadetli, mutlu olma. 4. arzu,
istek.
ikrār اقرار (a.i.): 1. saklamayıp söyleme
(itiraf). 2. dil ile söyleme, bildirme. 3.
tasdik, kabul. 4. huk. birinin, başka
birinin, kendisinde olan hakkını,
alacağını haber vermesi.
ilçī ایلچی (t.i.): elçi, sefir.
im-şeb امشب (f.zf.): bu gece.
imtilā امتلا (a.i.): dolgunluk, doluluk.
in‘ām انعام (a.i.): 1. nimet verme. 2.
iyilik etme. 3. bağış. 3. bahşiş. 4. ihsan.
intizām انتظام (a.i.): nizamlı, tertipli,
düzgün olma, düzgünlük.
‘işmet عصمت (a.i.): 1. masumluk,
günahsızlık, temizlik. 2. haramdan,
namusa dokunur hallerden çekinme.

istiğfār استغفار (a.i.): 1. Allah'tan, günahın bağışlanmasını isteme. 2. "estağfurullah" deme. 3. tövbe etme.
iştigāl اشتغال (a.i.): meşgul olma, bir şeyle uğraşma.
iẓhār اظهار (a.i.): 1. gösterme, meydana çıkarma. 2. yalandan gösteriş.
İzid ایزد (f.h.i.): 1. Allah. 2. Zerdüştlerin hayır tanrısı.
'izz عز (a.i.): 1. değer, kıymet. 2. yücelik, ululuk. 3. güçlülük.

K

ḳabā' قباء (a.i.): üste giyilen elbise, cübbe, kaftan.
ḳadr قدر (a.i.): 1. değer, itibar. 2. onur, şeref, haysiyet. 3. rütbe, derece.
kāfūr كافر (a.i.): 1. Uzak Doğu'da yetişir bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir madde. 2. **mec.** kar.
ḳal' a-i çehārüm قلعه چهارم (a.f.b.i.): Güneş'in bulunduğu dördüncü felek.
kān كان (f.i.): 1. maden ocağı, maden kuyusu. 2. bir şeyin membaı, kaynağı.
ḳa'r قعر (a.i.): 1. çukur şeyin dibi, dip, nihayet. 2. derinlik.
kār کار (f.i.): 1. iş güç, iş. 2. kazanç. 3. meşguliyet; sanat. 4. işleme, tesir. 5. savaş.
kār ü bār: 1. iş güç, kazanç.

ḳarābe قرابه (a.i.): 1. büyük testi. 2. şarap testisi.
kār-sāz کار ساز (f.b.s.): iş işleyen, becerikli.
kās کاس (f.i.): 1. kase. 2. kadeh.
ḳāşır قاصر (a.s.): 1. kusurlu, eksikli. 2. güçsüz. 3. kıt.
ḳaşid قاصد (a.s.): 1. kasteden, tasarlayan; kıyan. 2. i. postacı, haberci, tatar, ulak.
ḳaṭ' قطع (a.i.): 1. kesme, kesilme, biçme. 2. halletme, karar verme, sona erdirme, bitirme. 3. geçme, ilerleme, yol alma.
ḳāyid قاید (a.i.): önder, lider, komutan.
ḳāyim قائم (a.s.): 1. ayakta. 2. tellak. 3. daimi, kalıcı. 4. hayvan ayağı. 5. kılıç kabzası. 6. gizli. 7. sağlam. 8. yüksek ses. 9. dik.
kebīr كبير (a.s.): 1. büyük, ulu. 2. yaşça büyük, yaşlı. 3. çocukluktan çıkmış genç.
ked-hüdā كد خدا (f.b.i.): kethüdâ, kâhya.
keh-keşān كهكشان (f.b.i.): saman yolu, hacılar yolu.
kej كز (f.s.): eğri, çarpık.
kelīm كلم (a.s.): 1. söz söyleyen, konuşan. 2. i. ikinci şahıs (muhâtab). 3. Tûr-i Sînâ'da Cenâbıhak'la konuşması dolayısıyla Hz. Musa'nın ünvanı.
kem کم (f.s.): 1. az, eksik. 2. fena, kötü, bozuk.
kemāl کمال (a.i.): 1. olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik. 2. en yüksek değer,

mükemmellik; değer, baha. 3. bilgi, fazilet.

kemān کمان (f.i.): 1. yay (ok atan). 2. kavis. 3. keman.

kemer-bend کمر بند (f.b.i.): 1. kemer bağı. 2. s. belinde kemer olan. 3. mec. derviş.

kemter کمتر (f.b.s.): 1. daha aşağı, aşağıda bulunan, hakir, itibarsız. 2. eksik, noksan.

ker کر (f.s.): 1. sağır. 2. i. kuvvet, kudret. 3. meram ve maksat.

kerān کران (f.i.): kenar, uç, kıyı. [Bī-kerān: kenarsız, uçsuz bucaksız kıyısız].

kersān کرسان (f.i.): ekmek veya başka şeyleri koymaya yarayan kap.

kes کس (f.i.): kimse, kişi.

keşide کشیده (f.s. ve i.): 1. çekilmiş, çekiliş. 2. tartılmış. 3. tertibedilmiş, dizilmiş. 4. yazılmış.

keşîş کشیش (f.i.): papaz, karabaş, kilise papazı.

kevn کون (a.i.): 1. olma. 2. var olma, varlık, vücut.

key کی (f.zf.): ne zaman, ne vakit.

kez کز {ki+ez} (f.zf.): ki..den, ki..den beri.

kıdem قدم (a.i.): öncelik ve eskilik, evveli bulunmamak, başlangıcı olmayacak kadar eski; ezeli olmak, Cenab-ı Hak'ın "kıdem" sıfatı yani ebedi ve ezeli oluşu.

kıdve قدوه (a.i.): 1. kendisine uyulup ardından gidilecek kimse. 2. bir sınıfın veya topluluğun başında olan kimse. 2. önder, lider.

kıdve-i abdāl: dervişlerin önderi.

kışsa قصه (a.i.): 1. fıkra, hikâye, rivayet. 2. vaka, macera. El-kışsa: hâsılı, sözün kıyası.

kıyām قیام (a.i.): 1. kalkma, ayağa kalkma, ayakta durma. 2. bir işe kalkışma, başlama. 3. ayaklanma, isyan.

kıyām kerden قیام کردن (f.m.): 1. kalkmak. 2. ayaklanmak, başkaldırmak. 3. icra etmek. 4. meşgul olmak, ilgilenmek.

kıl قیل (a.i.): söz.

kıl ü kâl: dedikodu, çok konuşma.

kilk کلک (f.i.): ney, kamış, kalem.

kıdve قدوه (a.i.): önder, lider.

kūh کوه (f.i.): dağ.

külle قلعه (a.i.): 1. dağ tepesi, doruk. 2. kule.

kıurre قره (a.i.): 1. soğuk. 2. ışık, tazelik, parlaklık.

kıurretü'l-⁴ ayn: 1. göz nuru. 2. s. parlak, nurlu.

kūs کوس (f.i.): kös, eski savaşlarda, alaylarda deve veya araba üstünde taşınarak çalınan büyük davul.

kūtāh, kūteh کوتاه، کوتاه (f.s.): kısa.

kūy کوی (f.i.): 1. köy. 2. mahalle ve işlek yol, sokak. 3. sevgilinin bulunduğu yer.

kühen كهن (f.s.): 1. eski, yıpranmış, modası geçmiş. 2. **mec.** dünya.

külle كله (f.i.): kakül, topuk.

künc كنج (f.i.): köşe, bucak.

künende كنده (f.s.): edici, yapıcı, eden, yapan.

künh كنه (a.i.): 1. bir şeyin aslı, hakikati, temeli. 2. kök, dip. 3. **fels.** esas, öz.

künün كنون (f.zf.): şimdi.

küre كره (a.i.): 1. yuvarlak, toparlak. 2. **geo.** küre.

küre-i hāk: yeryüzü.

L

lā-cerem لاجرم (a.s.zf.): şüphesiz, besbelli, elbette.

lāğ لاغ (f.i.): 1. şaka, latife. 2. oyun.

Lāt لات (a.i.): İslâm'dan önce, Arapların Kâbe'de bulunan putlarından biri.

le'im لنيم (a.s.): alçak, aşağılık, cimri [kimse].

leb لب (f.i.): dudak.

lem-yezel لم يزل (a.b.s.): kalıcı, baki, yok olmayan, eksilmeyen (Allah'ın sıfatlarındandır).

leşker لشكر (f.i.): 1. asker. 2. **mec.** yiğit, kahraman, cesur.

leṭāfet لطافت (a.i.): 1. latiflik, hoşluk. 2. güzellik. 3. nezaket. 4. yumuşaklık.

libās لباس (a.i.): elbiseler, giyecek şeyler.

līk ليك (f.e.): lâkin, fakat, amma, ancak.

lu'bet لعبت (a.i.): 1. oynanan, oynanılan şey, oyuncak, oyun. 2. herkesi hayrette bırakan şey, hal. 3. sevgili. 4. put.

M

ma'ālī معالی (a.i.): yüksek, derin fikirler.

mā-fevk مافوق (a.i.): 1. üst, yukarı. 2. üstte, üst derecede bulunan kimse.

Mağrib مغرب (a.h.i.): garp, batı tarafında olan memleketler; Afrika'nın Mısır ötesindeki şimal (kuzey) kısmı, İspanya, Portekiz.

mağrūr مغرور (a.s.): 1. gururlu. 2. bir şeye güvenen. 3. güvenilmeyecek şeye güvenip aldanan, kendini beğenmiş [kimse]. 4. büyüklük taslayan.

mağz مغز (f.i.): 1. beyin, dimağ. 2. iç, öz.

maḥfil محفل (a.i.): 1. oturulacak, görüşülecek yer, toplantı yeri. 2. büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan, yerden biraz yüksek yer.

maḥv محو (a.i.): 1. yok etme, ortadan kaldırma, harabetme, perişan etme, batma, yok olma.

maḳāmāt مقامات (a.i.): 1. makamlar. 2. meclisler, topluluklar, kalabalıklar.

-māl مال (f.s.): "süren, sürülen, takılan, sarılan" manalarıyla terkipler yapar. [düşman-māl: düşman(lık) süren].

mānde مانده (f.s.): kalmış olan, gitmiş olan.

mānend مانند (f.i.): benzer, eş [Bī-mānend: eşsiz, emsalsiz].

māni مانع (a.s.): 1. meneden, geri bırakan, alıkoyan, engel olan. 2. i. engel, özür.

ma' ruf معروف (a.s.): 1. herkesçe bilinen, tanınmış, belli. 2. meşhur, ünlü. 3. şeriatın emrettiği, uygun gördüğü.

ma' şiyet معصيت (a.i.): asilik, itaatsizlik, isyan, günah.

maşlahat مصلحت (a.i.): 1. iş, emir, husus, madde, keyfiyet. 2. ehemmiyetli iş. 3. barış, dirlik, düzenlik.

maşriq مشرق (a.i.): Güneş'in doğduğu taraf, doğu.

maṭbaḥ مطبخ (a.i.): mutfak.

ma' tūh معتوه (a.s.): ateh getirmiş, bunamış, bunak.

mā-verā ماوراء (a.i.): ard, geri, bir şeyin ötesinde, arkasında bulunan.

mā-verāi ماورائی (a.s.): öteye mensup, öteki alemle ilgili.

ma' zūl معزول (a.s.): 1. görevden alınmış, azledilmiş. 2. ayrılmış.

-meāb مآب (a.i.): 1. geri dönülecek yer. 2. sığınılacak yer.

me' ād معاد (a.i.): tas. âhiret.

mebādī مبادئ (a.i.): evveller, başlangıçlar, prensipler, ilk unsurlar.

mecīd مجيد (a.s.): 1. Allah'ın adlarından. 2. şan ve şeref sahibi, büyük, ulu.

medḥ مدح (a.i.): övme.

mefāşıl مفاصل (a.i.): oynak yerleri, eklemler.

mefāşıl-ı şerīk مفاصل شريك (a.b.i.): yan yana oturan, komşu.

mefrūş مفروش (a.s.): döşenmiş.

meḡes مگس (f.i.): sinek.

meh مه (f.i.): astr. Ay.

mehcūr مهجور (a.s.): 1. terk olunmuş, bırakılmış, kullanılmaz olmuş, unutulmuş. 2. uzaklaşmış, ayrılmış.

mehdī مهدي (a.s.): hidayete eren, doğru yolu tutan.

mekr مكر (a.i.): 1. hile, düzen. 2. hile ile aldatma, maksadından vazgeçirme (birini).

me'kūl مأكول (a.i.): yenmiş şey, yiyecek.

melāl ملال (a.i.): 1. usanç, usanma, bıkma. 2. sıkılma, sıkıntı.

melī ملي (a.s.): 1. çevik. 2. çabuk.

melik مليك (a.s.): 1. Allah'ın adlarından. 2. mal sahibi. 3. padişah, hakan, hükümdar.

melūl ملول (a.s.): 1. usanmış, bıkmış, bezmiş. 2. mahzun.

memālik ممالك (a.i.): 1. memleketler, ülkeler. 2. bir devletin toprağı. 3. köleler, kullar.

menākıb مناقب (a.i.): övünülecek vasıflar.

meni مني (f.i.): 1. benlik. 2. kibirlenme.

menzilet منزلت (a.i.): 1. derece, rütbe, yüksekli derecesi. 2. incek yer, konak yeri; ev, hane.

merdān مردان (f.i.): 1. mertler, insanlar, erkekler, yiğitler. 2. bir çeşit ney.

merdüm مردم (f.i.): 1. insan, adam. 2. gözbebeği.

merdüm-i çeşm: gözbebeği.

merdüm-keş مردم کش (f.b.i. ve s.): lider, önder.

merdüm-küş مردم کش (f.b.s.): adam öldüren, katil.

meşel مثل (a.i.): 1. örnek, benzer, numune. 2. dokunaklı ve manalı söz. 3. terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikâye.

mest مست (f.s.): sarhoş.

mest-i ħarāb: harabolmuş sarhoş, yıkılışıya içmiş adam.

meşūr مسطور (a.s.): 1. setrolunmuş, örtülü, kapalı, gizli. 2. açık saçık gezmeyen namuslu kadın.

meş‘ale مشعله (a.i.): 1. aydınlatıcı, alet, lamba, kandil. 2. ucunda alev çıkararak yanan bir madde bulunan değnek, sopa. 3. nur.

meş‘aviz مشعود (f.i.): sihirbaz, hokkabaz.

meşhed مشهد (a.i.): 1. şehitlik. 2. İran’da ziyaretgâh olan meşhur şehir.

meşreb مشرب (a.i.): 1. incek yer. 2. felsefî ve dini yol. 3. yaradılış, tabiat, mizaç, huy, ahlak.

mevkib موكب (a.i.): atlı veya yaya olarak maiyette yürüyen alay, kabile.

mevşuf موصوف (a.s.): 1. vasfolunmuş, vasıflanmış. 2. gr. belirtilen [sıfat takımlarında].

mışbāh مصباح (a.i.): 1. kandil, çıra, meşale; az ışıklı kandil. 2. sabah vakti şarap içilecek büyük kâse.

midħat مدحت (a.i.): methetme, övme.

mi‘e مائه (a.s.): yüz. Tis‘a mi‘e: dokuz yüz.

mih مهر (f.i.): Güneş.

mih-ter مهتر (f.s.): 1. daha büyük. 2. i. yüksek rütbeli hizmetkâr.

mīve میوه (f.i.): [meyvenin aslıdır] meyve.

miyān میان (f.i.): 1. orta. 2. meyan, ara, aralık. (Der-miyān: ortada, arada. Miyān-ı güft ü gū: laf arası).

miyāne میانه (f.i.): 1. orta [vasat]. 2. ara. 3. gerdanlığın ortasındaki büyük inci. 4. g.s. ortaya serilen halı.

miz-bān ميزبان (f.b.i.): misafiri, konuğu ağırlayan, ev sahibi.

mū[y] موی (f.i.): 1. tüy. 2. kıl. 3. saç.

mu‘ākıb معاقب (a.s.): cezalandıran.

mu‘āşır معاشر (a.s.): 1. muaşeret eden, birlikte yaşayan. 2. i. dost, arkadaş.

muħābā محابا (a.i.): koku, ihtiraz, çekingenlik [Bī-muħābā: korkusuz, çekinmeden].

muħākā محاكا (a.i.): birbirine hikaye söyleme.

muḥāl محال (a.s.): mümkün olmayan, olamaz, olmaz, olmayacak.

muḥālaṭat مخالطات (a.i.): 1. karışmalar. 2. güzel anlaşmalar.

muḥāzāt محازات (a.i.): yüz yüze gelme.

muḥikḫ محق (a.s.): 1. ihkak eden, hakkı yerine getiren. 2. haklı, doğru.

muḥit محيط (a.s.): 1. kapsayan, kuşatan. 2. çevre. 3. ortam, muhit. 4. haberli. 5. coğ. okyanus.

muḥtaṣar مختصر (a.s.): ihtisar edilmiş, kısaltılmış, kısaltma, kısa.

muḥterik محترق (a.s.): tutuşup yanan, yakıcı, yanık.

mu' in معين (a.s.): yardımcı.

muḫābil مقابل (a.s.): 1. karşı karşıya gelen, bir şeyin karşısında bulunan. 2. bir şeye karşı, bir şeye karşılık yapılan. 3. i. karşılık. 4. zf. karşılığında.

muḫīm مقيم (a.s.): 1. ikamet eden, oturan, yerleşik. 2. sürekli, daimi.

muḫtezā مقتضى (a.s.): 1. gerekli, gereken. 2. istenmiş. 3. anlaşılması.

mūnis مونس (a.s.): 1. alışılan, yadırganmaz, alışılmış, alışık. 2. cana yakın, sevimli. 3. insandan kaçmayan. 4. yakın dost, can yoldaşı, arkadaş.

munkaṭi' منقطع (a.s.): 1. inkıta eden, kesilen, kesilmiş, kesik, aralıklı. 2. arkası gelmeyen, son bulan. 3. arada bağ kalmayan, ayrılmış. 4. herkesten ayrılıp bir kişiye bağlı kalan. 5. geo. süreksiz.

muraṣṣa' مرصع (a.s.): 1. kıymetli taşlarla bezenmiş. 2. ed. iki mısraı veya iki fıkrası kelime kelime birbiriyle aynı vezin ve kafiyede olan [söz, beyit]. 3. g.s. bir yazı sitili.

muste' cel مستعجل (a.s.): acil.

mutavaṣṣiṭ متووسط (a.s.): 1. vasıta olan, aracılık eden, aracı. 2. orta, ortalama.

mu' teber معتبر (a.s.): 1. itibarlı, hatırı sayılır, saygın. 2. inanılır, güvenilir. 3. yürürlükte olan, geçer.

muṭi' مطيع (a.s.): 1. itaat eden, boyun eğen. 2. bağlı. 3. rahat.

muḫlim مظلم (a.s.): 1. karanlık. 2. bilinmeyen, şüpheli. 3. dehşetli, kara, uğursuz.

mücessem مجسم (a.s.): tecessüm etmiş, cisimlenmiş, cisimli.

müciḫ مجيب (a.s.): 1. gereken, gerektiren. 2.i. sebep, vesile.

müdām مدام (a.s.): devam eden, süren, sürekli.

müddei' مدعى (a.s.): 1. iddia eden, davacı. 2. bir hükümde ayak direyen. 3. inatçı.

müeṣṣer مؤثر (a.s.): 1. kendisine bir şey tesir etmiş olan. 2. etkili, tesirli.

müfterih مفترح (a.s.): şen, keyifli.

müḫr مهر (f.i.): 1. mühür, imza. 2. ed. sevgilinin ağzı.

müḫre مهره (f.i.): 1. bir çeşit yuvarlak şey. 2. cam boncuk. 3. deniz böceği kabuğu. 4. çekiç. 5. anat. omurga

kemiği. 6. kağıt ve saire cilalamak için kullanılan billur top.

mühre-i nerd: zar ve pul.

mühre-bāz مهره باز (f.b.s.): 1. yuvarlak taşlarla gözbağcılık ve el çabukluğu gösteren oyuncu. 2. mühreci, cilacı.

müje مزه (f.i.): kirkik.

mültemes ملتمس (a.s.): istek, hacet, istenilen, rica edilen, yakarılan.

münācāt مناجات (a.i.): Allah'a dua etme, yalvarma.

münādī منادی (a.s.): 1. nida eden, tellal. 2. müezzin.

münkir منكر (a.s.): inkar eden, kabul etmeyen.

mürebbi مربی (a.s.): terbiye eden.

mürğ مرغ (f.i.): kuş.

mürīd مرید (a.s.): 1. irade eden, emreden, buyuran. 2. i. bir şeyhe bağlı olan kimse.

mürtefi مرتفع (a.s.): irtifa eden, yükselen, yükselmiş, yüksek, yüce.

müsebbib مسبب (a.s.): 1. sebep olan. 2. icat eden.

müstaḥkem مستحکم (o.s.): sağlam, dayanıklı.

müstaẓhir مستظهر (a.s.): 1. istizhar eden, dayanan, arka veren, güvenen. 2. yardım isteyen, zahir, arka olmasını isteyen.

müsterāḥ مستراح (a.i.): rahat edilecek yer.

müşrikīn مشركين (a.s.): Allah'a şerik, ortak koşanlar.

müşṭ مشت (f.i.): 1. yumruk. 2. avuç.

müşṭāk مشتاق (a.s.): iştıyaklı, özleyen, göreceği gelen, can atan.

Müşterī مشتری (a.h.i.): astr. Sakıt, Erendiz, Jüpiter, Mars.

müteḥayyir متحیر (a.s.): şaşmış, şaşırılmış.

müteḳabbil متقبل (a.s.): kabul eden, üstüne alan.

mütevvec متوج (a.s.): taçlı, taç giymiş.

müyesser میسر (a.s.): 1. kolayı bulunup yapılan, mümkün, kolay gelen, kolaylıkla olan. 2. hazır.

N

nā نا (f.i.): 1. gemi. 2. gırtlak. 3. güç, takat.

nā-bākī ناباکی (f.i.): korkusuzluk, cesurluk.

nā-gāh ناگاه (f.b.s.): 1. vakitsiz. 2. zf. ansızın, birdenbire.

nāhī ناهی (a.s.): meneden, yasak eden, önleyen.

naḥīf نحيف (a.s.): zayıf.

naḥl نخل (a.i.): 1. hurma ağacı. 2. ed. ince, uzun, narin vücutlu dilber.

naḥl نحل (a.i.): arı, bal arısı.

naḥs نحس (a.i.): 1. uğursuzluk. 2. s. uğursuz, bahtsız.

naḥvet نخوت (a.i.): kibir, gurur, büyüklenme, ululanma, kurulma, böbürlenme.

nakş-bendī نقشبندی (a.f.b.i.): 1. nakışbendilik, ressamlık; süslemeli dokuma sanatı. 2. Şeyh Muhammed Bahâüddîn Nakşbend'in kurduğu zühde, mürâkabeye ve hafî zikre dayanan tarikatine girmiş kimse.

nām نام (f.i.): 1. isim, ad. 2. ün, lakap.

nām-zed نامزد (f.b.s.): 1. aday. 2. zikredilen. 3. nişanlı.

nān نان (f.i.): ekmek.

nā-sezā ناسزا (f.b.s.): 1. layık olmayan, yaraşmayan. 2. küfür, uygunsuz söz. 3. alçak. 4. kötü iş.

nā-sipās ناسپاس (f.b.s.): şükretmeyen, nankör.

naşir نصير (a.s.): nusret eden, yardımcı.

nā-şikīb ناشكيب (f.b.s.): sabırsız.

nāv ناو (f.i.): 1. içi kovuk, oyuk şey. 2. küçük gemi, kayak.

nāver ناور (f.s.): mümkün, kabil, olabilir.

nāz-perverde نازپرورده (f.b.s.): naz içinde büyümüş, terbiye olmuş, nazlı.

nebāt نبات (a.i.): topraktan biten, çıkan her türlü şey, bitki.

neberd نبرد (f.i.): harp, savaş.

nedīm نديم (a.i.): 1. meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı. 2. s. büyükleri, fıkra ve hikâyeleriyle eğlendiren. 3. s. güzel hikâye anlatan, tatlı konuşan. 4. tar.

İmparatorluk devrinde Yeniçeri ocağına yeni yazılan kimse.

neft نفت (f.i.): petrol.

neheng نهنگ (f.i.): timsah.

nehīb نهيب (a.s.): 1. yağmacı, çapulcu. 2. dehşet, korku.

nekāl نکال (a.i.): 1. azap, işkence. 2. ibret, bir olaydan alınan ders. 3. kömür.

nekbet نکبت (a.i.): 1. talihsizlik, bahtsızlık. 2. düşkünlük. 3. felaket, musibet.

nemed نمد (f.i.): keçe, kebe.

nemm نم (a.i.): söz getirip götürme, koğuculuk etme.

neng ننگ (f.i.): 1. ayıp, utanma. 2. şöhret, ün.

neşāt نشاط (a.i.): sevinç, neşe, şenlik.

nevbet نوبت (a.i.): 1. vakit, zaman. 2. kez, kere, defa. 3. fırsat.

nevmīd نوميد (f.s.): ümitsiz, ümidi kırık.

neyyir نير (a.s.): 1. nurlu, parlak. 2. ışıklı cisim, cisimlenmiş nur. 3. Güneş.

nezdik نزديک (f.s.): yakın.

nifāk نفاق (a.i.): 1. münafıklık, iki yüzlülük, ara bozukluğu, bozuşukluk. 2. Müslüman görünüp kâfir olma.

nihād نهاد (f.i.): tabiat, huy, yaradılış.

nihāde نهاده (f.s.): konmuş, konulmuş, koymuş.

nihān نهان (f.s.): 1. gizli, saklı. 2. bulunmayan, görünmeyen. 3. i. sır.

nihīb نهييب (f.i.): 1. korkutma, yıldırma. 2. heybet. 3. nara, haykırış. 4. gözdağı, korkutma. 5. çıkışma.

nīk نيك (f.s.): iyi, hoş, güzel, beğenilen.

nīk ü bed: iyi, kötü.

nīk-hāh نيك خواه (f.b.s.): iyilik düşünen, herkesin iyiliğini isteyen.

nikū نيكو (f.s.): iyi, hoş.

nīm نيم (f.s.): yarı, yarım, buçuk.

nisbet نسبت (a.i.): 1. bağlılık, ilgi. 2. kıyaslama, ölçü. 3. mat., fels. oran. 4. inat olsun diye yapılan iş. 5. zf. inat olarak.

nişest نشست (f.i.): oturan.

-nişin نشين (f.s.): “oturan, oturmuş” manasıyla kelimeleri sıfatlandırır [Ḥalvet-nişin: yalnız oturan, tenhada oturan. Kūşe-nişin: köşede oturan].

nīz نیز (f.e.): “-de, -da, dahi” anlamında bir atıf edatı.

nīze نيزه (f.i.): kargı, mızrak, süngü, harbe.

nuḥust نخست (f.s.): ilk, birinci.

nuḡabā نقبا (a.i.): önderler, liderler, ileri gelenler.

-nūṣ نوش (f.s.): “içen, içici” manalarıyla kelimelere takılır [Bāde-nuṣ: şarap içen... gibi].

nūṣ-dārū نوشدارو (f.b.i.): 1. panzehir. 2. şarap.

nümāyende نماينده (f.b.s.): gösterici, görünücü.

-nümūd نمود (f.s.): “gösteren, görünen, benzeyen” manalarıyla kelimeleri sıfatlandırır. **Ḳıyām-nümūd:** ayaklanma gösteren. **Kerem-nümūd:** kerem gösteren.

nüvišt نوشت (f.s.): 1. yazılı, yazılmış (Ser-nüvišt: alın yazısı). 2. i. mektup.

P

pā پا (f.i.): 1. ayak. 2. bacak. 3. bir adımlık ölçü, kadem. 4. kök, temel, esas. 5. güç, kudret. 6. dip. 7. başucu.

pā-ber-cā پابرجا (f.b.s.): 1. sağlam, dayanıklı. 2. devamlı, kalıcı. 3. kararlı. 4. yerinde.

pāk پاک (f.s.): 1. temiz, arık, pak. 2. saf, halis, hilesiz. 3. kutsal, mübarek.

pāk-bāz پاکباز (f.b.s.): 1. kumarda varını yoğunu kaybeden. 2. aşkı uğruna her şeyi gözden çıkararak âşık. 3. Tanrı aşığı. 4. mec. sadakatli âşık. 5. fedai.

pāre پاره (f.i.): 1. parça. 2. sayı, bölüm. 3. para.

pās-bān پاسبان (f.b.i.): gece bekçisi.

pāsuḡ پاسخ (f.i.): cevap, karşılık.

pāy پای (f.i.): 1. ayak. 2. esas, kaide. 3. kök, dip.

pāyān پايان (f.i.): 1. son, nihayet. 2. tas. sofinin ulaşacağı birlik âlemi.

pāye پایه (f.i.): rütbe, derece.

pāyende پاينده (f.s.): 1. edebi, kalıcı, sürekli. 2. sağlam. 3. i. destek, dayak.

pedīd پدید (f.s.): görünür, açık, belli.
pedīdār پدیدار (f.s.): meşhur, görünür, açık, meydana.
pelās پلاس (f.i.): 1. eski kilim, keçe. 2. aba, çul.
penāh پناه (f.i.): sığınma, sığınacak yer.
pencāh پنجاه (f.s.): elli [sayı].
perçem پرچم (f.i.): 1. kakül. 2. tepede bırakılan saç. 3. yeke. 4. mızrak, bayrak gibi şeylerin başlarına konulan püskülümsü şeyler.
-perdāz پرداز (f.s.): “tertipleyen, düzenleyen, düzeltici” manalarıyla birleşik kelimeler yapar.
pertev پرتو (f.i.): ışık, parlaklık.
perverden پروردن (f.m.): 1. hazırlamak. 2. eğitmek. 3. himaye etmek.
pesende پسنده (f.s.): beğenilmiş, seçilmiş.
pesendīde پسندیده (f.s.): beğenilmiş, seçilmiş.
pes-rev پسرو (f.b.s.): “arkadan gelen” : uşak.
pest پست (f.s.): alçak, aşağı.
peşmīne پشمینه (f.i.): 1. yünden, yapağıdan yapılma. 2. sof elbise; sofuların giydiği sade, süssüz elbise.
pey پی (f.i.): 1. ayak. 2. ayak izi. 3. iz, işaret. 4. ard, arka. 5. direnme gücü, takat. 6. temel. 7. kaide. 8. defa.
peyām پیام (f.i.): haber, başkasından alınan bilgi.
peygām پیغام (f.i.): haber.

peyvend پیوند (f.i.): 1. ulaşma, varma. 2. bağ, ilgi.
-pezīr پذیر (f.s.): “kabul eden, edici, alan; kabul edilebilir” manalarıyla Arapça ve Farsça kelimelere eklenerek birleşik kelimeler yapar. [Şifā-pezīr: şifa bulan. Terbiye-pezīr: terbiye edilebilir... gibi].
pīl-ten پیل تن (f.b.s.): fil vücutlu, fil gibi.
pindār پندار (f.i.): 1. sanma, sanış. 2. böbürlenme. 3. nasihat, öğüt.
ping پنگ (f.i.): 1. fincan, tas. 2. bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi.
pinhān پنهان (f.s.): gizli, saklı, sır.
pīr پیر (f.s.): 1. yaşlı, ihtiyar. 2. i. bir tarikatın ilk kurucusu. 3. her meslek ve sanatın kurucusu, öncüsü. [Pirimiz üstadımız... Hem-pīr: ustaları aynı].
pīrehen پیرهه (f.i.): gömlek.
pīş پیش (f.i.): ön, ileri, ön taraf.
pīş āverden پیش آوردن (f.b.m.): 1. yaklaştırmak. 2. huzura getirmek, huzura çıkarmak. 3. başlamak. 4. yararlanmak. 5. faydalanmak. 6. dikkate almak, gündeme getirmek.
pīş giriften پیش گرفتن (f.b.m.): 1. zamanından önce almak. 2. karşısına almak. 3. öne atmak. 4. bağışlamak, tutturmak.
pīşe پیشه (f.i.): 1. sanat, meslek. 2. iş. 3. huy, tabiat, âdet, alışkanlık.
pīş-gāh پیشگاه (f.b.i.): ön, huzur.

pīṣ-gīr پیشگیر (f.b.i.): 1. peşkir, havlu. 2. s. önleyen.

pīṣ-giriften پیش گرفتن (f.b.m.): 1. zamanından önce almak. 2. karşısına almak. 3. öne atmak. 4. başlamak, tutturmak.

pīṣ-kār پیشکار (f.b.i.): 1. yardımcı. 2. hizmetçi. 3. çırak. 4. mübaşir.

pīṣvā پیشوا (f.i.): reis, başkan.

piyāle-keṣ پیاله کش (f.b.s.): içki içen.

pūṣ پوش (f.i.): 1. örtü, örtünecek şey, elbise. 2. zırh.

pūṣīde پوشیده (f.s.): 1. örtülmüş. 2. örtü.

pūṣīden پوشیدن (f.m.): 1. giymek, giyinmek. 2. örtmek. 3. gizlemek, saklamak. 4. boşamak(kadını). 5. ışığa tutmak. 6. kapamak. 7. affetmek.

pūr-nihīb پرنهیب (f.b.zf.): korkarak, ürkererek.

pūṣt پشت (f.i.): arka, sırt.

R

raḥt رخت (f.i.): 1. giysi, elbise. 2. ev eşyası. 3. at koşum takımı. 4. yol levazımı.

rām رام (f.s.): 1. itaat eden, boyun eğen, kendini başkasının emirlerine bırakan. 2. tas. insanın bütün varlığıyla Allah'a bağlanması.

ra' nā رعنا (a.s.): güzel, latif, hoş görünen.

rāst راست (f.s.): 1. doğru. 2. sağ. 3. c.

rāstān: haklı, doğru, gerçek. 4.

uygunluk.

rāstī راستی (f.i.): doğruluk, gerçeklik.

rāy رای (a.i.): 1. rey, fikir, oy. (Hod-râ, Hod-rây: bildiğinden şaşmayan) 2.

sancak, bayrak.

rāyet رایت (a.i.): sancak, bayrak.

rāygān رایگان (f.b.s.): 1. bedava, parasız.

2. pek çok, pek bol. 3. değersiz.

rāz-dār رازدار (f.b.s.): sır tutan.

recā رجا (a.i.): 1. ümit, umma. 2.

yalvarma. 3. istek, dilek.

re'fet رأفت (a.i.): merhamet etme[k], acıma[k], esirgeme[k].

refī' رفیع (a.s.): yüksek, yüce.

refte رفته (f.s.): gitmiş, geçmiş.

reg رگ (f.i.): damar.

reh ره (f.i.): yol.

rehā رها (f.i.): kurtulma, kurtuluş.

reh-dān ره دان (f.b.s.): yol bilen.

reh-nümā رهنما (f.b.s.): yol gösteren, kılavuz.

remz رمز (a.i.): 1. işaret, işaretle anlatma, sembol. 2. gizli ve kapalı bir surette söyleme, sır.

reng رنگ (f.i.): 1. renk. 2. hile, oyun. 3. suret, şekil.

reng-āmīz رنگامیز (f.b.s.): renk renk, türlü renkli.

resīden رسیدن (f.m.): 1. yetişmek, varmak, ulaşmak, kavuşmak, gelmek. 2. ermek. 3. olgunlaşmak. 4. katılmak.

5. gerçekleşmek, vaki olmak. 6. fırsat bulmak.

revān روان (f.s.): 1. yürüyen, giden, akan, su gibi akıp giden (söz). 2. i. ruh, can.

revāne روانه (f.s.): 1. giden, yürüyen. 2. gönderme.

revḥ روح (a.i.): 1. rahat, gönül rahatlığı. 2. rahmet. 3. hafif esen rüzgârın verdiği tatlılık, canlılık.

revnaḥ رونق (a.i.): parlaklık, güzellik, tazelik, süs.

reyḥānī ريحاني (a.s.): 1. fesleğen gibi ince nakışlı. 2. bir yazı türü. 3. saf şarap.

reyn رين (a.i.): 1. kir pas. 2. gönül sıkıntısı, iç üzüntüsü [işlenen bir günahdan dolayı].

rızā-cūyī رضاجویی (a.f.b.i.): razı etmeye çalışma.

rif' at رفعت (a.i.): yükseklik, yücelik, büyük ve büyük rütbe.

risāle رساله (a.i.): 1. mektup. 2. kısa yazılmış küçük kitap. 3. mecmua, dergi.

rīṣ ريش (f.i.): 1. yara. 2. s. yaralı. 3. sakal.

rište ريسته (f.i.): 1. iplik. 2. ilgi, bağ.

rīze ريزه (f.i.): kırıntı, döküntü, saçıntı, ufak parça.

rū[y] [روى] (f.i.): yüz, çehre.

ruḥ رخ (f.i.): yanak, yüz, çehre.

rūḥ-efzā روح افزا (f.b.s.): ömür arttıran, cana can katan.

rūšen روشن (f.s.): 1. aydın, parlak. 2. belli, meydanda, aşikâr.

rūšenāyī روشنايي (f.i.): 1. aydınlık, açıklık. 2. belli olma. 3. bir tarikatın adı. 4. Halvetiye'nin Rūşeni kolunun kurucusu olan Aydınlı Ömer Dede.

rūyīn-ten روئين تن (f.b.s.): tunç vücutlu, güçlü kuvvetli.

rūz روز (f.i.): 1. gün. 2. gündüz.

rūz ü şeb: gündüz ve gece.

rūze روزه (f.i.): oruç.

rūze-dār روزه دار (f.b.s.): oruçlu.

rūst-ā-ḥīz رستاخيز (f.i.): kıyamet, mahşer.

S

şabā صبا (a.i.): gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgâr.

şad صد (f.s.): yüz [sayı].

sa'd سعد (a.i.): 1. kutluluk. 2. uğur. 3. s. kutlu, uğurlu.

şādīkān صادقان (a.s.): 1. doğru kimseler. 2. sadakatli, içten bağlılığı olan kimseler.

şadr صدر (a.i.): 1. göğüs. 2. yürek. 3. her şeyin önü, başı, ilerisi, en yukarı, en baş. 4. oturulacak en iyi yer. 5. baş, başkan (reis). 6. kazasker. 7. sadrazam sözünün kısaltılmışı.

Şafā صفا (a.h.i.): Mekke civarında bir yer olup hacılar, burası ile Merve denilen yer arasında Hz. Hacer'in gidiş

geliş hareketini remzederek dört defa gidip üç defa gelirler.

şafā صفا (a.i.): 1. saflık, berraklık. 2.

gönül şenliği, kedersizlik, neşe, zevk ve eğlence.

şafiyy صفى (a.s.): 1. temiz, pak, saf, arı.

2. samimi dost. 3. seçkin. 4. halis.

şafiyyullah: Hz. Âdem

saḥī سخى (a.s.): cömert, eli açık.

şaḥn صحن (a.i.): avlu, orta, meydan.

saḥt سخت (f.s.): 1. katı, sert, çetin, pek.

2. kuvvetli, güçlü, sağlam. 3. güç, zor.

4. sımsıkı. 5. şiddetli. 6. sağanak. 7.

kaba, iri. 8. acımasız, taş yürekli.

sāḥten ساختن (f.m.): 1. yapmak. 2. bina

etmek, inşa etmek. 3. icat etmek. 4.

yaratmak, var etmek. 5. yetinmek,

uymak, katlanmak. 6. geçinmek, birlikte

olmak. 7. tertip etmek, düzenlemek. 8.

tayin etmek. 9. süslemek. 10. okşamak.

11. donatmak. 12. pişirmek. 13. telif

etmek. 14. tedbir almak.

sa'ır سعير (a.i.): 1. ateş, alevli ateş. 2.

Tamu, Cehennem (Ehl-i sa'ır:

cehennemde bulunacak kimseler).

şāḳıḅ ثاقب (a.s.): parlak ışıklı, aydınlık,

parlak.

saḳḳā سقا (a.i.): su dağıtan, saka.

sāl سال (f.i.): yıl.

şalāḥ صلاح (a.i.): 1. düzelme, iyileşme,

iyilik. 2. rahatlık, barış. 3. dine olan

bağlılık.

sāle ساله (f.s.): senelik, yıllık.

sālik سلک (a.s.): 1. bir yola giren, bir yolda giden. 2. bir tarikata girmiş

bulunan, derviş.

sālikān سالکان (a.f.s.): salıklar, bir tarikata bağlanmış, bir şeyhe uymuş olanlar.

sālūs سالوس (f.s.): riyakar, ikiyüzlü.

Merd-i sālūs: riyakâr adam.

-sān سان (f.s.): “benzer, andırır”

manalarına gelerek birleşik kelimeler yapar. [Yek-sān: bir gibi].

şarf صرف (a.i.): 1. harcama, masraf etme, gider. 2. para bozma. 3. çevirme, döndürme. 4. değişme. 5. gramer, dilbilgisi.

şarf ü naḥv: gr. dilbilgisi.

şayd صيد (a.i.): 1. av. 2. avlama, avlanma.

sāye سایه (f.i.): 1. gölge. 2. koruma, sahip çıkma. 3. yardım.

sāye-dār سایه دار (f.b.s.): 1. gölgeli, gölgesi olan, gölge eden. 2. koruyan, sahip çıkan.

sāye-i Allah, sāye-i Ḥudā (f.b.i.):

Allah'ın gölgesi. **mec.** halife.

şayḳal صيقل (a.i.): 1. cilacı. 2. cila aleti.

3. s. parlak, cilalı.

sebk سبك (a.i.): 1. bir şeyi eritme, kalıba dökme. 2. ed. ibarenin tarz ve tertibi, üslup, metot.

sebū سبو (f.i.): 1. testi. 2. şarap kabı.

sebük سبك (f.s.): 1. hafif. 2. çabuk. 3.

ağırlığı, ağırbaşlılığı olmayan. 4. ilgisiz.

sebz سبز (f.s.): yeşil, yeşil renkli.
sedd سد (a.i.): 1. kapama, tıkama, kapanma, tıkanma, engel olma. 2. set, tümsek. 3. baraj.
sefid سفید (f.s.): 1. beyaz, ak. 2. zahir, aşikâr, ortada.
seg سگ (f.i.): 1. köpek, it. 2. mec. dayanıklı.
sehâb سحاب (a.i.): 1. bulut. 2. karanlık. 3. bulut gibi uçuşan böcekler.
semâ سماء (a.i.): gökyüzü.
semâ سماع (a.i.): 1. işitme, duyma. 2. mevlevî ayinlerinde tarikat mensuplarının cezbe haliyle ayakta dönmesi, zikretmesi.
semûm سموم (a.i.): 1. sam yeli, sıcak rüzgar. 2. zehirli şey.
senâ سنا (a.i.): övme, övüş.
seng سنگ (f.i.): 1. taş. 2. tartı, ölçü, ağırlık.
sepîde سپیده (f.i.): tan vakti.
ser سر (f.i.): 1. baş, kafa, kelle. 2. baş, başkan. 3. tepe, doruk. 4. uç, kenar. 5. nihayet, son.
ser ü kâr: iş güç, canla başla girilen iş.
serdâr سردار (f.b.i.): 1. kumandan. 2. lider, önder. 3. kabile reisi.
ser-efgende سرافگنده (f.b.s.): 1. başını eğen. 2. utanan, utangaç. 3. alçak gönüllü.
ser-endâz سرانداز (f.b.s.): çekinmez, korkusuz, fedakar, pervasız.

ser-firâz سرفراز (f.b.s.): 1. başını yukarı kaldıran, yükselten, benzerinden üstün olan. 2. kıvançlı, onurlu.
serîr سریر (a.i.): 1. taht. 2. yatacak yer.
şerîr صریر (a.i.): 1. bağıрма. 2. kalem sesi. 3. gıcırta.
ser-kâr سرکار (f.b.i.): işbaşı, müdür, kahya.
ser-nigûn سرنگون (f.b.s.): 1. baş aşağı olmuş, ters dönmüş. 2. talihsiz, bahtsız.
ser-nihâden سرنهادن (f.m.): 1. başını öne eğmek. 2. başı kesilmek.
ser-püş سرپوش (f.b.i.): başa giyilen şey, başlık.
ser-serî سرسری (f.s.): 1. serseri, ötede beride başıboş gezen. 2. boş, beyhude söz.
ser-tîz سرتیز (f.b.s.): ucu, baş tarafı sivri olan; keskin.
setr ستر (a.i.): örtme, kapama, gizleme.
şevâb صواب (a.s.): 1. doğru, dürüst, uygun. 2. sevap. 3. uygun, yaraşır, münasip.
sevâd سواد (a.i.): 1. karalık, siyahlık, karartı. 2. yazı, karalama.
sevâr سوار (f.i.): 1. binme. 2. ata binme. 3. s. atlı. 4. nehir kıyısı.
sevdâ سودا (a.s.): 1. çok kara, çok siyah. 2. karasevda, melankoli. 3. aşk.
seyf سيف (a.i.): kılıç.
seyr سير (a.i.): 1. yürüme, yürüyüş; gitme, hareket. 2. yolculuk. 3. gezme, gezinme. 4. eğlenmek üzere bakma

(temaşa). 5. uzaktan bakıp karışmama.

6. gezilecek, görülecek şey.

seyyid سید (a.i.): önder, lider.

şıdık صدق (a.i.): 1. doğruluk, gerçeklik.

2. iç, yürek temizliği.

şırâṭ صراط (a.i.): yol.

sīb سیب (f.i.): elma.

sīb-i zenaḥdān / zekān: sevgilinin elmayı andıran çenesi.

sifāl سفال (f.i.): 1. testi ve saksı parçaları.

2. çanak, çömlek. 3. fıstık, ceviz, badem kabuğu. 4. orak.

sikkīn سکین (a.i.): bıçak, kalemtraş.

silk سلک (a.i.): 1. iplik. 2. sıra, dizi. 3.

yol; meslek, tutulan yol.

sīmīn سیمین (f.s.): gümüşten, gümüş gibi, gümüşe benzer.

sīmīn-ber بر سیمین (f.b.s.): gümüş

vücutlu, vücudu gümüş gibi olan.

sipāh سپاه (f.i.): asker, ordu.

sipārden سپاردن (f.m.): 1. ısmarlamak. 2. teslim etmek.

sipās-dār سپاسدار (f.b.s.): hamdeden, şükreden.

sīr şūden سیر شدن (f.m.): doymak, bezmek, usanmak.

sīret سیرت (a.i.): 1. bir kimsenin içi, hali, tavır, gidişi, ahlakı. 2. hal tercümesi.

sirişte سرشته (f.s.): yoğrulmuş, karıştırılmış.

sitiz ستیز (f.i.): kavga, çekişme.

sitize-rū ستیزه رو (f.b.s.): suratı asık, somurtkan.

sitte سته (a.s.): altı.

siyāh-kām سیاه کام (f.b.s.): ümitsiz, üzgün.

siyāh-kārī سیاه کاری (f.b.i.): günahlılık, suçluluk.

siyāh-pūş سیاه پوش (f.b.s.): 1. karalar giymiş. 2. yaşlı, matemli.

siyāk سیاق (a.i.): üslup, tarz.

siyeh-çerde سیهچرده (f.b.s.): esmer.

siyeh-pūş سیهپوش (f.b.s.): 1. karalar giymiş. 2. yaşlı, matemli. 3. i. seyis, uşak.

sū سو (a.i.): 1. kötülük, fenalık. 2. kötü, fena.

şu' bān شعبان (a.i.): büyük yılan, ejderha.

şubḥ صبح (a.i.): sabah, sabah vakti.

şubḥ-dem صبحدم (a.f.zf.): sabah vakti.

sūd سود (a.s. ve i.): sevdalar.

sūd سود (f.i.): 1. fayda, kar, kazanç. [Bī-sūd: faydasız, karsız. Çi-sūd: ne fayda, neye yarar.]

şūfī صوفی (a.i.): 1. tasavvuf ehli. 2. sofu.

şūfī-yāne صوفیانه (a.f.b.zf.):

mutasavvıflara yakışan yolda, tasavvufla ilgili.

sūhte سوخته (f.s.): yanmış, tutuşmuş,

yanık. **Dil-sūhte**: gönlü yanmış, kederli.

şūm ثوم (a.i.): sarımsak.

sūr سور (f.i.): 1. düğün. 2. ziyafet. 3. şenlik.

sūrāḥ سوراخ (f.i.): delik, gedik.

sūz سوز (f.i.): 1. yanma, tutuşma, ateş, sıcaklık. 2. dert, ıstırap, acı.

süfehâ سفها (a.s.): 1. sefihler, zevk ve eğlenceye düşkün, parasını pulunu israf eden akılsızlar. 2. huk. iradesine hakim olamayan [kimseler].
sühan سخن (f.i.): söz, lakırdı.
sühan güften سخن گفتن (f.m.): 1. konuşmak. 2. bahsetmek, söz etmek.
sümüm سموم (a.i.): 1. sıcak ve öldürücü rüzgâr. 2. zehirler.
sürh سرخ (f.s.): kırmızı, kızıl, al.
sürür سرور (a.i.): sevinç, neşe, keyif.
süst سست (f.s.): 1. gevşek. mec. tembel. 2. manasız, değersiz [kelime].

Ş

şah شاخ (f.i.): 1. dal, budak. 2. parça. 3. geyik ve benzeri gibi hayvanların dallı boynuzu.
şam شام (f.i.): akşam.
şamil شامل (a.s.): içine alan, kaplayan, çevreleyen.
şayesten شایستن (f.m.): 1. yaraşmak, layık olmak, yakışmak, yakışık almak. 2. mümkün olmak.
şeb شب (f.i.): gece.
rüz ü şeb: gündüz ve gece.
şeb-i târî: karanlık gece.
şeb-i yeldâ: yılın en uzun gecesi (23-24 Aralık)
şebîhûn شبیخون (f.i.): gece baskını.
şeb-rev شبرو (f.b.s.): 1. gece giden, gece yolculuğu eden. 2. hırsız. 3. dindar.

şefî شفیع (a.s.): şefaet eden, bir suçun bağışlanması için aracılık eden.
şegab شغب (a.s.): 1. fitne uyandıran. 2. fesat çıkarma, karışıklık, fesat.
şehen-şâhî شهنشاهی (f.b.i.): ulu hükümdarlık.
şehr-yâr شهریار (f.b.i.): padişah, hükümdar.
şekk شك (a.i.): şüphe, zan, tereddüt.
Bilâ-şek, Bî-şek: şüpheşiz.
şem شمع (a.i.): mum.
şems شمس (a.i.): Güneş.
şeniden شنیدن (f.m.): 1. işitmek, duymak. 2. dinlemek, kulak vermek. 3. farketmek, anlamak. 4. itaat etmek.
şer شرع (a.i.): Allah'ın emri, ayet, hadis.
şerîk شریک (a.i.): ortak.
şerm شرم (f.i.): utanma (Bî-şerm: utanmaz).
şî'âr شعار (a.i.): 1. alamet, işaret, iz. 2. ayırıcı işaret, ayırt edici âdet.
şîb شیب (f.i.): iniş; aşağı doğru eğiklik.
şîb u firâz: iniş ve çıkış.
şikâf شكاف (f.i.): aralık, yarık, yırtık, çatlak.
-şiken شکن (f.s.): “kıran, kırıcı” manalarına gelerek birleşik kelimeler meydana getirir (Dil-şiken: gönül kıran, gönül kırıcı).
şikest شکست (f.s.): 1. kırılmış, kırık. 2. i. kırma, kırılma. 3. i. yenilme.
şiküfte شکفته (f.s.): açılmış.

şimāl شمال (a.i.): 1. sol, sol taraf. 2. coğr. kuzey.

-şinās شناس (f.s.): “anlayan, tanıyan, bilen” manalarına gelerek birleşik kelimeler meydana getirir [Hâtır-şinās: hatır sayan, hatır kırmayan, hatır bilen].

şîr شیر (f.i.): arslan.

şöhre شهره (a.s.): şöhretli, ünlü, şöhreti ağızlarda dolaşan.

şūh شوخ (f.s.): 1. hareketlerinde serbest. 2. neşeli, şen ve oynak [kadın]. 3. açık saçık, hayâsız [kadın].

şūh-çeşm شوخ چشم (f.b.s.): edepsiz, utanmaz, arsız, küstah.

şukka شقه (a.i.): 1. parça, kumaş veya kağıt parçası. 2. küçük tezkere, yazı.

şūr شور (f.s.): şamata, gürültü.

şükūh شكوه (f.i.): ululuk.

şümürde شمردہ (f.s.): hesab edilmiş, sayılmış.

T

tāb تاب (f.i.): 1. güç, kuvvet, takat. 2. ışık, parlaklık. 3. hararet. (Bî-tāb: takatsiz, güçsüz, yorgun).

tab طبع (a.i.): tabiat, huy, yaratılış.

tāfte تافته (f.i.): 1. büzülmüş, katlanmış, bükülmüş. 2. s. yanmış, yanık. 3. s. aydınlık, parlak. 4. s. üzgün, kederli.

taḥfif تخفيف (a.i.): 1. hafifletilme. 2. yükünü azaltma.

ṭālī طالع (a.i.): 1. tulû’ eden, doğan.

Kamer-i ṭālī: doğan ay. 2. talih, kısmet, kader, baht.

ṭa‘m طعم (a.i.): 1. yeme. 2. tad, lezzet, zevk.

ṭa‘ne طعنه (a.i.): sövme, zemmetme, çekiştirme, yerme.

tār تار (f.s.): 1. karanlık (Şeb-i tār: karanlık gece). 2. i. tel, saç teli.

ṭarīḳ طریق (a.i.): 1. yol. 2. usul. 3. meslek. 4. vasıta, sebep. 5. tas. bir velinin Tanrı’ya ulaşması için tuttuğu yol.

tārīk تاریک (f.s.): karanlık [Şeb-i tārīk: karanlık gece].

ṭarrār طرار (a.i.): yankesici.

ṭav طوع (a.i.): itaat etme, boyun eğme, dinleme.

ṭavf طوف (a.i.): tavaf; etrafını dolaşma.

ṭavḳ طوق (a.i.): 1. gerdanlık. 2. takat, güç.

ṭavaşşuṭ توسط (a.i.): araya girme, aracılık, ara bulma, aracılık etme.

tāzende تازنده (f.s. ve i.): koşucu [Esb-i tāzende: koşucu at, yarış atı].

ta‘zīm تعظیم (a.i.): 1. büyükleme, ululama, büyük sayma. 2. saygı gösterme, ikram etme.

tebāhī تباہی (a.i.): övünme.

tebār تبار (f.i.): asıl, soy.

tebeh تبه (f.i. ve s.): 1. bozuk, çürük, berbat, yıkılmış, harap. 2. mahvolma, yıkıntı, tükenme.

tebeh-kārī تبهکاری (f.b.i.): harâbetme, mahvetme, bitirme.

tef تف (f.i.): 1. sıcaklık. 2. buhar.

teft تفت (f.i.): 1. sıcaklık, hararet. 2. öfkelenmek. 3. kızdırmak. 4. salınmak.

tehevür تهور (a.i.): öfkelenme, köpürme.

tehī تهی (f.s.): 1. boş. 2. zf. boşuna. 3. hünersiz, marifetsiz, bilgisiz. 3. zf. boşu boşuna, nafile.

ṭelāye طلايه (a.i.): ask. öncü, keşif kolu.

telḥ تلخ (f.s.): acı.

tenevvür تنور (a.i.): nurlanma, parlama, ışıldama, aydınlık olma.

teng تنگ (f.s.): 1. dar, sıkıntılı (şey, yer). 2. küçük. 3. sıkı, yapışık. 4. zavallı. 5. nadir. 6. zor. 7. bağ, kayış.

ṭennāzī طنازی (a.f.s.): cilveli.

tennūr تنور (a.i.): 1. fırın. 2. tandır.

teşne تشنه (f.s.): 1. susuz, susamış. 2. çok istekli.

teşne-gān تشنگان (f.s.): 1. susamışlar. 2. istekliler.

teşviş تشويش (a.i.): 1. karıştırma, karmakarışık etme. 2. kargaşa, karışıklık. 3. endişe. 4. telaş. 5. ıstırap.

tevaḥḩu توقع (a.i.): bekleme, umma, umulma; arzu etme, isteme.

tevān توان (f.i.): güç, takat.

tevfir توفير (a.i.): 1. çoğaltma, artırma, tasarrufla artırma. 2. tam hakkını verme. 3. mal biriktirme. 4. çoğalma. 5. fark.

ṭıyre طيره (a.i.): 1. gücenme, darılma. 2. gücenen, darılan.

ṭıḡ تیغ (f.i.): kılıç.

ṭıḡ-zen تیغ زن (f.b.s.): iyi kılıç kullanan.

ṭır تیر (f.i.): ok.

ṭıre تیره (f.s.): bulanık, kara, karanlık (Şeb-i ṭıre: karanlık gece).

ṭis‘ a تسعه (a.s.): dokuz.

ṭis‘ in تسعين (a.s.): doksan: 90.

töhmet تهمت (a.i.): suçlama.

tuḥfe تحفه (a.i.): 1. hediye, armağan. 2. yeni çıkma, hoşça gider, güzel şey.

tuḥme تخمه (f.i.): soy

ṭül طول (a.i.): 1. uzunluk, boy. 2. zaman çokluğu, uzun müddet.

Tūrān توران (f.h.i.): eski İranlılar tarafından Türk diyarına verilen ad.

ṭumṭuraḩ طمطراق (f.i.): gösteri, debdebe, söylenişi parlak görünen [ibare], gösteriş, görkem.

türrehāt ترهات (a.i.): saçma sapan sözler.

U

‘uḩūl عقول (a.i.): akıllar, zihinler, uslar.

ulī اولی (a.s.): 1. öncelikli. 2. üstün. 3. sahip.

ulū اولو (a.i.): sahipler.

ulū‘l-ebṣar اولو الابصار (a.i.): 1. görüş sahipleri. 2. göz sahipleri.

‘ulüvv علو (a.i.): yükseklik, büyüklük, yücelik.

‘urūḳ عروق (a.i.): ırklar, kökler, damarlar.
‘urza عرضه (a.i.): hedef, amaç, gaye.
‘uṣṣāḳ عشاق (a.i.): âşıklar.
Uzzā عزا (a.i.): Cahiliyye devrinde müşrik Arapların ilah saydıkları üç puttan biridir. Diğer ikisi Lāt ve Menāt’tır.

Ü

üftāde افتاده (f.s.): 1. düşmüş, düşkün, biçare. 2. âşık.
üftān افتان (f.s. ve zf.): düşen, düşerek.
üftān-ḥizān: düşe kalka (gitme).

V

vā kerden وا کردن (f.b.fi.): 1. açmak. 2. çözmek. 3. ayırmak. 4. serbest bırakmak.
vācib واجب (a.s.): 1. terki caiz olmayan, yapılması gerekli. 2. yapılması şer’an lüzumlu olan, farz derecesine yakın bulunan. [Kur’an’da zımni delille emredilen: bayram namazları, adaklar gibi]. 3. fels. zorunlu.
vaḳḳ وقع (a.i.): 1. iniş. 2. şeref, itibar [Bī-vaḳḳ: şerefsiz, itibarsız]. 3. görkem.
valih واله (a.s.): şaşakalmış, şaşırılmış.
vām وام (f.i.): borç.
vā-pesīn واپسین (f.b.s.): son, en sondaki, en gerideki.

vāz وضع (a.i.): 1. koyma, konulma. 2. tayin etme. 3. kurma, icat etme. 4. mant. bir şeye ad koyma. 5. meydana getirme. 6. duruş, tavır, hareket.
vāzih واضح (a.s.): açık, meydanda, belli, kapalı olmayan (söz, cümle).
vech وجه (a.i.): 1. yüz, surat, çehre. 2. üst, satıh, düz, yüz.
Vechullāh : Allah’ın Yüzü
vefḳ وفق (a.i.): 1. uyma, uygun gelme, uygunluk. 2. uygun. 3. tılsımlı dua, muska.
vehel وهل (a.s.): bataklık, balçık.
vehm وهم (a.i.): 1. kuruntu, yersiz korku. 2. şüphe, tereddüt.
velā ولا (a.i.): 1. yakınlık, sahiplik. 2. efendisinin, azat ettiği köle ve cariyesi ile olan münasebeti ve onlar üzerindeki hakkı.
velāyet ولايت (a.i.): 1. velilik, ermişlik. 2. veli ve ermiş olan kimsenin hali ve sıfatı. 3. başkasına sözünü geçirme. 4. dostluk, sadakat. 5. tas. Tanrı dostluğu.
ver ور (f.e.): ve, eğer.
verā ورا (a.i.): arka, geri, öte.
ver-ne ورنه [ve+eger+ne]: yoksa, aksi takdirde.
-veş وش (f.e.): gibi manasını veren bir benzetme edatı [Mah-veş: Ay gibi].
vird ورد (a.i.): 1. günlük iş. 2. askeri birlik. 3. ateş. 4. dua. 5. zikir.
vişāl وصال (a.i.): 1. ulaşma. 2. sevgiliye kavuşma.

vus **وسع** (a.i.): bir işi yapabilme gücü.
vuşul **وصول** (a.i.): ulaşma, gelme, varma, erişme, yetişme.

Y

-yāb **ياب** (f.s.): 1. yaften mastarından emr-i hazır. 2. “ bulucu, bulan; bulunan, ele geçen” manalarına gelerek birleşik kelimeler yapar. [Nā- yāb: bulunmaz, bulunmayan, Şifā-yāb: şifa bulan, iyileşen.. gibi].

-yāfte **يافته** (f.s.): “bulmuş, bulunmuş, bulunan” manalarına gelerek birleşik kelimeler yapar (Husul-yāfte: hâsıl olmuş, meydana gelmiş).

yaqin **يقين** (a.i.): 1. kuşkusuz, mutlaka. 2. kesin bilgi. 3. bilme.

yār-ı gār **يار غار** (f.b.i.): (mağara dostu): Hicret esnasında Hz. Muhammed’e mağarada arkadaşlık etmiş olan Hz. Ebûbekir. **mec.** çok vefalı, çok sadık arkadaş

yāve-gū **ياوه گو** (f.b.s.): saçmalayan, saçma sapan konuşan.

yāver **ياور** (f.i.): yardımcı, imdatçı.

yek-ser **يكسر** (f.zf.): 1. yalnız başına. 2. bir baştan bir başa. 3. ansızın.

yeldā **يلدا** (f.s.): uzun [Şeb-i yeldā: yılın en uzun gecesi (23-24 Aralık)].

yemm **يم** (a.i.): deniz.

Z

-zā[y] **زاي** (f.s.): “doğuran” manasına gelerek birleşik kelimeler yapar (Fitne-zā: karışıklık doğuran, karışıklık meydana getiren).

-zād **زاد** (f.s.): “doğma, doğmuş” manasına gelerek birleşik kelimeler yapar [Nev-zād: yeni doğmuş].

zahir **زحير** (a.i.): 1. inleyiş, inilti. 2. iç ağrısı.

zāhir **ظاهر** (a.s.): 1. görünen, görünücü, açık, belli, meydanda. 2. **zf.** elbette, şüphesiz, öyledir ya. 3. **zf.** galiba, zannederim, umulur ki. 4. **zf.** görünüşe göre, anlaşılın, meğer. 5. i. dış yüz, görünüş.

zahme **زخمة** (f.i.): 1. vurma. 2. yara. 3. çalgıç, tazene. 4. kudüme vurulan uzunca ve ucu topuzlu değnek. 5. üzengi kayışı.

zahm **زخم** (f.i.): yara.

zahm-i çeşm : (göz yarası) göz değmesi, nazar.

za‘if **ضعيف** (a.s.): 1. zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, takatsiz, kansız, arık. 2. gevşek. 3. tembel.

zāl **زال** (f.s.): 1. ihtiyar, aksakallı, zalim, acımasız. 2. (h.i.): eski Fars kahramanlarından meşhur pehlivan Rüstem’in babasının adı.

zamān **ضمان** (a.i.): kefil olma, kefillik.

zār **زار** (f.s.): perişan, bitkin.

zebān زبان (f.i.): 1. dil, lisan. 2. anat. dil.
3. lügat, lehçe.
zed زد (f.i.): vurma, dövme.
zehre زهره (a.i.): çiçek.
zeḳan ذقن (a.i.): çene.
zelel زلل (a.i.): 1. eksiklik. 2. s. kayağan
[yer]. 3. hata.
zend زند (f.s.): 1. büyük. 2. güçlü,
kuvvetli.
zeng زنگ (f.i.): 1. zenci. 2. üzüntü,
keder. 3. saf şarap.
zer زر (f.s.): 1. sarı. 2. i. altın, akçe,
para.
zerd زرد (f.s.): 1. sarı. 2. sararmış,
solgun, soluk.
zer-keş زرکش (f.b.s.): 1. altın tel yapan,
sırmacı. 2. altın işlemeli, altın kakmalı,
sırmalı.
zihī زهی (a.e.): 1. ne güzel, ne hoş. 2.
aferin, bravo!.

zinde زنده (f.s.): 1. diri, yaşayan, canlı. 2.
dinç, sağlam, güçlü kuvvetli.
zindegānī زندگانی (f.i.): 1. dirilik, hayat.
2. yaşayış, geçim.
zīnhār زینهار (f.e.): 1. sakın! asla,
olmaya, aman! 2. i. azarlama.
zīr زیر (f.i.): alt, aşağı.
zīr ü zeber : alt üst.
zir-dest زیر دست (f.b.s.): 1. el altındaki
ahali, el altında bulunan aciz (halk). 2.
kıdemsiz.
zişt زشت (f.s.): çirkin.
zulmet ظلمت (a.i.): karanlık.
zūr زور (a.s.): yalan, asılsız, uydurma
(söz).
Zühāl زحل (a.h.i.): astr. Sekendiz, Satürn
gezegeni. (Naḥs-ı ekber sayılır, gam,
kaygı vericidir. Ahmaklık, cahillik,
pintilik, yalan ve fenalık, bu yıldızın
altında doğanlarda olur).

KAYNAKLAR

- AK Coşkun, **Osmanlıca**, Nobel Yayın Dağıtım, 3. bsk., Ankara, 2006.
- ATTÂR Ferîdüddîn, **Hüsrevnâme**, Teshîh-i (Hazırlayan) Ahmed Suheyli Hânsârî, Kitâbfurûşî-i Zevvâr, Tahran, 1339.
- AY Zahide, **Ortaçağ İrani'nda ve Anadolu'sunda Şîlik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizârî İsmâîlîliği (13-15. Yüzyıllar)**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- BARADİN J. K., "Hakîm Nizârî Kuhistani", **Ferheng-i İran Zemin**, c.6, y.y., 1377, ss. 178-203.
- BAYBURDÎ Cengiz Gulam Ali, **Zindegî u Eser-i Nizârî**, Tercüme-i (Çeviren) Mühnaz Sadri, Tahran, 1370.
- BEGDİLÎ Azer, **Ateşkede**, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1336.
- BEHAR Melik eş Şuera, **Târîh-i Sistan**, Tahran, 1314.
- BİLGİN Orhan, "Nizârî, Hayatı ve Eserleri", Şarkiyat Mecmuası, VIII, İstanbul, 1972, ss. 49-58.
- CAMÎ Abdurrahman, **Baharistân**, Teshîh-i (Hazırlayan) İsmail Hâkemî, İntişarat-i İttılaat, Tahran, 1367.
- DAFTARY Farhad, **Mediaeval Isma'ili History and Thought**, The Institute of Isma'ili Studies, Cambridge University Press, Introduction, Cambridge, 1996.
- DE BRUIJN J.T.P., "Nizârî-i Kuhistânî", El², y.y., c. VIII, ty.
- DEFTERÎ Ferhad, **Târîh u Ekâyid-i İsmâîlîye**, Tercüme-i (Çeviren) Ferîdûn Bedreî, Neşri Ferzan Ruz, Tahran, 1375.
- DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 26. bsk., Ankara, 2010.
- EBOO JAMAL Nadia, **Surviving The Mongols: Nizârî Kuhistânî and the Continuity of İsmâîlî Tradition in Persia**, I.B. Tauris in Association with the Institute of İsmâîlî Studies, London, 2002.
- GÂZURGÂHÎ Kemâleddin Hüseyin, **Mecâlis'ul Uşşâk**, Kûşş-i (Derleyen) Golâm Rızâ Tebâtebâyî Muhammed, Tahran, 1375.
- KANAR Mehmet, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Deniz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- KANAR Mehmet, **Türkçe-Farsça Sözlük**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2007.

- KERBELÂ-i Hâfiz Hüseyin, **Rovzât'ul Cinan u Cennât'ul Cinan**, Teshîh-i (Hazırlayan) Sultân Elkerâyî, c.1, Tahran, 1344.
- KHAND MİR İyaseddin, **Târîh-i Habib'us Seyr**, Zîr-i Nezer-i (Gözetiminde) Muhammed Debîr-i Siyâkî, c.2, Tahran, 1353.
- KURTULUŞ Rıza, “Nizârî-i Kuhistânî” Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. 33, İstanbul, 2007.
- LEWISOHN Leonard, **Sufism and İsmâilî Doktrine in the Persian Poetry of Nizârî-i Kuhistânî**, İran, c. XLI, 2003.
- MUSTAVEFÎ Hamdullah, **Nizhat'ul Kulûb**, Çâp-ı Ofset, Tahran, 1362.
- MÜCTEHİDZÂDE Ali Rıza, “Sad'ul Millet'ul Eddîn Nizârî-i Kuhistânî”, **Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât-i Meşhed**, Meşhed, 1345, ss. 71-100 ve 298-315.
- NİZÂRÎ KUHİSTÂNÎ, Hakîm Sadüddin, **Dîvân**, Teshîh-i (Hazırlayan) Seyyid Ali Rızâ Müctehidzâde, be Kûşeş u bâ Dîbâçe-i Muzâhir Musaffâ, c. 2, Tahran, 1371.
- OCAK Ahmet Yaşar, **Babaîler İsyânı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.
- PALA İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, 13. bsk., İstanbul, 2004.
- PÜRCEVÂDÎ Nasrullah, **Mesnevî-i Rûz ü Şeb**, Neşr-i Ney, Tahran, 1375.
- RÂZÎ Emin Ahmed, **Tezkire-i Heft İklim**, Teshîh-i (Hazırlayan) Muhammed Rızâ Tâhirî, c.1, İntişarat-i Suruş, Tahran, 1378.
- RYPKA Jan, **History of Iranian Literature**, Dordrecht, 1968.
- SAFA Zîbhullah, **Târîh-i Edebiyât der İran**, c.3, bahş 2, Tahran, 1363.
- SEMERKANDÎ, Devletşâh, **Tezkiretü'ş Şuara**, Teshîh-i (Hazırlayan) Eduardo Braun, Çâp-ı Ofset, İntişarat-i Esatir, Tahran, 1382.
- SHAYESTEFER Mehnaz, “Safevi Döneminde İran ve Osmanlı Toplumsal İlişkileri”, **Misbah**, yıl 1, sayı 1, İstanbul, 2012.
- ŞİRAZÎ Masûm Ali Şah (Nâyib'el Sadr), **Teraîk'ul Hakâik**, Teshîh-i (Hazırlayan) Muhammed Cafer Mehcûb, c. 2, Tahran, 1339.
- ŞUŞTERÎ Gazi Nurullah, **Mecâlis-i Mu'minin**, c.1, Tahran, 1375.
- TEBRİZİ Ebulmeced, **Sefine-i Tebriz**, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, 1381.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, c. 1. Ankara, 1998.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, **Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali**, Kervan Yayın-Dağıtım, Konya, 2009.

YILDIRIM Nimet, **İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslâmiyete Kadar)**, Pinhan Yayıncılık, 1.bsk., İstanbul, 2012.

İnternette Faydalanılan Kaynaklar

- Âdem, http://www.sevde.de/peygamberlerin_hayatları/01/07.htm
- Cafer, <http://www.aabf-inanc-kurumu.com/12-imam/imam-cafer-i-sadik/>
- Nizârî, <http://hakimnezari.persianblog.com>
- XIII/XIV. yy. www.aftabir.com/literature/history/7h-8h_literature_poem2.php
- Pürvecâdi, <http://www.studiesincomparativereligion.com/public/authors/Nasrollah-Pourjavady.aspx>

DİZİN

A

A. Sprenger, 6
Abbasîler, 15
Abdülrahman Câmî, 27
Âb-ı Hayât, 51, 55, 171, 179
Ahkemü'l Hâkimâ, 27, 106, 164
Ahmet Ateş, 13
Akşam, 77, 80, 196
Alaad Dovle-i Simnânî, 1
Alamut, 8, 14, 15, 202
Âlem-i Şark, 58
Âl-i Abbas, 84
Ali oğlu Muhammed, 60
Ali Rıza Müctehidzâde, 28, 29, 203
Allah, 18, 30, 33, 34, 35, 36, 44, 46, 48,
50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 62,
68, 70, 71, 73, 77, 84, 93, 99, 100,
103, 104, 106, 107, 130, 144, 166,
168, 174, 177, 178, 181, 183, 184,
187, 191, 193, 196, 199, 205
Allah'ın Evliyâsı, 30
Allah ü Ekber, 77
Anadolu, 1, 10, 15, 164, 202
Anvârî, 12
Arab Şah, 1
Arapça, 1, 10, 11, 21, 190
Aristo, 7, 15
Âşıklar Meclisi, 27
Attâr, 2, 12, 13, 26, 27, 29, 202
Attâr-i Nişâbûrî, 2
Avrupa dilleri, 21
Ay, 68, 107, 199, 202
Âyati, 7
Azrail, 58

B

Bağdat, 14
Bağ-ı İrem, 61
Baharistân, 27, 202
Bakü, 8, 13, 161
bâtın, 162
bâtını, 162
Bayburdî, 26, 28, 29

Bâyezîd-i Bistâmî, 7
Bircend, 5, 7, 9, 13, 22, 27, 272, 273
Bostan, 2, 11
Bostân ve Gülistân, 2, 10
Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 1

C

Cafer, 14, 28, 47, 98, 161, 203, 204
Cafer-i Sâdık, 28, 47, 98, 162
Cümâdü's Sâni, 106
Cevzâ, 86
Cezayirli Muhammed bin Muhammed,
21
Cihan Hatun, 1
Cuma, 76, 164

Ç

Çeşme-i Hayvân, 51
Çeşme-i Nûr, 90

D

Derbend, 8
Derî dili, 10
derviş, 29, 30, 48, 75, 85, 99, 101, 102,
164, 167, 179, 182, 193
dervişlik hırkası, 99, 101, 102
Destûrnâme, 12, 13, 161
Devletşâh, 7, 28, 29, 203
Devrin Hâkimi, 31
Divân, 1, 2, 7, 10, 13, 22, 25, 27, 29,
46, 71, 161, 166, 203
Dört Halife, 22, 179

E

Ebû Süfyân, 19, 74
Ebû-Nasr Ahmed, 21
Eflâtun, 7, 15
Emin Ahmed-i Râzî, 28, 203
Emin-eddin, 30, 31
Emir Hüseyinî, 1
Emir Hüsrev-i Dehlevî, 1, 2

Emir Muazza, 25
Ensar, 57
Enverî, 7
Errân, 8
Esedî-i Tûsî, 20, 21, 22, 25
Evgenii Eduardoviç Berthels, 13
Evliyâ, 30, 31, 33, 162, 164
Eyyübî, 14
Ezher ü Müzhir, 12, 22, 26, 161

F

Farruhî, 12
Farsça, 1, 2, 6, 10, 11, 21, 167, 190, 202
Fatimîlik, 6, 162
Fatimî, 7, 14, 15
Fatimî Halifesi el-Mustansır, 14
Fazlullah-ı Esterabadî, 15
Ferhad Defteri, 31
Ferîdüddîn-i Attâr, 26, 29, 202
Ferit Develioğlu, 163, 202
Fesih-i Hâfî, 28
Firavun, 33, 55, 85
Firdevsî, 7

G

G. Baradin, 6, 29
gazel, 11, 12, 13, 161, 167
Gazneli Mahmut, 19
Gece, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25,
26, 36, 38, 41, 43, 44, 45, 60, 62,
65, 67, 70, 72, 74, 80, 81, 85, 87,
88, 89, 90, 97, 162, 196
Gece ve Gündüz, 13, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 24, 25, 26, 38, 44, 85, 162, 192,
196
Gülşen-i Râz,
Gün, 25, 41, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 81,
86, 87, 90, 92, 95, 192
Gündüz, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24,
24, 26, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45,
47, 62, 65, 78, 85, 97, 162, 192, 196
Güneş, 16, 17, 18, 19, 25, 36, 41, 43,
58, 59, 62, 63, 66, 67, 69, 82, 85,
86, 90, 91, 164, 171, 179, 180, 185,
188, 196
Gürcistan, 8

H

H. Ethe, 6
Habeşiler, 82
Habeşistan, 177
Habib'es Seyr, 29
Habîbullâh, 57
Hadika, 20
Hâfiz, 27, 160
Hâfiz-ı Şîrâzî, 1, 10, 12
Hâfizîlik, 14
Hâkânî, 12
halife, 7, 14, 22, 82, 162, 179, 193
Halil, 54, 80
Hallâc-ı Mansûr, 7, 29
Handemir, 29
Harezm, 2,3
Hasan-ı Sabbah, 14
Hasan-i Dehlevi, 1
Haydar-i Zave, 20, 21, 29, 30, 32, 45,
100, 276
Haydariye, 29
Hayâm, 7, 12
Hazret-i İmam Ruknettin Hayr Şah, 8
Hazret-i İmam Şah Nizâr, 6
Hazret-i İmam Şemsuddin Muhammed,
8
Herat, 7
Hızır, 49, 55, 84, 101
Hindistan, 1, 10, 14
Hintli, 82
Hoca Abdullah Ensarî, 21
Hoca Rukneddin Mahmud, 29
Horasan, 2, 3, 10, 29
Hurûfilik, 15
Hüseyin b. Mansûr-ı Hallâc, 29
Hüsrev, 67
Hüsrevnâme, 13, 27, 202
Hz. Âdem, 193
Hz. İbrahim Halil, 33
Hz. Muhammed, 19, 33, 55, 200

I

Iraki, 2
Ivanow, W., 6

İ

İbn Sînâ, 7
İbn Yamîn, 1, 12
İbrahim Edhem, 29
İkinci İsa, 31
İlhanlılar, 1, 10
İlhanlılar Devleti, 10
İmad Fakîh, 1
İmam Cafer el-Sâdık, 14
İmam Hüseyin, 10, 19
İnne'l Münâfikîn, 73, 127
İran, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 14, 15,
17, 25, 44, 52, 91, 160, 162, 172,
185, 198, 202, 203, 204, 272
İran Şahı, 44, 91, 162
İsa, 31, 55, 70
İsfahan, 8, 13, 21, 161
İsfahanlı Ali Fethullah, 21
İsfendiyâr, 76
İslâm, 15, 30, 82, 162, 183, 203, 204
İslâmî, 3, 15, 162
İsmail b. Cafer, 14
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 2, 203
İsmâilî, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 28, 31, 160,
161, 162, 202, 203
İsmâilî Misyonerler, 8
İsmâilîler, 6, 7, 8, 14, 161, 162
İsmâilîlik, 14, 15, 28, 161, 162
İsmâilîye, 5, 6, 7, 31, 202
İstanbul Üniversitesi, 13, 21

K

Kâbe, 89, 168, 183
Kadir, 76
Kaf Dağı, 59, 91, 107
kâfûr, 81
Kânî-i Tusi, 1
Karmatî, 14
Karmatîler, 15
Kart, 7, 8
Kâsım-ı Envâr, 7, 12
Kaside, 8, 12, 13, 20, 21, 22, 25
Kelâm-ı Mecîd, 89
Kelîm, 54
Kenz'ül Sâlikîn, 21
Kerbela, 19, 28, 43, 73
Keykavûs-i Râzî, 1

Kıyamet, 69, 90, 192
Kirmânî, 1
Kuhistan, 5, 7, 20, 96, 160
Kur'an, 162, 199, 203
Kutbeddin Haydar-i Zave, 20, 21, 29,
32, 45, 276
külliyyat, 6, 12, 13, 161
kütüphane, 3, 9, 13, 21, 161, 273

L

Lahurlu Münir, 21
Lât, 106
Leningrad, 13
Leonard Lewisohn, 28, 203
literal, 162

M

mahşer, 90, 97, 192
Matlabi, 29
Maveraunnehir, 2, 3
Meczûb-ı Mutlak, 29
medrese, 3
memduh, 7, 8, 12, 161
Meryem, 33, 55, 109
mescit, 3
mesnevî, 5, 6, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32,
33, 36, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52,
53, 60, 160, 161, 162, 163, 203, 210
Meşhed, 130, 185, 203
Meşhed Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28
Mevlânâ, 1, 2, 10, 12, 160
Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, 2
Mısır, 14, 183
Mihir, 90, 185
Mirâc, 76
mistik, 8, 15, 162
Mistisizm, 8
misyonerlik, 8
Moğol, 1, 2, 3, 4, 7, 10, 11, 15, 160
Moğolca, 11
Moğollar, 1, 2, 3, 5, 8, 11, 14
Muhacir, 57
Muhammed, 8, 54, 57
Musa, 55
Musa b. Cafer, 14
Musta'lîlik, 14

Mustafa, 73, 82, 84
Muttali'ul Envar, 2
münâcât, 32, 34, 162
münâzara, 5, 13, 21, 22, 25, 26, 162
Münzevî, 13
Müşterî, 70
Müzâhir Musaffâ, 13, 25, 28

N

na't, 32, 34, 35, 58, 162
Nadia Eboo Jamal, 202
Nadya Ebû Cemâl, 13, 28, 31
Na'îm al-Dîn b. Camâl al-Dîn, 6
Nasîm al-Dîn b. Cemâl al-Dîn, 6
Nasîrüddîn-i Tûsî, 7
Nasrullah Pürcevâdî, 16, 161, 203
Nebîler Sultanı, 35
Nevrûz, 16, 17, 20, 23, 36, 51, 60, 61,
85, 106, 107
New York Üniversitesi, 13
Neyyir-i A'zam, 90
Ni'metullah-ı Velî, 7, 12
Nisan, 51, 106
Nizâmî, 12
Nizâm-i İsfahani, 1
nizâr, 7
Nizârî, 6, 7, 10, 12, 13, 20, 25, 29, 30,
31, 40, 45, 46, 51, 93, 98, 103, 160,
161, 202, 203
Nizârî Divânı
Nizârî-i Kuhistânî, 5, 13, 27, 28, 202,
203
Nizarîlik, 14, 161, 162
Nusret, 8

O

On İki İmamcılar, 14
On İki İmamcılık, 14
Orhan Bilgin, 13, 160, 202
Orta Doğu, 15
Ortodoks, 15
Osmanlı Tarihi, 2, 203
Osmanlıca, 163, 202

P

padişah, 12, 24, 25, 32, 35, 36, 37, 38,
45, 46, 47, 50, 52, 58, 59, 60, 61,
93, 99, 167, 170, 178, 169, 180,
184, 196
Platinus, 15
Platon, 15

R

Resûl, 84, 107
Resûlallâh, 35, 52
Riue, 6
Rubabnâme, 2
rubai, 12, 29, 161
Rum, 2, 83
Rum diyarı, 2
Rusça, 5, 13
Rûz, 5, 6, 13, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 25,
27, 28, 29, 32, 33, 47, 51, 52, 53,
160, 161, 162, 163, 203 210
Rûz ü Şeb, 5, 6, 13, 16, 17, 20, 22, 23,
24, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 47, 51,
52, 53, 160, 161, 162, 163, 203, 210
Rypka, 6, 203

S

Sabâ, 16, 18, 21, 38, 39, 40, 41, 64, 65,
66, 67, 68, 69
Sadî, 27, 160
Sadî-i Şirâzî, 1, 2, 7, 10
Sadinâme, 2
Safevi İmparatoru I. Şah Abbas, 1
Safiyullâh, 53
Saint Petersburg Devlet Kütüphanesi,
13, 161
Salavât, 51
Sam Yeli, 67, 194
Sa'd al-Dîn Nizârî, 6
Sayyid Abu'l-Hamd Mahdî b. Nizâr, 7
Sefernâme, 8, 13, 30, 31, 161
Selçuklular, 10, 11, 15
Selman Saveci, 1
Semerkantlı Devletşâh, 28, 29
Senâî, 7, 12
Sînâ, 2, 7
Sofistik, 8
Sofizm, 8
Sufî, 31

sufiyâne, 31
Sultan Velet, 1, 2
Süleyman, 86
Sünnî, 8, 14, 15, 25, 29, 47

Ş

şah, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26,
35, 44, 36, 48, 50, 52, 58, 60, 62,
90, 91, 92, 93, 104, 106, 107, 161,
162
Şah İmami Nizârî, 6
Şah Şems, 90
Şah-i Sincan, 29
Şahinşah, 8
Şams al-Dîn b. Muhammad, 7
Şeb, 5, 6, 13, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 36, 38,
40, 41, 43, 45, 47, 51, 52, 53, 85,
115, 116, 117, 118, 119, 121, 122,
124, 125, 126, 128, 130, 131, 134,
136, 138, 140, 141, 142, 143, 145,
150, 160, 161, 162, 163, 192, 196,
203, 210
Şeb-i Yelda, 85
Şemseddîn Ali Şah, 7, 13, 17, 20, 22,
23, 24, 35, 52, 161, 162
Şemseddîn Ali Şah Nimrûz, 21
Şemseddin el-Cüveynî, 8
Şemseddin Muhammed, 22
Şeyh, 14, 30, 105, 162, 187, 193
Şeyh-i Kebir, 100
Şeyhlerin Evliyâsı, 31
Şeyhü'ş Şuyuh, 31
Şîî, 25, 47, 161
Şîleşme, 15
Şiraz, 27

T

Tâceddîn Ebû'l Me'âlî Muhammed b.
Alî, 21, 24
Tâceddîn, 60
Tahran, 13, 167, 202
Takî Kâsî, 6
Tanrı, 17, 19, 21, 28, 45, 164, 166, 167,
169, 177, 189, 197, 199

Tatarlar, 2
Tayyibîlik, 14
Tebriz, 8, 13, 30, 161, 203
Temmuz, 77, 84
terci-i bend, 12, 13, 27, 161
terkib-i bend, 12, 13, 161
tevhîd, 22, 32, 33, 35, 53, 58, 162
Tezkiretü'ş-Şuara, 28, 203
Timur Lenk, 1
Timurlular, 3
Tufan, 54
Tun, 5, 11
Tur dağı, 64
Tûran, 75
Türk Tarih Kurumu, 2, 203
Türkçe, 7, 11, 21, 163, 202
Türkistan, 83, 179
Türkleşme, 15

U

Unsûrî, 7
Uşşaknâme, 2
Uzzâ, 106, 199

V

Vechullâh, 85, 199
Veletnâme, 2

Y

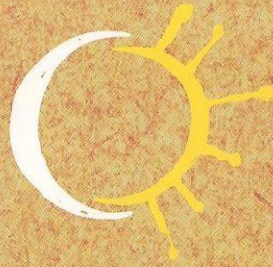
Y. Bertels, 5
Yemen, 14, 176
Yeni-Eflâtuncu düşünce, 15
Yezdan, 99
Yunan, 15

Z

Zave, 29, 276
Zebihullâh Sefâ, 28
Zenci, 63, 76, 82, 83, 201
Zühâl, 70
Zü'l-Celâli Ve'l-İkrâm, 56

EKLER

A. MESNEVÎ-İ RÛZ Ü ŞEB

ششوی روز و شب

سرود
حکیم نزاری قہرستان

به تصحیح و با مقدمه

نصرت پور جوادی

نشرنی

۱
< در توحید >

- مَنّت از ذوالجلال والاكرام
بدو آغاز و غایت و انجام
آفریننده وجود و عدم
پیش گیرنده حدوث و قدم
۳ برگزیننده حق از باطل
کارپرداز عامل و عاطل
ره نمائنده خطابینان
مونس بی دلان و مسکینان
مالک ملک اوّل و آخر
واضح حق باطن و ظاهر
۶ اولیا رازدار پنهانش
انبیاء کارساز فرمانش
از صفی الله از مبادی کار
درگرفته بدایت ادوار

گرچه دایم، نگویم از گندم
توسم از اعتراض نامردم
۹ کرده بر موجب شمارهٔ عام
بر نبی الله آن شماره تمام
دور طوفان زامتش برخاست
چه کند جز چنان نیامد راست
چون اشارت سوی خلیل آمد
۱۲ او به امت نخواست الا خیر
لیک قاصر نظر ببیند غیر
پس از آن چون رسید دور کلیم
هم نکردند امتش تعظیم
لیک فرعون اگرچه بهتان کرد
نستوانست دفع ثعبان کرد
۱۵ روح را بعد از آن مجسم کرد
بی‌مدد، نامش ابن مریم کرد
نفسش گرچه صد جهان جان داشت
مردۀ جهل را چه درمان داشت
رایت معجزات برده به ماه
نوبت دعوت حبیب الله

- ۱۸ گرچه لولاک^۱ بود در شانش
غُصَّه‌ها بُدْ زابنِ عَمانش
هرچه آید بدان کزو باشد
هرچه زو آید آن نکو باشد
که نه فرعون اختیار نداشت
بلکه موسی هم اقتدار نداشت
- ۲۱ خضر ناجُسته آب حیوان خُورد
آن که جست و نیافت چِتوان کرد؟
ای منزّه صفات از اوصاف
هرچه گویم بود محال و گزاف
نرسد در کمال تو ادراک
بیش از این نیست حدّ مشتی خاک
- ۲۴ هم تو گویی، که گوید از تو دگر؟
نرسد در تو وهم و عقل و نظر
نرسد در صفات ذات تو کس
تو توانی رسید در خود و بس
منم و قعر بحر حیرانی
من چه گویم دگر تو می‌دانی
- ۲۷ لیک نگزیرد از مناجاتم
چون تو باشی بحیب دعواتم

(۱) اشاره به حدیث قدسی «لولاک لما خلقتُ الافلاک» (اگر تو نبودی، آسمانها را نیافریدمی) که در حق پیامبر(ص) گفته شده است.

۴۲ مثنوی روز و شب

۴۸ عالم از عدل شاملش آباد
نوسر افگنده^۲ ملک را بنیاد
تحت امرش ممالک عالم
فوق بر تخمه^۳ بنی آدم
شمس دین شاه نیمروز علی
قاتل المشرکین چون شیر ملی^۳
۵۱ آن که چون رایش انتظام کند
نور از او آفتاب وام کند^۴
و آن که گرزش به عرصه گاه نبرد
از سر دشمنان برآرد گرد
و آن که کلکش چو در صریر^۵ آید
جان نو در جهان به برآید^۶
۵۴ و آن که تیرش چو از کمان بجهد
فلک از راه کهکشان بجهد
و آن که لطفش چو دستگیر شود
در مفاصل شریک سیر شود
و آن که گر بر زمانه قهر کند
نوشداروش همچو زهر کند

(۳) ملی: چابک، چست.

(۲) ظ: درافگنده.

(۴) یعنی آفتاب از او نور وام می‌گیرد.

(۵) در اصل: سریر، و صریر آواز قلم است در هنگام نوشتن.

(۶) ظ: به زیر آید.

- ۵۷ عالم علم را عَلم باشد
صاحب السیف والقلم باشد
پیش او سر نهاده بر اطلاق
خسروان ممالک آفاق
لشکرش را نه حدّ نه اندازه
قاف تا قاف از او پراوازه
- ۶۰ آسمانش به طوع خدمتگار
آفتابش به طبع غاشبیده‌دار^۷
هرچه گویم به جای خود باشد
لیک او ماورای حدّ باشد
هرچه آن در مناقبش آید
وز در رای ثاقبش آید
- ۶۳ او از آن بیش و بیشتر باشد
که در افواه بوالبشر باشد
در همه چیز از همه ممتاز
از همه بی‌نیاز و با همه ساز
او چو مجموعه هنر باشد
راه او شیوه دگر باشد
- ۶۶ نتوان گفت از او و از دگری
گو بین گر ندید کثر نظری

(۷) غاشبیده‌دار: خادم و مطیع.

هرچه در حدّ امتحان آمد
وصف ذاتش ورای آن آمد
بعد از این پس ره دعا پیویم
بلکه تا زنده‌ام دعا گویم
۶۹ تاج دین شاه‌زاده عالم
قِرّة العین خسرو اعظم
بوالمعالی محمد بن علی
میوه لطف باغ لم یزلی
باد در عزّ و ناز پرورده
شاه از او او ز شاه بر خورده
۷۲ حق تعالی ز چشم زخم بدان
داردش در ضمان امن و امان
عمر و اقبال باد چندان
که نباشد پدید پایانش

۴

<در سبب نظم این مثنوی و گفت‌وگوی شاعر با شب >
شب نوروز در خرابه خویش
جام و جان و من و قرابه^۸ خویش

(۸) قرابه: جام می.

- ۷۵ خالی السیر^۹ بود پنداری
بی‌خبر بودم آن شب تاری
بخت محروم کرد و نومیدم
شب عیش از وصال خورشیدم^{۱۰}
جام و جان و قرابه روح‌افزای
تن بی‌جان من ستم فرسای
- ۷۸ تا نگویی مگر قرابه می
نه تصوّر چنین مکن هی‌هی
شیشه‌ای داشتم ز خونابه
پرچنان کز شراب قرابه
دیگران در نشاط نوروزی
من دلخسته با جگرسوزی
- ۸۱ نه کسم هم‌زبان به غیر قلم
نه به جز دفترم کسی محرم
مزه از خون دیده جدول کش^{۱۱}
جگر از سوز سینه پز آتش
چون بود بنده‌ای چو من مظلوم
از بساط خدایگان محروم
- ۸۴ بزم شاه جهان خوش و خرّم
صحن بستان‌سرا چو باغ ارم

(۹) خالی السیر: تنها و جدا از دیگران، تنها. (۱۰) مراد از خورشید شمس‌الدین علی شاه است. (۱۱) جدول‌کش: چیزی که نهرکشی می‌کند.

خاصه جشن مبارک سرسال

سرو در رقص و بلبل اندر حال

بندگان دگر به عیش و سرور

گشته مشغول و من چنین مهجور

۸۷ ناسپاسی و ناشکیبایی

هر دو حاصل ز ناتوانایی

نه غلط می‌کنم چه می‌گویم

بود در قبله رضا رویم

خاطب خاطر بعون الله

رفته بر منبر مناقب شاه

۹۰ شکرها از وجود او می‌کرد

ذکر انعام وجود او می‌کرد

متحیر بمانده در صفتش

که برون بُد ز حد معرفتش

شد میان من و شب از کم و بیش

سخنی^{۱۲} چند حسب حالت خویش

۹۳ شب روشن دل سیه جامه

گفت: «خامی مکن بزن خامه

نظم کن ماجرای من با روز

ندهم مهلت این شبت تا روز

(۱۲) در اصل: سخن.

نامه نظم تو بهانه کنم
قصه‌ای پیش شه روانه کنم
۹۶ تا مرا از عذاب برهاند
دادم از آفتاب بستاند»
گفتم: «اندر حضور به باشد
تا که بر حق تر و فره^{۱۳} باشد
بی توسط سخن نیاید راست
متوسط میان خوف و رجاست
۹۹ تا توسط میان ما نشود
حق و باطل زهم جدا نشود
ماجراهر دو در میان آرید
گر به انصاف و داد بسپارید
ورنه زان پس به بارگاه روید
هر دو با هم به دادخواه روید»
۱۰۲ گفتم: «اضداد جمع کی بوده‌ست؟
راه شب پیش شمع کی بوده‌ست؟
هرکجا من درآیم او برود
هرگز این ماجرا نکو نرود»
از سیاهان مطبخی در حال
نامزد کرد قاصدی چو نکال^{۱۴}

(۱۳) فره: پسندیده.

(۱۴) نکال: زغال (نک). مقاله رواقی در نشر دانش، ۱۰/۴، ص ۳۰.

۱۰۵ قاصد آنگه پیام برد و برفت

همچو دود سیه به تاب و به تفت
چون به مشرق رسید صبح بتافت
بیش رفتن دگر مجال نیافت
باز گردید همچو باد دَبور^{۱۵}
در زمانی برفت راهی دور

۱۰۸ آمد و زینهار خواست ظلوم

که: «نرفته‌ست پیش آتش موم
نیستم مرد این رساله و راه
عذر عجزم ز عفو خویش بخواه»
چون بدانست شب که معذور است
عجز موسی و آتش طور است

۱۱۱ گفت: «هان، مصلحت چه می‌بینی

سلطنت کی رود به سِگینی^{۱۶}
هست این کار کار ناباکی
باد در چشم او زند خاکی»
گفتم: «این ره به پای باد صباست

هر که دیگر رود به دست هباست»

۱۱۴ باد را در زمان طلب فرمود

تا بدان بندگی قیام نمود

(۱۵) باد دَبور: باد غربی، مقابل باد صبا.

(۱۶) سِگین: کارد، چاق، قلمتراش.

درد را چون نبود درمانش
بست حالی کمر به فرمانش
در میان شد مقدم نقبا
قُدوه سالکان برید صبا
۱۱۷ پیشم آمد پس از سؤال و جواب
آخر الامر بر طریق صواب
گفت: «من بی غرض میان بندم
که به خیر است قطع و پیوندم»
با شب این مصلحت قرار گرفت
هم بر این طالع اختیار گرفت

۵

<بردن باد صبا پیام شب را از برای روز و آغاز پیکار>

۱۲۰ شب فرستاد پیش روز رسول
ک: «ای جهانگردِ فتنه جوی فضول
هرشب از فتنه تو تیره ترم
چند داری چو روز خیره سرم
هرچه^{۱۷} بگریختم ز مشغله ای
آمدی در گرفته مشعله ای

(۱۷) ظ: گرچه.

- ۱۲۳ همه برهم زدی ولایت من
برشکستی سپاه و رایت من
پای بیرون منه ز حدّ قیاس
بر رهم بیش از این مریز الماس
بعد از این ترک سرفرازی کن
با بزرگان به^{۱۸} خرده بازی کن
- ۱۲۶ با منت دست درستم نشود
کارت از پیش بیش و کم نشود
تا به شام از سحر ستیز کنی
عاقبت هم زمن گریز کنی
چون سپاهان^{۱۹} من خروج کنند
در افق بر معاقب^{۲۰} تو زنند
- ۱۲۹ از تو چندان کشند کز بس خون
شود آلوده دامن گردون
تویی و مغرب و هزیمت خویش
سوی مشرق مکن عزیمت بیش
هم بر این شرط اگر قرار دهی
ترک آشوب و اظطرار دهی
- ۱۳۲ خیز و گر نیز رای آن داری
سر ز مغز سبک گران داری

(۱۹) سپاهان نیز می توان خواند.

(۲۰) معاقب: پیروی کننده و پس کسی یا چیزی در آینده.

(۱۸) ظ: نه

تا به دفع تو هم قیام کنیم
بعد از این قصد انتقام کنیم
یک شبیخون کنم به لشکر زنگ
که هزیمت بری به صد فرسنگ
۱۳۵ عَلم فتنه سرنگون کنمت
از حدود جهان برون کنمت»
آخر الامر ایلیچی صبا
شد گشاده زبان و بسته قبا
راه مقصد گرفت مستعجل
تا به خاور که بود سر منزل
۱۳۸ رایتی دید با هزار شکوه
که برآورد سر زقله کوه
خسروی تاج و تختش از آتش
چرخ در موکبش عاری کش
لشکری همچو ذره بیش از بیش
تیغها برکشیده از پس و پیش
۱۴۱ یک دل و صد هزار سور و سرور
یک تن و صد هزار چشمه نور
شد زهیبت صبا عرق ریزان
رفت چون ذره اوفتان خیزان
هرچه نزدیکتر به خور می شد
از تف و تاب گرمتر می شد

- ۱۴۴ چون شود محترق صبا چون برق
از صبا تا سموم^{۲۱} نبود فرق
گرچه طاقت نداشت هم خوش خوش
رفت چون باد در دم آتش
همه پیغام شب گزارد به روز
گرم شد مغز آفتاب از سوز
- ۱۴۷ بانگ زد بر صبا که: «یاوه مگوی
ظلمت از طبع آفتاب بجوی
تا که باشد شب محال اندیش
که فرستد به من رسالت خویش
از شب آواره تر دگر که بود؟
زو جگرخواره تر بتر که بود؟
- ۱۵۰ به تهور زمن سخن گوید
که بود کو سخن زمن گوید!
کی برازد سیه گلیمی را
کو براند چو من کریمی را!
حکم بر من کند به آی و مای
بنگرید آخر از برای خدای»

(۲۱) سموم: باد گرم و مهلک.

۶

< پاسخ روز به شب >

۱۵۳ با صبا گفتم: «دم مزن دیگر
به رسالت قدم بزن دیگر
باز گرد از همین قدر سوی شب
که: زنادانی تو نیست عجب
چون تویی را چه حدّ پایۀ ماست؟
خود سواد تو عکس سایۀ ماست
۱۵۶ گهگت دل که همچو رخ سیه است
روشن از عکس شمعدان مه است
شمع مه گر نکردمی روشن
کی شدی گلخن تو چون گلشن؟
روی تاریک تو چو دود تنور
در خورد راستی مقابل نور^{۲۲}
۱۵۹ جای تو چاه تنگ و تار بود
کنج تاریک و نفت و غار بود
هر مقامی که باز پردازم
گه گهش سایه بر سر اندازم
چون شود عکس من از او خالی
خلوت آباد خود کنی حالی

۲۲) یعنی روی تو بر راستی درخور آن است که مقابل نور باشد.

۱۶۲ در غلط اوفتاده‌ای با خویش

سر و کاری نهاده‌ای با خویش

از دماغت برون کنم سودا

نگذارم که دم زنی فردا

کی چنین بودی آمر و ناهی

که مرا زیر دست می‌خواهی؟

۱۶۵ به درازی خود مشو مغرور

تیره‌تر هم نباشی از دیجور^{۲۳}

من چنانست فرو برم به زمین

که زمن یاد ناوری پس از این

آمدم، برگ کار خویش بساز

تا قیامت ز تو نگردم باز»

۱۶۸ خواست رخصت صبا و باز آمد

چون مشغوذ^{۲۴} که مُهره باز آمد

خواند هرگونه ز آفتاب خبر

کرد شب را چو دود زیر و زبر

هر جوابی که روز باز نوشت

همچو آتش فتاد در انگشت^{۲۵}

۲۳) دیجور: خاک تیره و سیاه. شی که بسیار تاریک باشد دیجور خوانده می‌شود.
۲۴) مشغوذ: شعبده‌باز، حقه‌باز.
۲۵) انگشت: زغال

۷

<پیغام دوّم شب برای روز>

- ۱۷۱ باز شب داد روز را پیغام
که: «چنین بر مکش به چرخ اعلام»^{۲۶}
من جهاندار بودم از اوّل
نه تو نه مه نه مشتری نه زحل
کدخدای جهان به حکم خدای
منم و من به عقل روشن رای
۱۷۴ قلّة این بلند طارم را
یعنی این قلعه چهارم^{۲۷} را
دیدبانی مقیم می‌بایست
چشم‌داری عظیم می‌بایست
بهر آن برگاشتند ترا
تا به اکنون بداشتند ترا
۱۷۷ گر سخن در معاملات باشد
دیده‌بان را چه منزلت باشد؟
همچو عیسی بمانده در راهی
چون کنی دعوی شهنشاهی؟
ماورای تو چند خگّام‌اند
کز تو برتر نشین این بام‌اند

۲۶ اعلام: جمع علم، درفشها، نشانها.
۲۷ قلعه چهارم: یعنی فلک چهارم که فلک خورشید است.

۱۸۰ همه بر تو محیط و مافوق اند
همه با تخت و افسر و طوق اند
نیست بالای من کسی دیگر
منم و مملکت زمن یکسر»

۸

<پاسخ روز یا خورشید به شب >

روز گفتش: «چه ترهات است این
سخن حشو بی حیات است این
۱۸۳ رای تاریک تو چه رای زند
مگر اندر هزیمه نای زند^{۲۸}
من جهان دار و من جهان تا بم
بر زمین و بر آسمان تا بم
هفت اقلیم آسمان دارم
۱۸۶ تا بود در میان هفت اقلیم
راست از هر سوی سه بخش و دو نیم
بحر و بر، طول و عرض، شیب و فراز
از همه تربیت نگیریم باز
سال تا سال طوف ملک کنم
بیخ و بنیاد جور و ظلم کنم

۲۸) در هزیمت و گریختن نای یا شیپورزدن کنایه از کار نابجردانه کردن است.

۱۸۹ دارم از راه امر بار خدای

منبر شرع و دار عدل به پای

همه در امن و زینهار من‌اند

نیک خواه و سپاس‌دار من‌اند

کوه از من کمر گران دارد

از جواهر که در میان دارد

۱۹۲ بجز از من کند خزاین پُر

در کنار سحاب ریزم دُر

خاک افسرده را بجوشانم

باغ را سرخ و سبز پوشانم

خود جهان را منم مرَبِّی و بس

چه کشم چون شب دراز نفس»

۹

<پیغام سوم شب برای روز یا خورشید>

۱۹۵ شب دگر باره رفت با سرکار

کرد بر یک جواب صد انکار

ک: «ای به جور و ستم شده مشهور

به تو نزدیک بود» <ه> و ز تو دور

خاصه و عامه را وبال و هلاک

که کند اعتماد بر ناپاک؟

۱۹۸ دود بی بهره از تو و تاریک

بایدش سوخت چون شود نزدیک

تشنگان را بسی به تفت و به تاب

کشته‌ای در طریق حج بی آب

تو که در دشت کربلا دیدی

که چه می رفت و می پسندیدی

۲۰۱ گشتی آن روز یار اهل سعیر^{۲۹}

دشت و صحرا بتافتی چو ائیر

قصد فرزند مصطفی کردی

با پیمبر چنین وفا کردی

چه توقع کند زمهر تو کس

یادگار این منافق ز تو بس»

۱۰

<پاسخ روز>

۲۰۴ روز گفت: «این چه زور^{۳۰} و بهتان است

که ربا پیشه توفتآن است

گر منافق منم ترا چه خلل

چند از آشوب امتان جدل

۳۰ زور: دروغ.

۲۹ سعیر: آتش، دوزخ.

تا خدا بر که افگند تاوان
تو خود ان المنافقین^{۳۱} برخوان
۲۰۷ در جهان ظلمت از نتیجه تُست
نزد دانا حقیقت است و درست
آن همه ظلمت و ضلالت کرد
نتوانی به من حوالت کرد
دل تاریک آل بسوفیان
بود بر مکر و حیل و هذیان
۲۱۰ معرفت در میان محال نداشت
جهلشان جز بر آن محال نداشت
سینه باید که پاک و صاف بود
رنگ ظاهر محال و لاف بود
از ضلالت چه روشنی آید؟
از سیاهی سیاهی افزایش
۲۱۳ غیبت آن سگان بی آرم
بر دلم زد شدم چو آتش گرم
کم نشد هرگز از دلم آن سوز
هم بر این آتشم چنین زان روز
دست حیلت مزن تو بر سر^{۳۲} شاخ
در دم ازدها مرو گستاخ

(۳۱) اشاره است به آیه ۱۴۲ از سوره النساء (۴): إن المنافقین یُخادعون الله والله خادِعُهُمْ.
(۳۲) در اصل: سرسر.

۲۱۶ نیستی مرد گوی این میدان

نه حریف منی یقین می‌دان»

۱۱

<پیغام چهارم شب به خورشید>

شب دگر بار گشت آشفته

که: «مرا روز ناسزا گفته»

گفت از روی جدّ نه از سر لاغ^{۳۳}

ک: «ای تبه کرده از فضول دماغ

۲۱۹ گرچه عالم نورد و سیّاحی

نور بخشنده همچو مصباحی

من بسی جایها رسیدستم

چیزهای عجیب دیدستم

که تو هرگز بدان رسیده نه‌ای

از کسی نیز هم شنیده نه‌ای

۲۲۲ در دماغت چه نخوت است و منی

که مرا گفته‌ای: 'نه مرد منی'

من چنین فرد خرقه‌پوشی‌ام

با چنین بی‌زبان خموشی‌ام

(۳۳) لاغ: هزل، شوخی.

من جهان پهلوان آفاقم

جفت تو نیستم که من طاقم

۲۲۵ من به ده مرد بشکنم دو هزار

یک شیبخون و ده هزار سوار

من بدم همره تهمتن گُرد

ورنه تنها که ره به توران برد

رفته اسفندیار رویین تن

در پناه سواد لشکر من

۲۲۸ همه شب کرده ام عسس بر کار

تا نگردد ز خرمگس دیار

سر مردان راز دارم من

سر مردان جان سپارم من

زنگیان سیاه پوش من اند

که یکی اند و صد هزار تن اند

۲۳۱ شب تار از نهیشان هر دم

بفسرد در عروق شیران دم

نمانند ثابت و سیار

به کسی بی حضور من دیدار

مونس بی دلان بیدارم

همدم عاشقان بی یارم

۲۳۴ همره شب روان راز منم

مشهد عالم نیاز منم

شب معراج و قدر و آدینه
در برات من اند دیرینه
روزه‌داران که تشنه زاراند
چشم بر راه شام من دارند
۲۳۷ می‌رود روز و باز می‌خندد
دهن روزه‌دار می‌بندد
تشنه از تفت آفتاب تموز
وز شفق در شک اوفتاده هنوز
من چو خود را نمودم از سر بام
بر عقب در رسید لشگر شام
۲۴۰ بانگ الله اکبر آوردند
گره از نای روزه وا کردند
آشهای لذید پیش آرند
بیش هر ساعتی ز پیش آرند
در قدح آبهای سرد چو زنگ^{۳۴}
بر طبق میوه‌های رنگارنگ
۲۴۳ از وجود من اهتزاز کنند
در عیش و نشاط باز کنند
بانگ کوس سحر چو برخیزد
هرکس از جفت خویش بگریزد

۳۴) زنگ: در اینجا به معنی شراب صاف.

جمله از هیبت و حرارت نور

گشته بی توش و تاب و قوه و زور

۲۴۶ برجهند از میان جامه خواب

درشوند از خطر به خانه خواب

دست حاجت بر آسمان گیرند

مهر اسرار بر زبان گیرند

روز غمّاز روزه داران است

نه که او را همیشه کار آن است»

۱۲

<پاسخ روز به شب >

۲۴۹ روز بار دگر به جوش آمد

با شب تیره در خروش آمد

گفت: «ای خشک مغزتردامن

چند خواهی جدل زدن با من

مگر آنجا که می رسی عدم است

ورنه نادیده در وجود کم است

۲۵۲ یاور فاسقان دزد فریب

اژدها هیبت و نهنگ نهیب

به تو مستظهرانند اهل فساد

چون تو در ظلمت اند اهل تضاد

زیر دامن گرفته شب‌رو را
راهش آموخته برون شو^{۳۵} را
۲۵۵ به تو منسوب شد سیه‌کاری
چند بی‌شرمی و تبه‌کاری
طالبان را ز راه می‌فکنی
پشت مشت ضعیف می‌شکنی
روزشان باز من به راه آرم
از بیابان به خانقاه آرم
۲۵۸ تویی آن زال پرفریب و فتن
به حوادث همشه آبستن
از تو هر شب که روز می‌آید
شغب^{۳۶} و شور و فتنه می‌زاید
نبود کار من نهان‌کاری
دزدی و شب‌روی و طراری
۲۶۱ تو در آبی جهان شود دل‌گیر
صبحدم بشکفد چو غنچه ضمیر
برخلاف نهیب شب‌هنگام
فرحی هست در سپیده‌بام
بود البته از چه از هم و غم
دل مردم نماز شام دزم

(۳۶) شغب: آشوب.

(۳۵) برون شو: راه خروج.

۲۶۴ نقد مردان که ره شتافته‌اند

همه در جیب صبح یافته‌اند
صبح در نفس خویش پیل تن است
با طلایه سپاه تیغ‌زن است
چون برآرد ز جیب مشرق سر
در دهند از وصول روز خیر

۲۶۷ هم خروسان بامدادانگیز

در جهان افکنند رستاخیز
هم منادی گران بیت‌الله
عالمی خفته را کنند آگاه
تا بود روزه‌دار با من خوش

خوش بود چون خلیل بر آتش
۲۷۰ روی در قبله نماز کنند

شکر انعام بی‌نیاز کنند
ز امتلا بیم آنکه همچو انار
بمکد مردم از گرانی بار
چون شدند از گرانی تو ملول
شکمی پر ز مشرب و ماکبول
سر به بالین غفلت آوردند

جامه چون مستراح پر کردند
در جهان هرچه جانور باشد
جمله را جنبش از سحر باشد

چند گویی ز شام و شب، خاموش
بر سر و ریش خود جهان مفروش
۲۷۶ گر همه سو ز یک غریب بود
کی ات از خوش دلی نصیب بود؟»

۱۳

<پیغام پنجم شب به روز>

شب چو بشنید طیره گشت^{۳۷} عظیم
گفت: «آه از جفای چرخ لثیم
من چو دریا کشیده ام دامن
سر بزرگی^{۳۸} همی کند با من
۲۷۹ روز می گویدم سیه کناری
توبه یارب از این گنه کاری
پس سیه پوش اگر سیه کار است
در جهان زین گروه بسیار است
نه توهم گه گهی ز طنازی
برقع از ابر تیره می سازی؟
۲۸۲ به سیاهی شکست من چه کنی
صفت رنگ گشت^{۳۹} من چه کنی

۳۷) طیره گشتن: خشمگین شدن.

۳۸) سر بزرگی کردن: افتخار کردن، خود را بلندمرتبه جلوه دادن.

۳۹) گشت (یا کست): زشت، نازیبا.

عنبرم، عنبر سیه چرده

خوی خوش باز بوی خوش کرده

که نه سرد و خنک چو کافورم

به دو جو دستگاه مغرورم

۲۸۵ حبشیان جمله داغدار من اند

زنگیان تخمه و تبار من اند

هندوان رنگ پوش من باشند

همه حلقه به گوش من باشند

خلفا تا مرید من بودند

باغ اسلام را چمن بودند

۲۸۸ تا به رنگ من آمدند برون

رفت بر وفق رایشان گردون

تا شعار تو پیشوا کردند

رسم و آیین خود رها کردند

سرشان از بزرگواری تو

فاش شد از سفیدکاری تو

۲۹۱ همه رنگی ۴۰ به جز تپاهی نیست

رنگ یک رنگ جز سیاهی نیست

تو برون آوری چو بوقلمون

در زمانی هزار رنگ برون

سبز و سرخ و بنفش و زرد و سفید
همه تاج مرصع خورشید
۲۹۴ در سیاهی بسی صفا دیدند
چو دو گیسوی مصطفی دیدند
در سخن صد هزار باریکی ست
آب حیوان درون تاریکی ست»

۱۴

< پاسخ روز به شب >

روز در تاب شد دگر باره
کرد از غصّه پیرهن پاره
۲۹۷ گفت: «اگر بر من اعتراض کنی
چون سواد خودم بیاض کنی
من زخم صیقلت، دگر که زند؟
وز من استادوارتر که زند؟
عنبری لیک بویناک چو ثوم^{۴۱}
گرم و مردم کشی چو دود سُموم
۳۰۰ لب شیرین لبان روم و خُتن
بر سیمین بران سیب ذقن

(۴۱) ثوم: سیر.

دولب زنگیان چو گرده گاو
هر دو سوراخ انفشان^{۴۲} چو دوناو^{۴۳}
این به آن آن به این^{۴۴} نکو ماند
دیو با حورعین نکو ماند
۳۰۳ ابر نه برقع سیاه من است
بلکه سقّای بارگاه من است
چیست ابر سیاه؟ چتر زمین
اگرت دیده روشن است بین
تا دهد ابر سایه دار از یم^{۴۵}
به لب تشنگان بادیه نم
۳۰۶ لعبتان نبات بگرازند^{۴۶}
وز سموم تموز بگدازند
شاخ را از نبات نخل دهند
برگ گل و انگبین به نخل^{۴۷} دهند
در خواصش نتیجه بسیار است
این خود اندر جهان پدیدار است
۳۰۹ رنگ ما را که بر شمرستی
هم تو آن را جواب کردستی

(۴۲) انف: بینی.

(۴۳) ناو= ناودان

(۴۴) در اصل: آن به این این بآن.

(۴۵) یم: دریا.

(۴۶) گرازدین: با ناز و عشوه رفتن و خرامیدن.

(۴۷) نخل: زنبور عسل.

تو ندانی که رمز خضر چه بود
گر بدانی نکو و گرنه چه سود
آنچه در باب مصطفی گفتی
آن سخن روی در صفا گفتی
۳۱۲ چون تویی را سخن به راه و نه راه
نرسد در رسول صلی الله
آل عباس اگر برافتادند
چون توان کرد آدمی زادند
نه به رنگ سیاه بود و سفید
دولت و نکبت است و بیم و امید
۳۱۵ خلق را زیر آسمان بلند
عاقبت منقطع شود پیوند
حق و باطل خلاف یکدگراند
هرکس الا نصیب خود نبرند
سحر فرعون مرتفع نشود
رشته اصل منقطع نشود
۳۱۸ نیست، گر کز ندید سالک راه
هیچ باقی بغیر وجه الله»

۱۵

<پیغام ششم شب>

شب یلدا سرشت زنگی رنگ

دست چون برد بر سبوز سنگ

گفت با آفتاب روشن دل

«کز محیط فلک به مرکز گِل

۳۲۱ در زمانی چو باد پیام

همچو مرغ از هوا فرود آیم

تو به روز و شبی به رعنائی

کهره خاک را بیپایی

گر جهان‌گیری از دی آموزی

ببری ننگ و عار نوروزی

۳۲۴ سرسالت به جای خویش آرد

حیف از آن خان و مان که پیش آرد

بره‌ای در تنور آویزند

نیم سیرت زخوان برانگیزند

از بزرگی و شهریاری تو

جز کله گوشه‌ای چه داری تو

۳۲۷ گِل همان ریزه‌های زر دارد

در دهان تو نیز اگر دارد»

۱۶

<پاسخ روز یا خورشید>

روز شد باز گرم و بر جوشید
 که: «مرا کی توان به گِل پوشید؟»^{۴۸}
 من که پیش تو خرد و مختصرم
 چندانبار از جهان بزرگترم
 ۳۳۰ نرسد با منت بزرگسری^{۴۹}
 غم خود خور که تو نه مرد خوری^{۵۰}
 کمترین گنج خانه‌ام دریاست
 واپسین چاکر درم جوزاست
 تو پلاس سیه به صد تشویش
 به سر اندر کشیده همچو کشیش
 ۳۳۳ من متوج^{۵۱} به افسر زرکش
 بر سریر فلک سلیمان و ش
 هر که را طالعش زمن باشد
 مالک ملکت زمن^{۵۲} باشد
 گر تو هستی سوار بر ادهم^{۵۳}
 بارگیر^{۵۴} من است امشب هم

(۴۸) اشاره است به این مثل که «آفتاب را به گِل نتوان اندود»، یعنی حقیقت را نمی‌توان با باطل پوشاند (نک. امثال و حکم دهخدا، ج ۱، ص ۳۸).

(۴۹) بزرگسری: سر بزرگی، ریاست و سروری.

(۵۰) خور = خورشید. (۵۱) متوج: تاجدار

(۵۲) زمن = زمان. (۵۳) ادهم: اسب سیاه.

(۵۴) بارگیر: باربر.

۳۳۶ گر سیاه^{۵۵} تو دور تا زنده‌ست
چرده^{۵۶} من هنوز بارنده‌ست
با من آخر نفاق چند کنی؟
دعوی <و> طمطراق^{۵۷} چند کنی؟
همه کس را ز روز شرم و حیاست
پای سترو صلاح از او برخاست^{۵۸}
۳۳۹ نه چو شب کز وجود او فقها
بی‌حیایی کنند چون سُفها
همه اندیشه محال کنند
میل و رغبت به زلف و خال کنند
شوخ چشم و ستیزه‌روی شوند
بی‌محابا به بام و کوی شوند
۳۴۲ شب ناگاه بی‌حجیب روند
که تهی مغز و پرنهیب^{۵۹} روند
چون زپیشش بهانه برخیزد
صد حجاب از میانه برخیزد
با همه کس چو پیش کار شود
در همه چیز یار غار شود»

(۵۵) سیاه: اسب سیاه.

(۵۶) چرده (= چرزه): اسب سرخ تیره‌رنگ.

(۵۷) طمطراق: کَرّ و فَرّ و نوجوانی.

(۵۹) پرنهیب: پرترس، پرتشویش.

(۵۸) در اصل: برخواست.

۱۷

< پیغام هفتم شب >

۳۴۵ شب دگر باره در محاکا^{۶۰} شد
چون محازات بی محابا شد
گفت: «شوخی و حدّ بردی تو
خوش خوشم نیک برشمردی تو
من نه آنم که نسبتم کردی
سخت بی وقع^{۶۱} و رتبتم کردی
۳۴۸ یار خلوت نشین عشاقم
آرزومند یار مشتاقم
وقت ایشان همیشه خوش دارم
همه شبشان پیاله کش دارم
بر سر کویشان عسس باشم
با شکر مانع مگس باشم
۳۵۱ گاه بر بام پاسبان باشم
گاه در خانه میزبان باشم
زخمه عود و زخمه طنبور
روی خوب و خلاصه انگور
خواهم آماده با حریف و ندیم
مُنکرم گو سؤال کن ز حکیم

۶۰ محاکا: مخفف محاکات، به معنی سخن گفتن.

۶۱ وقع: اعتبار، شرف.

۳۵۴ که نخواهد سماع روحانی؟

که ننوشد شراب ریحانی؟

خال مصباح چون برافروزد

شب خلوت ز شمع من سوزد

بی حضور وجود من در جمع

ندهد هیچ روشنایی شمع

۳۵۷ بس که خواهد که روی من ببیند

شب همه شب زیبای ننشیند»

۱۸

<ملول شدن روز و آخرین پاسخ او به شب >

روز را دل ز شب ملال گرفت

ترک بیهوده قیل و قال گرفت

بر همین فصل اختصار نمود

دست بردی به اعتبار نمود

۳۶۰ داد شب را ز روی طعنه جواب

که: «ز جام غرور مست خراب

کیست روشن‌کننده ظلمت؟

کیست صیقل‌دهنده عصمت؟

منم اینک به حجت روشن

گو ببینند یا تویی یا من

۳۶۳ کعبه بر سیر من کنند قیاس

به من است احتیاج قبله شناس

حکم شش روز کون مشهور است

در کلام مجید مسطور است^{۶۲}

روز محشر به شب نه معروف است

که قیامت به روز موصوف است

۳۶۶ همه خود روز روز می شمردند

طالع سعد و نحس می نگرند

مشرق و مغرب و جنوب و شمال

من گشایم به تیغ دشمن مال^{۶۳}

شهره باشد به هر زبان نامم

نه چو تو مُظلم و سیه کامم

۳۶۹ گاه مهرم گاه آفتاب سرور

گاه خورشید گاه چشمه نور

منم القصّه نیّر اعظم^{۶۴}

مردم چشم روشن عالم

همه بگذار از که کم باشم

شاه شمس است من لقب تاشم^{۶۵}»

۶۲ اشاره است به «هو الذی خلق السموات والارض فی ستة ایام» (هود، ۷؛ الحدید، ۴). و نیز ← الاعراف، ۵۴؛ یونس، ۳؛ الفرقان، ۵۹؛ السجده، ۴؛ ق، ۳۸.
۶۳ دشمن مال: دشمن مالنده، مغلوب کننده دشمن.
۶۴ نیّر اعظم: خورشید (در مقابل نیّر اصغر که ماه است).
۶۵ لقب تاش: هم لقب.

۳۷۲ این بگفت و در سخن در بست

دفع برخاست^{۶۶} چون سخن بنشست

۱۹

<تسلیم شدن شب به آفتاب و مدح شاه>

شب دامن دراز کوته‌رای

سر بیچارگی فگند به پای

عاجز آمد ز حجت آوردن

تاب بسیار داد بر گردن

۳۷۵ سر تسلیم عاقبت بنهاد

گفت با آفتاب از سر داد:

«تو به رتبت فره^{۶۷} زمن زانی

که لقب تاش شاه ایرانی

نیست اینجا دگر مجال سخن

منقطع شد مقالت تو و من

۳۷۸ هریک اکنون به وسع و طاقت خویش

شیوه‌ای نیز بر سیاحت خویش

پیش گیریم و مدح شاه کنیم

روی در سایه آله^{۶۸} کنیم

(۶۷) فره: افزون.

(۶۶) در اصل: خواست.

(۶۸) سایه آله (= ظلّ الله): کنایه از شاه است.

من و تو هر دو دستیار شویم
 خدمتی را مگر به کار شویم
 ۳۸۱ کمر بندگی چنان بندیم
 که چو جان بر میان مان بندیم
 تو به روی و به رای مانندی^{۶۹}
 به کلاه و قبای مانندی^{۷۰}
 من و شبرنگ^{۷۱} شاه هم رنگیم
 ۳۸۴ او سبک خیز و من گران جانم
 من چو او سیر کرد نتوانم
 تو چو اقبال او جهانگیری
 زان چنین بر فلک مکان گیری
 اوج رفعت ز قدر او داری
 قلب روشن ز صدر او داری
 ۳۸۷ زو بیاموختی دُرافشانی
 من چه گویم دگر تو خود دانی
 گر نه از فیض رای او بودی
 روی تو کی چنین نکو بودی؟»

(۷۱) شبرنگ: اسب سیاه.

(۶۹ و ۷۰) در اصل: مابندی.

(۷۲) هم تنگ: همانند، شبیه.

۲۰

< آشتی کردن روز با شب و مدح شاه >

روز چون شب به عذر سر بنهاد
او هم افگند شیوه‌ای بنیاد
۳۹۰ گفت: «هستی تو یار دیرینه
محرم روزگار دیرینه
سخنی بود در میان قایم
من و تو هر دو مدعی دایم
به نهایت رسید و غایت کار
کردی اقرار بعد چند انکار
۳۹۳ پس به انصاف مستحق گشتی
چون سپردی به حق مُحِق گشتی
دوستار^{۷۳} توام چرا دانی
که به روز عدوی شه‌مانی
نسبتی با شدت به روی سیاه
با سواد خط مبارک شاه
۳۹۶ سر گیسوی پست پرخم او
که شبی دیگر است برخم او
کله پرچمش چو باز شود
راست چون زلف تو دراز شود

(۷۳) این کلمه در نسخه واضح نیست.

رنگ انگور مطبخی داری
لاجرم دست و دل سخی داری
۳۹۹ کار ما نیست جز دعاگویی
بندگی کردن و رضاجویی
دست بردار و گو به صدق آمین
ایزدت حافظ و نصیر و معین»

۲۱

<اظهار بندگی کردن شاعر در پیشگاه شاه>

پادشاهان نزاری عاجز
جز به اخلاص دم نزد هرگز
۴۰۲ هرچه گویم تو خود نکو دانی
همه غت و ثمین او دانی
بی‌ریا بنده تو بودستم
همچنان تا که زنده‌ام هستم
حق انعام تو فراوان است
حق او بر من است تا جان است
۴۰۵ تا سرم بر تن است و تن زنده
بنده‌ام بنده ترا بنده
من که باشم که گویم آن توام
یکی از جمله سگان توام

برکشیدی مرا و بگزیدی
ملک دادی و مال بخشیدی
۴۰۸ من که باشم که من ز خود گویم
هرچه گویم ز خویش بد گویم
منم و این قدر سخن ریزه
با عقول و جهول^{۷۴} هم نیزه
دل فراتوت صید چشم غزال
مغز آشفته وقف خیل خیال
۴۱۱ در مقامات عشق باختهم
با علامات عشق ساختهم
مست و معتوه^{۷۵} و واله و مجنون
پیش از این نیز بوده‌ام، نه کنون
جز ولای تو در ولایت دل^{۷۶}
نیست چیزی دگر ز آب وز گل
۴۱۴ دُر مدح تو تا که من باشم
بسر افتخار می‌باشم
خود ثنای تو حرز جان دارم
تا نفس می‌رود روان دارم
گر مرا نکبتی رسد شاید
بی‌خلل دولت تو می‌باید

(۷۴) عقول: عاقلان، دانایان؛ جهول: نادانان.

(۷۵) معتوه: سبک عقل.

(۷۶) در اصل: من.

۴۱۷ چون بود دولت تو پابرجا
گوچه سردار روزگار چه پا
روزگار ار به برگ و ساز آید
به در دولت تو باز آید
عافیت زیر چرخ اخضر نیست
زانکه در بحر جای اخگر نیست
۴۲۰ هیچ بند از زمانه نگشاید
که دمی اعتماد را شاید
هرکه خود را ز خویش^{۷۷} دریابد
عاقبت دولتی دگر یابد
چون بود بر صراط حق سیرش
بود انجام و عاقبت خیرش
۴۲۳ یک شکاف است از مبادی کار
واجب و لازم است استغفار
خیرگی هم حجاب ره باشد
آدمی غافل از گنه باشد
موی کردم سفید و نامه سیاه
چون بود آدمی بری ز گناه؟
۴۲۶ چون براندیشم از خطا و زلل
تا به گردن فرو شوم به وحل^{۷۸}

(۷۸) وحل: گِل ولای.

(۷۷) در اصل: زیش.

دل ریشم کباب می‌گردد
عالم جان خراب می‌گردد
آبم از دیده می‌رود چو سحاب
زهره از بیم می‌شود خوناب
۴۲۹ در قهستان زمن چه بیش و چه کم
هیچ توفیر نیست نقصان هم
چون نباشد به دست من کاری
پیش از این بیش از این بود باری
هم به تکلیف خود قیام کنم
نیم کار سخن تمام کنم
۴۳۲ منم امروز اوستاد سخن
بستانم به طبع داد سخن
گر به کاری دگر نمی‌شایم
کار خود را به کار و بار آیم
هر زمان تحفه‌ای برون آرم
که از آن عقل را جنون آید
۴۳۵ تا به تشویش راح^{۷۹} مشغولم
از صلاح و فلاح معزولم
اشتغال نمی‌گذارد بیش
که بر آرم سر ملال از پیش

(۷۹) راح: شراب، باده.

دختر فکر بکر مست مرا
 جز به خلوت نداد دست مرا
 ۴۳۸ فکر در سیر سست بنیاد است
 اصل او کنج خلوت آباد است
 محفل عام محشری دگر است
 روز محشر کرا ز خود خبر است؟
 تو ز من لطف خویش باز مگیر
 بر من از قصه دراز مگیر
 ۴۴۱ قصه روز و شب تمام نبود
 که بر آن قصه قصه‌ای افزود
 شب گر از روز دادخواهی خواست
 او دگرگونه رسم و رایبی داشت
 بنده از بخت خویشتن دارد
 که همه ساله قصد من دارد
 ۴۴۲ بخت و دولت مطیع و رام آیند
 همه در سلک انتظام آیند
 داشتم از جناب خلدماآب
 که مشرف شوم به عزّ جواب
 آنچه از این ملتمس صواب و خطاست
 تا چه بر مقتضای رای شماست
 ۴۴۷ یک اشارت در آن بفرمایند
 بنده را راه راست بنمایند

عزم دارم که شقّه‌ای^{۸۰} پوشم
گوشه‌ای گیرم و در آن کوشم
که رضای تو می‌کنم حاصل
به وفای تو جان سپارم و دل

۴۵۰ خرقه صوفیانه درفکنم

وز شراب و سماع بر شکم
از لباس قبا برون آیم

بنگرم تا زکار چون آیم
گرچه دانم که هرکس از رنگی

بر سببیم زنند خرسنگی
۴۵۳ آن یکی گوید این چه سرتیزیست

نقش‌بندی و رنگ‌آمیزیست
و آن دگر گویدیم به نسبت حال

که نزاری و توبه اینت محال
دیگری گویدم بترسیده‌ست

یا خیالی دگر مگر دیده‌ست
۴۵۶ و آن دگر یک به عجز بنشانند

هریک القصه قصه‌ای خوانند
من مجنونِ واله عاشق

پس رو رنگ^{۸۱} جعفر صادق

۸۰ شقّه: تکه پارچه.

۸۱ رنگ: خرقه؛ روش، خصلت، رسم و آیین.

داشتم اول این شعار^{۸۲} و لیک

بد شدم بر سرش نیامد نیک

۴۵۹ گر اعادت کنم پس از سی سال

بر سر خرقه، نیست دور از حال

خام بودم مگر، مگر چه بود

خامی این است و بس، دگر چه بود؟

دولت رفته را معاد از پس

در حساب است تا به قطع نفس

۴۶۲ می دهد فقر گه گهی یارم

می برد باز با سرم کارم

تا ز خود پاک وانپردازند

مهره نرد خویش چون بازند؟

رنگ مردان نه رنگ سالوس^{۸۳} است

خرقه پوشی به هرکس افسوس است^{۸۴}

۴۶۵ تا ز هستی خود برون نشوند

فارغ از عقل و از جنون نشوند

نتوان در لباس مردان شد

سرسری در محیط^{۸۵} نتوان شد

(۸۲) شعار: علامت، نشانه.

(۸۳) در اصل: مرد سالوس (رنگ سالوس: خرقه تزویر و ریا و نیرنگ).

(۸۴) یعنی خرقه پوشی مایه استهزاء و ریشخند است.

(۸۵) محیط = دریا (دریای محیط).

<داستان میراث قطب‌الدین حیدر>

حیدر زاوه قَدوَه^{۸۶} ابدال
قاید و سالک طریق کمال
۴۶۸ بود مردی زدوستان خدای
کفر و دین برفکنده بی‌سروپای
چون برفت از میانه شیخ کبیر
زو نمود ماند و آهن و زنجیر
هرکسی دست زد در آن میراث
بی‌خبر از زراعت حُرّات^{۸۷}
۴۷۱ ظاهرش برگرفت و شد خشنود
سرّ حیدر کسی نگفت چه بود
نه مراد از شعار او رنگ است
نه سلاح^{۸۸} خصومت و جنگ است
بر سر این گنج خازنی دارد
ظاهر امر باطنی دارد
۴۷۴ یعنی ای خواجه باش رنگ‌پذیر
دیو شهوت مدار بی‌رنجیر

۸۶ قَدوَه: پیشوا.

۸۷ حُرّات: کشاورزان.

۸۸ در اصل: صلاح.

نفس را چون نمَد بمال نخست
 تا نمَد در سرت نماید چُست
 بر فروز آتش محبّت سخت
 کفر و دین را بسوز بُنگه^{۸۹} و رخت
 ۴۷۷ رنگ مردان به رنگ نتوان داشت
 به سفال^{۹۰} و به پنگ^{۹۱} نتوان داشت
 مرد را سینه پاک باید و صاف
 از جُل و جامه چند دعوی و لاف
 هر که را اندرون بود ناپاک
 کی نمازی شود به آب و به خاک
 ۴۸۰ صادقان را به رنگ حاجت نیست
 لعل کان را به سنگ حاجت نیست
 لیک چون اهل راز مستورانند
 به شعار و به رنگ معذورانند
 که نه عارف به کنه خلقانند
 مَثَل گنج و کُنج ویرانند
 ۴۸۳ خلق از آنها که خضر را بینند
 بیش پشمینه‌ای نمی بینند
 ظاهر کوه و جای کان پیداست
 کس نداند ولی که گنج کجاست

(۸۹) بُنگه (=بنگاه): خیمه، خرگاه.

(۹۰) در اصل: سفاد.

(۹۱) پنگ: مخفف پنگان، به معنی کاسه و جام.

گر نه اندر پناه کان بودی
لعل چون سنگ رایگان بودی
۴۸۶ خرقه سرپوش سرّ مردان است
هر که پوشیده ماند مرد آن است
سرّ پوشیدگان غیب این است
لیک نزدیک خلق عیب این است
با خود این عهد معتبر دارم
که چو این قصّه بیش بردارم
۴۸۹ گر رضای توام شود حاصل
مقبّل شوم به جان و به دل
کز همه خوب و زشت باز آیم
از جـحیم و بهشت باز آیم
پای در دامن صلاح کشم
دست در آستین زراح^{۹۲} کشم
۴۹۲ راستی هرکه زاد مهتر شد
توبه کن گو گرش میسر شد
چو دوتا کردن است مرد زمان
گوشه باید گرفتنش چو کمان
هم گرانی بود پس از پنجاه
درهم آمیختن سفید و سیاه

۹۲) راح: باده، شراب.

۴۹۵ با جوانی^{۹۳} به مجلس آوردن
با جوانان مخالطت کردن
بعد از این شد کران گرانی من
تلخ شد ذوق زندگانی من
آدمی را در این سرای دو در
نیست یکدم ز اکل و شرب به سر
۴۹۸ گرچه از هردو ناگزیر بود
باز از این هردو در زحیر بود
نان نبینی که چون بود تازه
می رسد لذتی به اندازه
چون شد آسوده در بُن کرسان^{۹۴}
شد به ذوق و به طعم دیگرسان
۵۰۱ آب چون ساکن غدیر بود
با لطافت که هست پیر بود
می که روح^{۹۵} معاشران باشد
چون کهن گشت هم گران باشد
ار زهی (?) همچو ناقبول شود
چه عجب گر ملک ملول شود
۵۰۴ بنده شاید چو شد ضعیف و نحیف
کز گرانی خود کند تخفیف

(۹۳) ظ: نوجوانی

(۹۴) کرسان: ظرفی برای نگهداری نان و چیزهای دیگر.

(۹۵) رُوح: شادمانی، خوشی.

هم تو دانی و هم خدا داند
که نزاری به خویش نتواند
بی رضای تو دم بر آوردن
جز به امر تو آب و نان خوردن
۵۰۷ من یقینم اگر چه من چو سگم
که همه تُست خون و رگم
چون کنم بر تو عرضه اسراری؟
که تو دانی و من که ام باری
چون تو دانی مرا ز بعد خدا
که کند راست از دروغ جدا
۵۱۰ از تو چیزی نکرده ام پنهان
بر تو نگزیده ام کسی به جهان
نیک و بد با تو در میان بوده است
چه کنم سود من زیان بوده است
تو بمان دوستکام و دشمن مال
پس ضمیر تو شاهد احوال
۵۱۳ گرچه بر بنده عیب می جویند
همه آنچه از خود اند می گویند
نکند شاه بد چو بی راهان
به سخن ریزه غرض خواهان
گر از این در هزار باز بود
دل پاک تو پاکباز بود

- ۵۱۶ گر کسی را عجب نماید راست
بس عجب نیست ترک راست کراست
راستان کز نظر نشان طلبند
راستی از خم کمان طلبند
در خرابات عشق مردان اند
کاسمان را چو آس^{۹۶} گردانند
- ۵۱۹ گر در آن جمع راستی نبُدی
شیخ را باز خواستی نبُدی
نظر راستی مؤثر شد
ور نه شیخ از چه واقف سرّ شد
تا به خود هم ز خود نظر نکند
بیخودی را ز خود خبر نکند
- ۵۲۲ جان به جان دل به دل مقابل شد
دل و جان را مراد حاصل شد
چون دویی از میانه برخیزد
عذر و دفع و بهانه برخیزد
عقل و وهم و خیال محو شوند
فارغ از وضع صرف و نحو شوند
- ۵۲۵ مُلک جان عالمی فرو گیرد
بعد از این رونق نکو گیرد

(۹۶) آس: سنگ آسیاب.

همه هیچ است و هیچ هرچه جز اوست
همه رین^{۹۷} است اگر همه نیکوست
شرک با دوست در نمی‌گنجد
هرچه جز اوست در نمی‌گنجد
۵۲۸ این همه طمطراق بیهوده است
عقل جز راستی نفرموده است
که به روحش سلام باد از ما
خوب گفته است احکم الحکما
راستی نفس اگر بباخته‌ام
چه کنم با قضا بساخته‌ام
۵۳۱ همه توفیر^{۹۸} من زیان بوده‌ست
شرک البتّه در میان بوده است
خودپرستی بتر ز عزّی و لات^{۹۹}
بر پیام‌آور خدا صلوات

۲۳

<پایان سخن>

از مقلات ملالت افزایش
قصّه گر مختصر کنم شاید

(۹۷) رین: گناه و عیب و حجاب دل. (۹۸) توفیر: فایده، بهره، سود.
(۹۹) عزّی و لات: دو بت معروف عرب در جاهلیت، و در اینجا مراد پرستش این دو بت است.

۵۳۴ یک دو بیت ار بود پسنده شاه
بس بود قصه می‌کنم کوتاه
نوبهاری به ماه نیسانی ۱۰۰
نظم کردم جمادی‌الثانی
جشن نوروز بر مبارک فال
تسع و تسعین و ستایه زسال
۵۳۷ ساختم از پی دل‌افروزی
تحفه‌ای حالیا به نوروزی
کرده‌ام همچو چشمه حیوان
آب روشن ز خاک تیره روان
چون بروج فلک بر انجم و ماه
بیتها جمله پانصد و پنجاه
۵۴۰ بیت بیتش به رمز بنوشته
آب و خاکش به عشق بسرشته
نظر رافت شهنشاهی
آنک دارد ز غیب آگاهی
دارم امید آنکه بپذیرد
لطف خود دستیار من گیرد
۵۴۳ دولت شاه باد پاینده
تیغش از خصم سر رباینده

روز و شب ۹۵

دایم از تخت و بخت برخوردار

دوستان شاد و دشمنان بر دار

سَدِّ عمرش چو قاف مستحکم

روز و شب سال و مه خوش و خرم

۵۴۶ ختم شد بر دعای دولت شاه

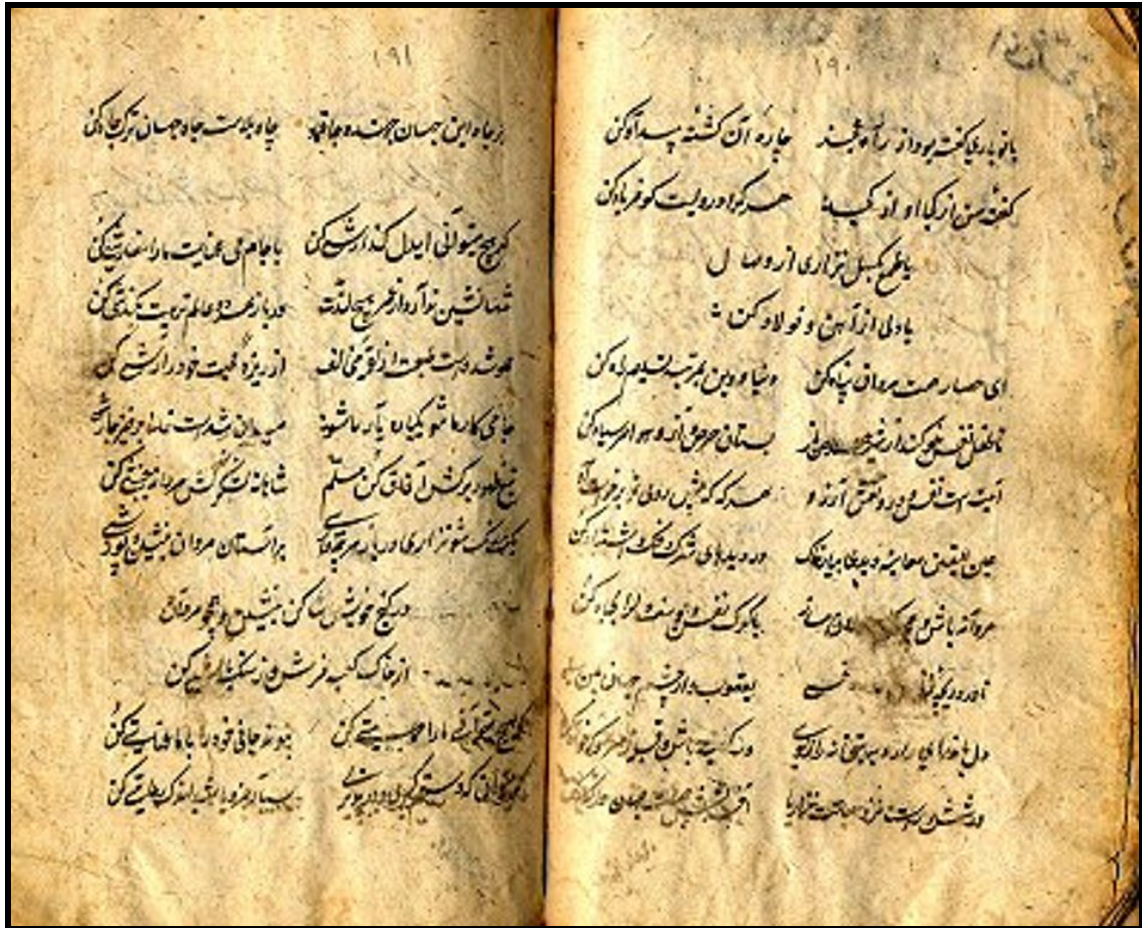
والسلامُ علی رسول الله

بیش از آنکه خردی بگویند که منم بود	در شست و داری و نخر	نسخه را چون نه مال تخت	تا نه در مرت نامی جبت
بیزود آتش محبت تخت	کنز حیرت را بپوشد بگو تخت	رنک روان برنگ نرا تخت	بشمارد برنگ نرا تخت
فرزاد این باک باید به بست	انتخاب و غیره جز درین تخت	هرگز از درون او باک	کی بازاری شود باب در بناک
سواد فایز رنگ به بست	نصرت کار در رنگ با بست	یک چون اهل لاد مستورند	بشمارد بر رنگ مستورند
کند با رفت بگفته نطقند	مشکل بگو و کج و بر راستند	نسخه از آنها که خضر را بستند	بیش بشیبت زانی بستند
ظاهر کرده و جانی با بست	کس نداند ولی که کج با بست	کند از دستاه کالج را بست	لعل چون رنگ را یکسان را بست
بجز در بریش تر در دست	مرد گویشید ماند در دست	مرد گویشید کاغذ بست	یک نزدیک غلبه بست
با خود این عهد ستر با بست	که چون مست به بست بر دستم	گردشای تمام شود حاصل	ستقبل شرم جان به بست
کند خوب در دست نالم	از همه ویرشت با دستم	باید در این مصالح گشتم	دست در این مصالح گشتم
راستی که زاد جبهت شد	توبه کی که گوشت بر دست شد	جود و تا که دست بر دستم	کوشاید که فرشت در کان
هم گمانی بود بسیار از بجا	در هم این سینه و بجا	امروزی به مجلس آوردن	امروزی به مجلس آوردن
بسیارین شد که آن کانی کن	تغ شده دوق و نه کانی کن	آدمی را چون بسیار بود	آدمی را چون بسیار بود
که بر از بد و ناکسیر بر بود	باز نایق سرور و روز بر بود	آن نه بختی چون بود آرزو	آن نه بختی چون بود آرزو
چون شد آسوده درین زمان	شبه دوق و نه طعم در کسان	آب چون سکن غنیر بود	آب چون سکن غنیر بود
ی که روح معاشران باشد	چون کج گشت هم کالج باشد	آرزوی بختی تا قبول شود	آرزوی بختی تا قبول شود
بند - شاید بر شد تیرت بست	که گواهی خود کند محبت	هم توانی و هم خدا داد	هم توانی و هم خدا داد
بدر معای تو دم بر آوردن	جز غیر تو و آب و نایق درون	من بستم آرزوی من بر شکم	من بستم آرزوی من بر شکم
چون گم بز تو خوشه آرزوی	که توانی و من گرام باوری	چون توانی مرا ز بند خدا	چون توانی مرا ز بند خدا
آرزوی منی که در نام بنام	بر کوزه ام کس به جان	نیک بود با تو در میان	نیک بود با تو در میان
تو جان و حکام و دشمن مال	بسیار خوشتر شد از حال	که بر بر بند و محبت می بیند	که بر بر بند و محبت می بیند
کنند شما به جوی روان	بسیار نیرت خوشتر از حال	که ازین نه سزا بار آورد	که ازین نه سزا بار آورد

گویی با بجم نوره دست	بر عجزت و کجاست	راستان کز نظر نشان طلبند	دستی از دم کان چینه بند
ند خرابات مشق برداند	کاسان از اجراسر گرداند	کوزان حج داسی بنسید	شیخ داباز خواستی بنسید
نزهت است نوز شد	روز شیخ از به دانست شد	نمزد هم ز خود طلب کنند	لی خودی را از خود چینه بند
چون کان دل در دست آید شد	دل جان را راه ما بسپار شد	چون دل از سینه بر خیزد	عذر دفع در بهانه خیزد
تلقی هم و خیال محو شود	فایده از شرح حرف و نوحه	بگ جان مالی زد کس بد	بند ازین ادنی گو کس بد
همه حجت بر حق است	همه دست اگر چه نیکوست	شک با دوست در حق بکنند	هر چه برآوردت در حق بکنند
دن تو طلبان از بویست	دن از ای تو بویست	که در حق تو سلام با داران	فکر کزین نام کمال
دستی تشریح کربان خسته نام	بگنم با قصایر خسته نام	همه تو غیر من زبان بویست	شک ایست در میان دوست
خود برستی بر تو زنی داشت	خود برستی بر تو زنی داشت	یک دویست از او بدست شاه	بر پیام آور خدا صلوات
از سعادت طاعت افزاید	فقه که محقق کنم شایه	چشم نور ز برین بارک خالی	بس بر دست می کنم کوه شاه
نرمادی بناه نیشانی	نظم کردم جمادی ان سینه	کود نام بجز چشمه حیوان	تس دستسب استیای زینال
ساختم ازین لغت روزی	تخته عاریب بنور روزی	بگنم چو حق از بویست	آب برش زینال بر زبان
چون بوی فلک از بویست	بهمان طبع با صد دین	دارم امید انک ببرد	آب در میان کوه شاه
نوراف شنت سی	انک دارد زین کجاست	دایم از تخت و عین بوزاد	لطف خود در ستیاری ببرد
دوست شاه باد بایند	تیش از خیم سر بایند	روز شب سال در تو ختم	دوستان شاه و دشمنان دار
	ختم شد بر در دولت شاه	و السلام علی سول الله	

B. FOTOĞRAFLAR

Nizârî-i Kuhistâni'nin Yazma Eserinden

İran Haritasında Bircend Şehri'nin Yeri

Nizârî-i Kuhistâni'nin Bircend'de Bulunan Türbesinin Yeri

**Nizârî'nin Aynı Zamanda Kütüphane ve Kültürevi Olarak Kullanılan Türbesinin
Bulunduğu Binanın Girişi**

Kültürevi'nin İçinden Görüntüler

Nizârî-i Kuhistâni'nin Kabri ve Mezar Taşı

Kutbeddin Haydar-i Zave'nin Zave Kentinde Bulunan Türbesi

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Zeliha		YAMAN ALBAN
Doğum Yeri ve Yılı	Urla		1985
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Farsça İngilizce Arnavutça		İyi Orta Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1999	2003	Urla Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi
Lisans	2004	2008	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	2008		Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	zlhyaman@gmail.com		
	Tarih	23/11/2012	
	İmza		
	Adı Soyadı	Zeliha YAMAN ALBAN	